

**AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD
UNİVERSİTETİ**

**N.R.QULİYEV
M.M.MAHMUDOV**

**BEYNƏLXALQ MALİYYƏ
MÜNASİBƏTLƏRİ**

BAKI - 2011

Elmi redaktor: i.e.d.Əhmədov Nazim Hidayət oğlu

Rəyçilər: Quşxani R.N

dos.Tağiyeva N.S.

dos. Quliyev N.R.
i.e.n. Mahmudov M.M.

BEYNƏLXALQ MALİYYƏ MÜNASİBƏTLƏRİ

Cəmiyyətin iqtisadi tərəqqisi ictimai əmək bölgüsü ilə sıx əlaqədardır. Müəssisə səviyyəsində bu işçilərin ayrı-ayrı əməliyyatlar, texnoloji proseslər üzrə ixtisaslaşmasında və elə ona görə də əmək məhsuldarlığının, istehsal həcminin artmasında göstərir. Müəyyən mərhələdə bu iqtisadi artım üçün əhəmiyyəti faktor olur. Əmtəə istehsalının və xidmət göstərmənin bolluğuna gətirib çıxarır. Aydındır ki, belə ixtisaslaşma və əmək bölgüsü əvvəllər ayrı-ayrı ölkələrin milli iqtisadiyyatı çərçivəsində baş verirdi. Müəyyən dövrdən sonra ictimai əmək bölgüsü həmin çərçivəyə sığmadı, beynəlxalq forma almağa başladı, mübadiləni yeni keyfiyyət mərhələsinə keçirdi, milli təsərrüfatların qarşılıqlı təsirini genişləndirdi, stabilləşdirdi. Təsərrüfat həyatının və fəaliyyətinin beynəlmilləşməsinin mahiyyəti məhz bundan ibarətdir. İndi biz bu prosesin dünya iqtisadiyyatındakı xüsusi rolunun şahidi oluruq, onun yeni kəmiyyət və keyfiyyət dəyişikliklərinə uğradığını görürük. Hazırda dünya təsərrüfatında keyfiyyət dəyişiklikləri meqa iqtisadiyyat adlanan yeni mərhələyə qədəm qoyur. Bu o deməkdir ki, dünya təsərrüfatı sferası getdikcə ayrı-ayrı ölkələrin milli iqtisadiyyatına bilavasitə təsirini gücləndirir və onun inkişafını təyin edən amilə çevrilir. V.A.Medvedyev qloballaşmanı “dünya ölkələri arasındakı münasibətlərdə cəmiyyətin və iqtisadiyyatın müasir sənayeləşmə səviyyəsinin təzahürü forması”¹ adlandırır.

Qloballaşmanın dünya iqtisadiyyatında ən çox dəyişikliklər etdiyi sahələrdən biri maliyyə münasibətləridir. Amerikalı professor Lester Turonul fikrincə qloballaşma maliyyə əlaqələrinin beynəlmilləşməsinin yeni mərhələsidir. Beynəlxalq

¹ Мировая экономика и международные отношения журналы №2. 2004-cü il. Səh3.

maliyyə münasibətləri beynəlxalq əmək bölgüsünün labüd nəticəsi kimi əvvəllər də mövcud olmuşdur. Lakin o indi yeni məzmun, yeni forma almış, daim təkmilləşən və yeniləşən infrastrukturaya çevrilmişdir. Qloballaşma inkişaf etməkdə olan ölkələrdə maliyyə sistemlərinin təcrid olması hissini azaltmış, kapital axını, miqrasiya qaydalarını yeniləşdirməklə maliyyə münasibətlərinin inkişafına təkan vermişdir. Çox qərribə olsa da qloballaşmaya mənfi münasibət əksərən inkişaf etməkdə olan ölkələrdə nəşr olunan ədəbiyyatlardadır. Bu fikirlər Sietle, Melburi, İraqa, Nitse, Kenuda və digər ərəzilərdəki çıxışlarda özünü daha kəskin büruzə verir. Azərbaycan Respublikasında bu problemlə əlaqədar tədqiqat aparən iqtisadçı alimlər arasında M.A.Əhmədov və N.R.Quliyevi, Dünyamalə Vəliyevi qeyd etmək olar. Məs. M.Əhmədov Azərbaycan Respublikası üçün indiki dövrdə qloballaşmanın ikili xüsusiyyətini qeyd edir. Bir tərəfdən o dünya iqtisadiyyatına daxil olmaq üçün, dünya maliyyə sisteminin yeniliklərindən bəhrələnmək üçün açar rolunu oynayır. Dünya təsərrüfatına iqtisadi inteqrasiya alətidir. İkinci tərəfdən siyasi qloballaşma inkişaf etmiş ölkələri dünya dövlətləri üçün ağırlıq mərkəzinə çevirir, çox böyük əksəriyyəti bir qrup ölkədən asılı edir və bu onun mənfi tərəfidir.

İnteqrasiya prosesinin inkişafı beynəlxalq maliyyə münasibətlərinin formalaşmasına, inkişafına və getdikcə təkmilləşməsinə gətirib çıxarmışdır.

Beynəlxalq maliyyə-idxal-ixrac əməliyyatlarının ödənməsi, beynəlxalq kreditin verilməsi və alınması, investisiya qoyuluşu, beynəlxalq sosial müdafiənin qorunması və sair bu kimi sferada milli valyutaların və hərəkəti ilə bağlı maliyyə münasibətlərinin məcmusudur. Qısa desək beynəlxalq maliyyə milli valyuta ehtiyatlarının səfərbərliyə alınması, valyuta fondlarının yaradılması və bölüşdürülməsində meydana gələn maliyyə münasibətlərinin məcmusudur. Bu münasibətlər dünya ölkələri və beynəlxalq maliyyə qurumları arasında formalaşır, inkişaf edir.

Həyata keçirilən çoxsaylı maliyyə münasibətlərinin məqsədi, subyektli və obyektli çox vaxt ayrı-ayrı dövlətlərin çərçivəsindən kənara çıxır. Kapitalın təmərküzləşməsi və mərkəzləşməsi istehsal sferasına nisbətən maliyyə sferasında misli görünməmiş dərəcədə sürətlənmiş və qloballaşmışdır. Nəinki, beynəlxalq maliyyə təşkilatları və banklar maliyyə sahəsindəki rəqabət mübarizəsinin həlledici qüvvələrinə çevrilmişlər.

Maliyyə əməliyyatlarındakı mütərəqqi dəyişikliklər, onların yeni kommunikasiya sistemi vasitəsilə həyata keçirilməsi “elektron pulların” hərəkətini nəzərdə tutan “virtual iqtisadiyyat” anlayışının yaranmasına səbəb olmuşdur. Maliyyə münasibətləri və maliyyə sisteminin bütün ünsürləri dəyişən münasibətləri daha çevik və qabarıq şəkildə əks etdirir. Əgər 20-ci əsrin əvvəllərində maliyyə bazarı dünya təsərrüfatı bazarının tərkib hissəsi kimi çıxış edirdisə, artıq əsrin sonunda o müstəqil dünya maliyyə bazarı kimi formalaşmağa başladı.

Corc Soros yazır: “Qlobal maliyyə bazarları bütün dünyada iqtisadi şəraitə güclü təsir göstərir. Maliyyə kapitalı imtiyazlı vəziyyətdədir. Ümumiyyətlə götürüldükdə, kapital digər istehsal amillərinə nisbətən daha mobildir. Maliyyə bazarları ayrı-ayrı ölkələr üçün kapitalın vergiyə cəlb edilməsini hədsiz dərəcədə çətinləşdirmişdir, çünki onu hara istəsələr apara bilərlər. Nəzərə alınsa ki, beynəlxalq maliyyə kapitalı ayrı-ayrı ölkələrin həyatında həlledici rol oynayır, bu gün artıq qlobal kapitalist sistemi haqqında danışmaq olar.”²

Beynəlxalq maliyyənin atributlarından biri də qlobal maliyyə mühitidir. Qlobal maliyyə mühiti dedikdə dünya maliyyə bazarlarının inkişafına, bankların, maliyyə korporasiyalarının və investorların qərarlarına təsir edən qlobal və regional şərait nəzərdə tutulur. Qlobal maliyyə mühiti təkmilləşən beynəlxalq pul sistemləri, ayrı-ayrı ölkələrin tədiyyə balanslarının vəziyyəti

² Corc Soros – “Açıq cəmiyyət, qlobal kapitalizm islahat edilərkən” Москва 2001-ci il

yəti, aparılan dünya dövlətlərinin və regionlarının inkişaf modellərinin təsiri artdıqda ciddi dəyişikliklərə məruz qalır.

Global maliyyə mühitinə aşağıdakılar daxildir:

1. Beynəlxalq maliyyə bazarlarının mövcud vəziyyəti;
2. Beynəlxalq bank işinin mövcud durumu;
3. Beynəlxalq maliyyə korporasiyalarında, institutlarında və beynəlxalq portdal investisiyalarında mövzu olan şərait.

Beynəlxalq maliyyə idxal-ixrac əməliyyatlarının ödənməsi, beynəlxalq kreditin verilməsi və investisiya qoyuluşu, beynəlxalq sosial müdafiənin qorunması və sair bu kimi sferada dünya valyutasının hərəkəti ilə bağlı maliyyə münasibətlərinin məcmusudur. Lakin, valyuta münasibətləri maliyyə münasibətləri demək deyil və bunları fərqləndirmək gərəkdir. Belə ki, valyuta idxal-ixrac əməliyyatlarının, kredit və investisiya qoyuluşlarının, dövlətlərarası borcvermə və s. əməliyyatların həyata keçirilməsi üçün istifadə olunan ödəniş vasitələrinin məcmusudur. Qısa desək beynəlxalq maliyyə işə həmin valyuta ehtiyatlarının səfərbərə alınması, valyuta fondlarının yaradılması və bölgüsündəki meydana gələn maliyyə münasibətlərin məcmusudur. Bu münasibətlər dünya ölkələri və beynəlxalq maliyyə qrupları arasında formalaşır, inkişaf edir. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin aparıcı sistemi kimi çıxış edən beynəlxalq maliyyənin sərhədləri təkcə ayrı-ayrı ölkələrin sərhədləri ilə məhdudlaşmır. Bu münasibət dünya iqtisadiyyatının əsasını təşkil edir.

Beynəlxalq maliyyənin ən mühüm təzahür formalarından biri beynəlxalq kreditdir. Beynəlxalq kredit borc kapitalının faizlə birgə qaytarılmaq şərti ilə hərəkətidir. Beynəlxalq kreditin subyektini kimi dövlət, beynəlxalq maliyyə institutu, xüsusi banklar, beynəlxalq və regional valyuta kredit təşkilatları, müstəqil investorlar qismində hüquqi və fiziki şəxslər çıxış edir. Beynəlxalq kredit münasibətlərinin yaranması və inkişafı əsasında müxtəlif subyektlər tərəfindən iri həcmdə əmtəə və valyuta ehtiyatlarının yığılı, eləcə də kapital vasitələrinə ölkə sərhədlərindən kənarında yaranan tələb çıxış edir. Beynəlxalq

maliyyənin təzahür forması kimi çıxış edən beynəlxalq kredit milli iqtisadi sərhədləri aşır. Beynəlxalq kreditin mənbələri müxtəlif ola bilər. Bura bankların cəlb etdikləri vəsaitləri, hökumətin sərəncamında olan vəsaitləri və s. aid etmək olar. Beynəlxalq kredit müxtəlif məqsədlərə xidmət edir. Bu borc alan tərəfin ehtiyacları ilə bağlıdır. Hazırda beynəlxalq kredit daha çox istehsal prosesinə yönəldilir. Eyni zamanda, bura iqtisadi islahatların dəstəklənməsi, iqtisadi təhkükəsizliyin aradan qaldırılması, eləcə də digər məqsədlər daxildir.

Hər bir iqtisadi kateqoriya kimi beynəlxalq kredit də bir sıra funksiyaları yerinə yetirir. Bu funksiyalar borc kapitalının beynəlxalq sferada hərəkətinin xüsusi cəhətlərini göstərir. Bunlar aşağıdakılardır:

- istehsalın genişləndirilməsi, eləcə də borc kapitalının ölkələr arasında təkrar bölgüsü;
- kapitalın birləşdirilməsi və mərkəzləşdirilməsi;
- ölkə iqtisadiyyatının tənzimlənməsi.

Yüksək kapital ehtiyatlarına malik ölkələrdə istehsal prosesinin kapitallaşdırılması və sürətləndirilməsi beynəlxalq kreditin əsas müsbət rolu kimi çıxış edir. Bu yolla istehsalın fasiləsizliyi təmin edilmiş olur. Eyni zamanda beynəlxalq kredit istehsal prosesinin halqaları arasında sıx əlaqə yaradır. Beynəlxalq kredit istehsalın beynəlmilləşməsi, mübadilə prosesinin genişlənməsi, əməyin beynəlxalq bölgüsünün həyata keçirilməsi və bununla da vahid dünya bazarının formalaşmasında mühüm rola malikdir. Digər tərəfdən, beynəlxalq kredit vəsaitləri hökumətin üzərinə düşən funksiyaların icrası zamanı meydana çıxan maliyyə boşluqlarını aradan qaldırır. Bura dövlət büdcəsinin ehtiyaclarının ödənməsi məqsədi ilə cəlb edilən xarici kreditlər aiddir. Bu kreditlərə aşağı inkişaf səviyyəsinə malik ölkələrdə daha çox ehtiyac yaranır. Həmçinin beynəlxalq kredit tədiyyə balansında əmələ gələn kəsinin aradan qaldırılmasına xidmət edir. Bu dövlətin pul-kredit siyasətinə xidmət etməklə yanaşı beynəlxalq ticarətin normal inkişafına şərait ya-

radır. Beynəlxalq kredit münasibətləri məhsulların dünya bazarında reallaşmasını sürətləndirir. Belə ki, müasir şəraitdə idxal-ixrac əməliyyatlarının böyük hissəsi kredit münasibətləri əsasında həyata keçirilir. Beynəlxalq kreditin müsbət cəhətləri ilə yanaşı mənfi təsirləri də mövcuddur. Bu baxımdan onun iqtisadiyyatda dərin disporsiyalara gətirib çıxarmasını göstərmək olar. Belə ki, ölkə iqtisadiyyatının daha güclü, yəni, yüksək imkanlara, gəlirə malik sahələri beynəlxalq kredit vasitəsilə gücləndiyi halda, digər sahələr inkişafdan geri qalmış olur. Məs., bu gün daha çox ölkəmizin neft sektoru kreditləşdirilir. Buna əsas səbəb isə daha çox gəlir, risklərin az, dünya bazarında neft məhsullarına daha çox tələbin olmasıdır. Həmçinin iqtisadiyyatın zəif sahələrinin beynəlxalq kredit bazarına çıxışı mümkünsüzdür. Bu halların qarşısını almaq üçün beynəlxalq kredit sərhədlərinin gözlənilməsi çox vacibdir. Beynəlxalq kredit sərhədləri ölkənin xarici borc vəsaitinə olan borcun həcmindən, kreditin müddətindən, faiz dərəcələrindən və s. asılıdır. Bu obyektiv sərhədin pozulması ölkədə dərin xarici borc böhranına yol açmış olur.

Beynəlxalq kredit münasibətlərinin müxtəlif formaları mövcuddur. Bu baxımdan beynəlxalq kredit bir neçə xüsusiyyətə görə təsnifatlaşdırılır. Müddətinə görə: qısamüddətli (18 aya qədər); ortamüddətli (18 aydan 7 ilə qədər); uzunmüddətli (7 ildən yuxarı). Təyinatına görə: maliyyə kreditləri, kommersiya kreditləri, aralıq kredit. Növünə görə: əmtəə krediti və valyuta krediti. Təqdim edilən borcun valyuta növünə görə: kreditor ölkənin valyutası ilə verilən kredit, borcalanın ölkəsinin milli valyutası ilə verilən kredit, qeyri-İştirakçı ölkənin valyutası ilə verilən kredit, valyuta səbəti əsasında formalaşan beynəlxalq valyuta vahidləri ilə verilən kreditlər (SDR). Təminatlığına görə: təminatlı kredit, blank kreditləri. Texniki təqdimatına görə: borcalanın hesabına köçürülən nağd kreditlər: deposit sertifikatları, aksept formasında kreditlər, borc istiqrazları və s. Kreditor subyektin müxtəlifliyi baxımından: bank kreditləri,

broker kreditləri, hökumət kreditləri, beynəlxalq maliyyə institutlarının dövlətlərarası kreditləri, ixrac kreditləri, qarışıq kreditlər və s.

Beynəlxalq əmtəə və xidmət bazarının inteqrasiyası kimi təzahür edən qloballaşma hal-hazırda inkişaf edən proseslərin mərkəzindədir və ölkələr bu prosesdən qaçılmazdır. Qlobal maliyyə inteqrasiyası dünya maliyyə bazarının inteqrasiyasıdır. Bir çox İEOÖ-in bu prosesdən uzaqlaşmağa can atmasına baxmayaraq, həqiqətən inkişaf edən kommunikasiya və maliyyə münasibətləri bu inteqrasiyanı zəruriləşdirir. Önemli deyil ki, ölkə qlobal kapital qoyuluşunda iştirak etsin, lakin yetər ki, bir çox neqativ halların qarşısını alan və inanılmaz dərəcədə mənfəətli olan maliyyə inteqrasiyasının nümayəndəsi olsun. Məhz düzgün makroiqtisadi mühitin yaranması üçün əsas amillərdən biri effektiv maliyyə inteqrasiyasıdır.

Beynəlxalq maliyyə və maliyyə qloballaşması son onillikdə dünya iqtisadiyyatında ən vacib istiqamətlərdən biri olmuşdur. Bu proses yüksələn aktiv və passivdə baş verməklə, ölkənin ÜDM ya da maliyyə dəyərlərində əks olunur. Bundan başqa ümumdaxiləmələrin genişlənməsi üçün beynəlxalq maliyyə və maliyyə qloballaşması xarici xalis aktivlərin diffuziyası üçün şərait yaradır. Geniş mənada beynəlxalq maliyyə və maliyyə qloballaşması əsası 1944-cü ildə qoyulmuş Bretton-Vudz sisteminin yaradıcılarının ifadə etdikləri mühitə yaxın qlobal iqtisadiyyatı formalaşdırıb və makroiqtisadiyyata təsiri yeni bir beynəlxalq valyuta sisteminin formalaşdırılması zəruriyyətinə uyğun başa düşülür.

Ümumiyyətlə maliyyə qloballaşması haqqında aşağıdakı sualları cavablandırsaq onun mahiyyətinə varmaq olar:

I. Maliyyə qloballaşması bizim idarəmiz altında olan bir prosesdirmi?

Beynəlxalq maliyyənin nəticəsi kimi təzahür edən maliyyə qloballaşması bu gün elə bir səviyyəyə çatıb ki, bu prosesdə iştirak etmək artıq zəruri hala gəlib. Bu, xüsusilə də bizim kimi kiçik ölkələr üçün daha böyük bir məna kəsb edir.

Əlbəttə ki, hər hansı bir ölkənin hökuməti tək tərəfli olaraq bu prosesdə iştirak etməyi rədd edə bilər. Ancaq iqtisadi olaraq belə bir qərardan doğacaq daxili və xarici təzyiqlərə tab gətirə bilmək çox çətinidir. Həmçinin belə bir siyasət bugünkü dünyada rəşional deyildir.

II. Maliyyə qloballaşmasının potensial faydaları nələrdir?

Bu potensial faydaları aşağıdakı kimi cəmləyə bilərik:

- Beynəlxalq kapital bazarlarına daxil olma ölkələrə, istehlaklarını zaman boyunca hamarlaşdırma fürsəti verir.

- Ölkələr ehtiyac duyduqları kapitalı cəlb edərək daha yüksək investisiya səviyyəsinə və iqtisadi artıma nail ola bilərlər.

Bundan başqa cəlb edilən kapitalla birlikdə ölkələrə texnoloji “know - how” da daxil olmaqdadır. Bunun nəticəsində də ölkədə məhsuldarlıq artmaqdadır.

- Sərbəst kapital hərəkətləri hökumətləri makro iqtisadiyyatı daha səriştəli idarə etməyə təşviq və məcbur edir.

- Sərbəst kapital hərəkətləri ölkənin daxili maliyyə bazarlarının dərinliyini və genişliyini artırır.

III. Maliyyə qloballaşmasının görünən mənfi təsirləri nələrdir?

Bu mənfi təsirlərin ən önəmlilərini aşağıdakı kimi cəmləyə bilərik:

- Böyük miqyaslı kapital hərəkətləri ölkədə makroiqtisadi natarazlıq yarada bilər.

- Qısamüddətli kapital hərəkətlərinin köçəri olması ölkə iqtisadiyyatını kövrək vəziyyətə gətirə bilər.

- Kapital marketlərindəki asimmetrik informasiya nəticəsində kapital effektiv bir şəkildə hərəkət etməyə bilər.

IV. Bütün bunlara baxmayaraq, bir ölkə kapital hərəkətlərinin müsbət təsirlərindən maksimum səviyyədə faydalanmaq və mənfi təsirlərini minimumda tutmaq üçün nələr etməlidir?

Bu prosesində iştirak etmək ən rəşional variantdırsa, ölkə aşağıdakı islahatları aparmağa məcburdur:

- Makro iqtisadi sabitliyi təmin etmək üçün, həm dünyadakı, həm də ölkə daxilindəki vəziyyəti nəzərə alan məntiqli maliyyə və pul siyasəti tətbiq etmək;
- Daxili maliyyə sisteminin effektiv işləməsini təmin etmək;
- Lazım olan hüquqi və struktur islahatları aparmaq.

Maliyyə qlobalaşmasının bir nəticə də aktivlərin qiyməti və valyuta hərəkəti ilə əlaqədar olan maliyyə münasibətlərinin təkmilləşməsidir. Bundan başqa aktivlərin qiyməti investisiya fondunun dəyərindəki dəyişiklikləri dinamikləşdirir. Məsələn, ölkəmizdə xalis passivlərin dəyəri uyğun hərəkətləri tam dərəcədə intensivləşdirir, səhm bazarına heç bir mənfi təsir göstərmir və valyutamızı elastikləşdirir.

Əlbəttə, aktivlərin qiyməti və valyutaların beynəlxalq investisiyada hərəkəti, müxtəlif aktiv və passivlərə olan tələbin maliyyə gəlirlərinin və valyuta dərəcələrinin ən vacib hərəkətverici amili olana qədər görünməyəcək. Bundan başqa burada maliyyə və ticarət arasında qarışıqlı təsir var ki, bu da xalis xarici aktiv və valyuta məzənnələri arasındakı əlaqələri təmin edir.

II. Beynəlxalq maliyyə və valyuta siyasəti.

Beynəlxalq pul axını bizim dünyanın digər ölkələri ilə beynəlxalq maliyyə əlaqələrimizi daha da mürəkkəbləşdirir. Pul axını əmtəə və xidmətlərin hərəkəti kimi asanlıqla beynəlxalq sərhədləri aşır. Faktdır ki, pul idxal və ixracı ödəmək üçün sərhədləri keçməlidir. Bundan başqa adamlar daha çox mənfəət, yüksək faiz dərəcəsi və qiymətli kağız əldə etmək üçün pullarını sərhədlərdən keçirir. Əmtəə və xidmət ticarəti kimi pul axını da makrogəlirləri dəyişdirir.

Ölkədə real faiz dərəcələri yüksək olanda ora pul axını da sürətli olur və xarici investorları cəlb edir. Digər ölkələr ilə müqayisədə daha stabil inkişaf siyasətinə malik ölkələrə pul yönləndirilir. Həmçinin ölkədən pulun sərhədləri aşmasına əsas amil idxalın ödənilməsi, investisiya qoyuluşu, torpaq, kapital, işçi alınması və s. bu kimi xərclərdir.

Bu gün azad kapital axını milli və regional iqtisadi həyatda əsas rol oynayır. İnkişaf etmiş dünyanın beynəlxalq maliyyə və kapital bazarı ilə bağlı manevr etməsi üçün üzən valyuta məzənlərindən yaxa qurtarmasına baxmayaraq, valyuta məzənnə siyasəti bu bazarla əlaqəni saxlayır. Biz valyuta məzənnə siyasətinin istiqamətlərinə və funksiyalarına yeni bir aspektdə yanaşmalıyıq. Valyuta məzənnələri milli siyasətlərin əsas punktuudur. Müasir pul iqtisadiyyatında heç kəs gündəlik artan-azalan maliyyə ölçülərindən təcrübələnməyə bilməz, əhali hər gün məzənnəyə fikir verir və gələcəkdə baş verə biləcək neqativ halların qarşısını almaq üçün əvvəlcədən tədbir görür.

Valyuta məzənnələrinin hərəkətini sözlə izah etmək və proqnozlaşdırmaq çətinidir. Təəccüblü deyil ki, Mərkəzi Bank valyuta məzənnələrinin hərəkətini modelləşdirmək üçün uyğun işlər aparır. Bu modellərə açıq faiz pariteti, uzunmüddətli tədiyyə pariteti, daxili və xarici balans özündə birləşdirən balanslı valyuta məzənnələri, qısamüddətli valyuta məzənnə siyasəti, milli makroiqtisadi modellər (portfel balans modelləri və monetar model), əmtəə qiymətləri ilə bağlı olan modellər, ümumi açıq balanslı makroiqtisadi modeli misal göstərmək olar.

Paritetlik tez-tez açıq faiz pariteti kimi işlədilir. Bunun valyuta bazarına təsiri olduqca böyükdür. AFP gözlənilən məzənnə dəyişikliklərini göstərir, ancaq onların səviyyəsini yox, AFP tələb edir ki, hər bir faiz dərəcəsi gözlənilən böhrana uyğun olsun. Çox vaxt bu model inflyasiyanın proqnozlaşdırılmasında istifadə edilir.

Belə bir müzakirə var ki, inflyasiya ya sabit məzənnə fərziyyəsi, ya AFP, ya da Mərkəzi Bankın məzənnə hərəkətləri üzərində proqnozlaşdırılsın. Çünki, faiz dərəcələri ilə valyuta məzənnələri arasında böyük əlaqə var ki, bunlar da birbaşa inflyasiyaya təsir göstərir. Tədiyyə pariteti də valyuta məzənnələrinin proqnozlaşdırılmasında istifadə edilir.

AFP həmçinin Mərkəzi Bank tərəfindən aparılan struktur makroiqtisadi model üçün ən optimal siyasətdir. Bununla

belə Mərkəzi Bank valyuta məzənnələrinin cəmləndiyi struktur modeldən istifadə etməklə xarici borcların ödəmə risklərini azalda bilər. Bir çox ölkələrdə o, cümlədən Braziliyada bu modeldən istifadə edilir və model özündə İS bərabərliyini, Philips ayrisini, Teylor qaydasını və AFP-ni birləşdirir.

Maliyyə siyasəti təkcə regional deyil, həm də beynəlxalq sferanı əhatə etməlidir. Ölkədəki sabit iqtisadi inkişaf (aşağı dərəcəli inflyasiya, elastik valyuta, real faiz dərəcələri və s.) maliyyə siyasətinin beynəlxalq maliyyədə yerini və rolunu müəyyənləşdirir. Bunun üçün önəmlidir ki, ölkədə düzgün valyuta siyasəti həyata keçirilsin.

Valyuta siyasəti dövlətin daxili valyuta bazarında həyata keçirilən xarici valyuta ilə əməliyyatların və xarici valyuta məzənnəsinin tənzimlənməsi istiqamətində apardığı daxili və xarici iqtisadi siyasətdir. Valyuta siyasəti Mərkəzi Bank və digər maliyyə-kredit təşkilatları qismində mərkəzi hökumət orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Mərkəzi Bankın yürütdüyü pul siyasəti ölkədə makroiqtisadi sabilliyin təmin olunmasına və ölkənin əlverişli beynəlxalq rəqabət qabiliyyətinin qorunub saxlanmasına yönəldilir. Dayanıqlı makroiqtisadi sabitlik və aşağı inflyasiya davamlı iqtisadi artımın və əhalinin sosial rifahının yüksəldilməsinin əsas şərtləridir. Valyuta siyasəti tədiyyə balansının müsbət saldoya çatması üçün aparılan beynəlxalq maliyyə siyasətinin tərkib hissəsidir. Dövlət valyuta siyasətinin əsas elementləri kimi, valyuta intervensiyasından və məhdudiyətlərindən istifadə edir.

Valyuta intervensiyası dövlətin bank qismində valyuta tənzimləməsi məqsədi ilə valyuta bazarına müdaxiləsidir. Mərkəzi Bank valyuta bazarında xarici valyutanın kütləvi təklifi və ya yığılması yolu ilə valyuta bazarını tənzimləyə bilər. Valyuta intervensiyasından çox vaxt ölkəyə mal və xidmətlər idxalının ixraca nisbətdə daha sürətlə artması nəticəsində milli valyuta kursunun xarici valyuta kursuna nəzərən aşağı düşdüyü şəraitdə valyuta kursunun sabilləşdirilməsi üçün istifadə olunur.

Valyuta məhdudiyyətləri dövlətin ölkədaxili valyuta bazarındakı əməliyyatların, eləcə də ölkəyə xarici valyuta daxil olmalarının və ölkədə milli və xarici valyuta çıxarmalarının məhdudlaşdırılması istiqamətində həyata keçirdiyi valyuta tənzimlənməsi siyasətidir. Əsas etibarilə valyuta məhdudiyyəti valyuta bazarında valyuta məzənnəsinin tənzimlənməsinə xidmət edir. Valyuta məhdudiyyəti milli iqtisadiyyatın xarici təsirlərdən qorunması məqsədi güdür.

Valyuta məhdudiyyəti konkret məsələlər üzrə qərar və göstərişlərə xidmət etməklə, valyuta qanunvericiliyinə əsaslanır. Valyuta məhdudiyyəti konkret olaraq aşağıdakı məqsədlərə xidmət edir:

- I. Tədiyyə balansının tarazlaşdırılması;
- II. Valyuta kursunun sabitliyinin qorunması;
- III. Valyuta qiymətlilərinin dövlətin əlində cəmləndirilməsi və ondan valyutanın tənzimlənməsində istifadə.

Valyuta məhdudiyyəti aşağıdakı məsələləri özündə birləşdirir:

- a) beynəlxalq ödəniş və kapitalın hərəkətinin tənzimlənməsi, qızılın, pul nişanlarının və qiymətli kağızların hərəkətinin tənzimlənməsi;
- b) xarici valyutaların sərbəst alqı-satqısının qadağan olunması və aparılıb-gətirilməsinin məhdudiyətləşdirilməsi;
- c) xarici valyutanın və valyuta dəyərlilərinin dövlətin əlində cəmləndirilməsi.

Valyuta məhdudiyyəti beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin müxtəlif sahələrində tətbiq edilir; xarici ticarətdə, görünməyən əməliyyatlarda, kapitalın və kreditin hərəkətlərində, qızıl və xarici valyutalarla aparılan əməliyyatlarda və s.

Tədiyyə balansı üzrə valyuta məhdudiyyətinin 2 əsas sahəsi ayrılır: cari əməliyyatlar (ticarət və qeyri-ticarət əməliyyatları); maliyyə əməliyyatları (kapitalın və kreditin hərəkəti, gəlirlərin köçürülməsi və vergilərin ödənilməsi).

Valyuta məhdudiyəti siyasətini həyata keçirən digər bir orqan gömrük orqanıdır. Gömrük orqanı ölkədən çıxarılan və ölkəyə gətirilən bütün valyutalara, məhsullara nəzarəti həyata keçirir. Bu nəzarətin həyata keçirilməsi üçün 2 cür gömrük rejimindən istifadə edilir. Sadə gömrük rejimi gömrük rejiminin sadələşdirilmiş formasıdır ki, bu da, müasir şəraitdə inteqrasiyanın əsasını təşkil edir. Sərt gömrük rejimi zamanı dövlət güclü proteksionizm rejimindən istifadə edir.

İndi isə 2006-cı ildə ölkəmizdə aparılan valyuta siyasəti və struktur tədbirlər haqqında danışaq. 2006-cı il üçün pul siyasətinin təqdim olunmuş istiqamətləri hökumətin 2006-cı il üçün formalalaşdırdığı büdcə siyasətinə, iqtisadi artım proqnozlarına, makroiqtisadi sabitliyin qorunması üzrə müəyyən olunmuş oriyentirlərə (birrəqəmli inflyasiya) və qeyri-neft sektorunun inkişaf prioritetlərinə əsaslanır. 2006-cı ildə ölkə iqtisadiyyatında sıçrayışlı inkişaf dinamikası davam etmişdir, iqtisadi artım tempi 30%-i ötmüş, təkcə neft sektorunda artımın 55% təşkil etmişdir, onun ÜDM-də payının 43%-ə çatmışdır.

Yüksək inkişaf dinamikası şəraitində büdcə gəlirlərinin 70%-dək artımı olmuşdur. Bu il büdcəyə əsasən gələn neft gəlirlərinin əhəmiyyətli hissəsi sosial-iqtisadi inkişaf məqsədlərinə istifadə olunmuş və bu pul kütləsinə, məzənnəyə təsir edən əsas faktor olmuşdur. 2006-cı ildə dövlət büdcəsi xərclərinin təqribən 60%-i xarici valyutada olan neft gəlirləri hesabına maliyyələşmişdir. Bu isə böyük həcmdə xarici valyuta kütləsinin valyuta bazarına daxil olmasını təsdiq edir. Nəticədə pula tələbin əhəmiyyətli artmasına şərait yaranmış, bu isə məzənnə və qiymətlərə təzyiqə səbəb olur.

2006-cı ilə nəzərdə tutulan iqtisadi siyasət, ilk növbədə isə fiskal siyasət məcmu tələbin bütün komponentləri (istehlak, investisiya, xalis ixrac) üzrə pula tələbin genişlənməsinə şərait yaratsa da, Milli Bank təkrəqəmli inflyasiya hədəfinə uyğun olaraq bu tələbin yüksək inflyasiya doğurmayan hissəsini ödəməyə çalışmışdı.

Makroiqtisadi sabitliyi qorumaq üçün Milli Bank pul emissiyasının məqbul həddini müəyyən etmişdir. Bu hədd qeyri-neft sektorunun artımına əsaslanır. Eyni zamanda, denominasiyanı həyata keçirən ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, milli valyutaya inamın güclənməsi dollarlaşma səviyyəsinin azalması ilə müşahidə olunur.

Fiskal ekspansiya ilə yanaşı, 2006-cı ildə xarici investisiyaların böyük həcmli axınları, dövlət təminatlı və dövlət təminatı olmadan xarici kreditlərin cəlb olunması, daxili maliyyə bazarında faiz dərəcəsinin yüksək olması ilə bağlı qısamüddətli xarici kapitalın axını ehtimalı valyuta bazarına təzyiqi daha da artırmış və manatın möhkəmlənməsini şərtləndirmişdir.

Eyni zamanda, belə şəraitdə inflyasiya üzrə hökumətin nəzərdə tutduğu hədəfin reallaşması 2006-cı ildə daxili tələbin idarə olunması siyasətində əhəmiyyətli korreksiyaların həyata keçirilməsini zəruri etmişdir. Bu ilk növbədə makroiqtisadi siyasətin, büdcə siyasətinin, xüsusilə cari büdcə xərclərinin və büdcənin qeyri-neft kəsirinin ciddi monitorinqini, bu kəsirin limitinin neft və qaz gəlirlərinin idarə olunması üzrə uzunmüddətli strategiyadan irəli gələn prinsiplər əsasında gözlənilməsini tələb etmişdi, büdcə xərclərinin keyfiyyətinin daha da artırılmasını şərtləndirmişdir.

2006-cı ilə Milli Bank pul kütləsinin artım tempi ilə məzənnənin dəyişməsini effektiv balanslaşdırmağa çalışmışdı. Bu məqsədlə 2005-ci ildə olduğu kimi məzənnə siyasətində “üzən-tənzimlənən məzənnə rejimi”nə üstünlük vermişdir.

Bütün bunlar 2006-cı ildə büdcə siyasətinin məqsədləri ilə pul siyasətinin məqsədlərinin effektiv uzlaşdırılması imkanlarını artırmış, pul siyasətinin “inflyasiyanın hədəflənməsi rejimi”nə keçirilməsi üçün ilkin şəraiti təmin etmişdi.

Milli Bank pul kütləsinə nəzarəti gücləndirmək üçün öz notlarının emissiyasını genişləndirmişdi. Başqa neft ixracatçısı olan ölkələrinin təcrübəsində olduğu kimi, neft bumunun erkən dövrünün “kredit bumu” ilə müşahidə olunacağı ehtimallarını

nəzərə alaraq Milli Bank bank sistemində risklərin minimallaşdırılması məqsədilə prudensial monitorinqi daha da gücləndirmişdi. Ümumiyyətlə Milli Bankın monetar siyasətinə və 2007-ci il üçün proqnozuna aşağıdakı cədvəldən daha aydın nəzər yetirmək olar:

2008-2011 (proqnoz)-ci illər üzrə monetar proqnozlar (ilin sonuna)

2008*	2009	2010		2011 (proqnoz)
Baza inflyasiya, %	6	5-7	5-7	5-7
Valyuta ehtiyatları, mln. \$-la	880	1000	1100	1200
Geniş pul kütləsi, (M-3 pul aqreqatı), mlrd. manatla	7200	9600	12500	16200
<i>artım tempi, %-lə</i>	<i>41</i>	<i>33</i>	<i>30</i>	<i>30</i>
Manatla pul kütləsi, (M-2 pul aqreqatı), mlrd. manatla	3250	4500	5800	7300
<i>artım tempi, %-lə</i>	<i>25</i>	<i>38</i>	<i>29</i>	<i>26</i>
Bank sistemində cəmi depozitlər, mlrd. manatla	5100	6600	8800	12000
<i>artım tempi, %-lə</i>	<i>67</i>	<i>30</i>	<i>33</i>	<i>36</i>
Əhalinin əmanətləri, mlrd. manatla	2000	3200	5400	9000
<i>artım tempi, %-lə</i>	<i>59</i>	<i>60</i>	<i>69</i>	<i>67</i>
Kredit qoyuluşları, mlrd.manatla	4700	6100	8200	11000
<i>artım tempi, %-lə</i>	<i>40</i>	<i>30</i>	<i>34</i>	<i>34</i>

*Gözlənilən

Struktur tədbirlər. Təhlillər göstərir ki, cari ildə Azərbaycanı inflyasiyanın yalnız 40%-i monetar faktorlar ilə izah olunur. Ötən ilə nisbətən monetar amillərin təsirinin artmasına baxmayaraq inflyasiyaya təsir göstərən qeyri-monetar amillərin xüsusi çəkisi əhəmiyyətli olaraq qalmaqdadır. Qeyri-monetar faktorlar inzibati qaydada tənzimlənən qiymətlərin təsirini və mövcud rəqabət şəraitinin çatışmazlıqlarını özündə əks etdirir.

Bu baxımdan makroiqtisadi sabitlik üzrə təyin olunmuş hədəflərə nail olmaq üçün 2006-cı ildə bir sıra struktur problemlərin həlli mühüm rol oynamışdı:

- Ölkədən maliyyə kapitalının çıxması rejiminin müəyyən dərəcədə sərbəstləşdirilməsi, bu məqsədlə fiziki və hüquqi

şəxslərin yalnız yüksək reytingli xarici maliyyə aktivlərinə investisiya yerləşdirmələri rejiminin liberallaşdırılması;

- Dövlət müəssisələrində maliyyə intizamının gücləndirilməsi, onların büdcələrin təsdiq olunması və korporativ standartların tətbiqi, eləcə də maliyyə planlarının və investisiya proqramlarının təhlili əsasında məsrəflərin azaldılması;

- Enerji, qaz, su və digər təbii inhisar məhsul və xidmətlərinə görə yığım əmsalının əhəmiyyətli artırılması proqramının hökumət səviyyəsində təsdiq olunması;

- Neft gəlirlərinin istifadəsinin artması şəraitində dövlət müəssisələri tərəfindən dövlət zəmanəti ilə və dövlət zəmanəti olmadan xarici kreditlərin cəlb olunmasının selektiv məhdudlaşdırılması;

- Büdcə vəsaitlərinin il ərzində aylar üzrə bərabər proporsiyada xərclənməsinin təmin edilməsi, ortamüddətli dövlət investisiya proqramının tərtib olunması, bu proqrama iqtisadiyyatın tələb etdiyi və effektiv həyata keçirilə bilən investisiya layihələrinin daxil edilməsi;

2006-2007-ci illərdə hər fəaliyyət göstərən bank üzrə məcmu kapitalın 50 mlrd. manata çatdırılması nəzərdə tutulur ki, bu da maliyyə resurslarının daha aktiv cəlb edilməsi, daha etibarlı və sağlam bank fəaliyyətinin təmin edilməsinə imkan verəcəkdir.

Struktur tədbirlərlə bağlı Milli Bank aşağıdakı tədbirləri həyata keçirməlidir:

- Neft gəlirlərinin istifadəsindən qaynaqlanan izafi pulların yığma yönəltmək və bununla da istehlak bazarına təzyiqli azaltmaq üçün yığma meyilliliyin stimullaşdırılması tələb olunur. Bunu üçün Milli Bank əmanətlərin sığortalanması mexanizminin işə düşməsi üçün səylərini artırmalı;

- Kredit bumu şəraitində bank sistemində korporativ idarəetmə prinsiplərinin tətbiqi, bank nəzarətinin institusional və texnoloji inkişafı, onun potensialının genişləndirilməsi üzrə tədbirlər davam etdirilməli;

- Ölkədə maliyyə resurslarının istehlak sferasından yığılma yönəlməsini stimullaşdırmaq üçün maliyyə bazarının bütün seqmentlərinin hüquqi və institusional bazasının, onların infrastrukturunun inkişafında Milli Bank aidiyyatı qurumlar ilə birgə səylərini davam etdirməlidir.

III. Beynəlxalq maliyyə təşkilatları və onların əməliyyatları.

Beynəlxalq maliyyə təşkilatları inkişaf edən dünyanın, kapital təminatının və s. əməliyyatların əsas punktudur. Ölkələrin ehtiyatları dünya kapital axınının 75%-dən çoxu müxtəlif inkişaf proqramlarını həyata keçirmək üçün dünyanın bütün ölkələrinə daxil olur. İqtisadi inkişaf proqramı ilə dünya yoxsulluğunu aradan qaldıran real təşkilat beynəlxalq maliyyə təşkilatlarıdır.

Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının üzləşdiyi çətinliklərdən biri 1991-ci ildə olmuşdu. Bu dövrdə SSRİ dağılıqdan sonra Azərbaycanda özəlləşdirmə işlərində böyük rol oynamış və bazar iqtisadiyyatına keçid ölkələrində müvəffəqiyyətli işlər aparmışdı. Məhz bu ölkələrin iqtisadi inkişafında əsas rolu beynəlxalq maliyyə təşkilatları oynamışdı.

Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının missiyası bütün dünyada kasıbçılığı aradan qaldırmaq və dayanıqlı iqtisadi inkişaf sektorunda başlıca rol oynamaqla yaşayış standartlarını təkmilləşdirməkdir. Onların əməkdaşlıqda əsas məqsədi inkişafa çatmaqdır.

Bu məqsədə çatmaq üçün isə əsas alətləri: istiqraz və səhmlər, öz resursları ilə birgə səfərbərliyə alınmış kapital, məsləhət və texniki servislər, informasiya çatdırılması və s. Son illər isə bu xidmətlər təkmilləşməkdədir.

Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının göstərdiyi fəaliyyət yalnız güclülərin maraqlarından irəli gələn yox, həm də kasıbların maraqlarını əks etdirən şərtlərinin müəyyən edilməsi sahəsində beynəlxalq maliyyə institutlarının göstərdiyi cəhddir. Onlar Yoxsulluğun Azaldılması Strategiyasının həyata keçirmək yö-

nümunədə maliyyə vəsaiti ilə dəstəklənən məqsədlər toplusunu həyata keçirir.

Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarından ən mühümü Beynəlxalq Valyuta Fondudur. Əsası 1944-cü ildə ABŞ-ın Hemptşir ştatının Bretton-Vuds əyalətində BMT-nin valyuta konfransında qoyulan, valyuta-maliyyə sferasında beynəlxalq əməkdaşlığı təmin etmək, beynəlxalq ticarətin genişlənməsinə və tarazlı inkişafa şərait yaratmaq, bununla da üzv ölkələrin iqtisadi yüksəlişinə yardımçı olmaq, üzv ölkələrin valyuta stabilliyinə xidmət etmək, üzv ölkələrin tədiyyə balansındakı qeyri-tarazlıqları aradan qaldırmaq məqsədi ilə onlara kreditlər vermək, bununla da beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin qarşısını alan maneələri aradan qaldırmaq, beynəlxalq ticarət münasibətlərinə maneçilik törədən valyuta idxalı məhdudiyətlərinin aradan qaldırılmasına kömək məqsədi ilə yaradılan beynəlxalq maliyyə institutudur. BVF-nun ali rəhbər orqanı İdarəedicilər Şurasıdır. Bu şurada hər bir üzv ölkə idarəedici və onun müavini qismində təmsil olunur. Bunlar adətən maliyyə naziri və Mərkəzi Bankın sədrindən təyin olunur. Bundan sonrakı orqan İdarəedici Şura dır. Fondun idarəedici direktorlarının sayı 24-dür. BVF-da ən çox səsə malik ölkələr aşağıdakılardır: ABŞ-17.78%, Almaniya-5.58%, Yaponiya-5.53%, Böyük Britaniya-4.48%, Fransa-4.98%, Səudiyyə Ərəbistanı-3.45%, İtaliya-3.09%, Rusiya-2.9%. Bu fond əsasən iki məqsədə xidmət edir: tədiyyə balansındakı qeyri-tarazlığı aradan qaldırmaq, büdcə xərclərinin kreditləşməsi başda olmaqla, ölkənin makroiqtisadi stabilliyinə yönəldilən tədbirlərin həyata keçirilməsi. Qeyd edək ki, üzv ölkələrin cəlb etdikləri kreditin həcmi kvotanın 25%-dən çox ola bilməz. Bundan yuxarı həcmdə kredit verilməsi isə BVF-nun direktorunun razılığından asılıdır və bir qayda olaraq bu elə həmin ölkənin ümumiqtisadi, eləcə də, maliyyə siyasətinin təhlili əsasında həyata keçirilir. Ümumiyyətlə BVF kredit müraciət əsasında və ölkənin iqtisadi durumunu qiymətləndirdikdən sonra verir. Üzv ölkələrin məqsədli layihələri həyata

keçirmək üçün onların qarşısında bir sıra şərtlər qoyulmuşdur. Kredit vəsaitləri yalnız bu şərtlərin reallaşmasından sonra həyata keçirilir. Üzv ölkələrin qarşısında duran şərtlər aşağıdakılardır: beynəlxalq ticarət fəaliyyətində valyuta məhdudlaşdırılmalarına, hissə-hissə üzən valyuta sisteminin tətbiq edilməsinə, eləcə də möhtəkir xarakterli kapital hərəkətinə yol verməmək, dövrü olaraq ölkənin maliyyə və iqtisadi durumu haqqında fonda məlumat vermək, məqsədli devalvasiya siyasətinə zəruriyyət yarandıqda, devalvasiya dərəcəsini fonda bildirmək və s. Fonda üzv olan ölkələr üzərinə götürdükləri məsuliyyəti yerinə yetirmədikdə, bir sıra cəza tədbirlərinə məruz qalırlar. Belə ki, bu maliyyə qurumu həmin ölkələrə kredit verilişini dayandıra, hətta onları üzvlükdən uzaqlaşdıra bilər. Ümumiyyətlə tətbiq edilən cəzaların ağırlığı öhdəliklərdən yayınmanın səviyyəsindən asılıdır.

Beynəlxalq maliyyənin daha bir mühüm təşkilatı Beynəlxalq İnkişaf və Yenidənqurma Bankıdır. BİYB 1944-cü ildə Beynəlxalq Valyuta Fondu ilə bir vaxtda yaradılmışdı. BYİB-nin ali rəhbər orqanı İdarəedicilər Şurasıdır və onun Direktorluğudur. Bura üzv olan ölkələr BVF-nun üzvü olmalıdırlar. Bu şurada hər bir üzv ölkə idarəedici və onun müavini qismində təmsil olunur. Bunlar adətən maliyyə naziri və Mərkəzi Bankın sədrindən təyin olunur. Bundan sonrakı orqan İdarəedici Şura"dır. Bu bank Dünya Bankı da adlandırılır. Bankın ümumi kapitalının 20%-dən çox hissəsi ABŞ-ın payına düşür. Dünya Bankının qərargahı Vaşinqtonda yerləşir. Əsasən Dünya Bankının məqsədi aşağıdakıları əhatə edir:

- a) üzv ölkələrin iqtisadi maliyyə islahatlarına yardımçı olmaq;
- b) xarici maliyyə qaynaqlarından daxil olan investisiya vəsaitləri ilə üzv ölkəri təmin etmək;
- c) ölkələrin xarici dövlət borcu mexanizmi normal hala gətirmək və bu yöndə meydana çıxan əsaslı çətinlikləri aradan qaldırmaq;

d) ölkələr üçün daha sərfəli investisiya mənbələrini müəyyən etmək və beynəlxalq iqtisadi tarazlığı təmin etmək;

e) üzv ölkələrin yerli şirkətlərinin maliyyə mənbələrinə yaranan ehtiyacın aradan qaldırılması və s.

Bu maliyyə qurumu öz tərkibində Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı (BYİB); Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası (BİA); Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası (BMK); İntestisiya Zəmanəti üzrə Çoxtərəfli Agentlik (İZÇA)-yi birləşdirir.

Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası (BİA) 1960-cı ildə yaradılmışdır. Əsas məqsədi Dünya Bankının fəaliyyətini tamamlamaq və çox zəif inkişaf etmiş ölkələrə 50-illik müddətinə faizsiz olaraq (ancaq illik 0.75% həcmində komisiyon haqqı alınır) kreditlər təqdim etməkdir. Əsasən Assosiasiya illik gəliri 390 \$-dan çox olmayan və ya adambaşına düşən ümumi milli məhsulun səviyyəsi 790 \$-dan çox olmayan ölkələrə kredit verir.

Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası 1956-cı ildə yaradılıb və məqsədi gənc dövlətlərin sənayelərində özəl investisiyaları stimullaşdırmaq, həmin dövlətlərdə xüsusi bölməni təşkil etmək və genişləndirməkdir. BMK ancaq azad olmuş və bir qədər inkişaf etmiş ölkələrdə yüksək səmərəli müəssisələri kreditləşdirir. Bu ilk növbədə onun yüksək faizli borclarını qaytarmaq məqsədi güdür. Korporasiya krediti bir qayda olaraq 15-il müddətinə verilir. BMK-nın əsas xüsusiyyəti ondadır ki, onun vəsaitlərinin üzv ölkələrdə investisiyalaşdırılması üçün dünya Bankının və İnkişaf Assosiasiyasının tələb etdiyi hökumət zəmanəti tələb olunmur.

İntestisiya Zəmanəti Üzrə Çoxtərəfli Agentliyi 1988-ci ildə Dünya Bankı Qrupunun tərkib hissəsi kimi üzv ölkələrdə birbaşa investisiyaların stimullaşdırılması məqsədilə yaradılan beynəlxalq maliyyə-kredit institutudur. Bu qrup investisiyaların qeyri-kommersiya risklərdən sığortalanmasını həyata keçirir. İntestisiyaların 90%-ə qədərini əhatə edən zəmanətin orta müddəti 15-ili (bəzi hallarda 20 il) əhatə edir. İZÇA özünün fəaliyyətini milli sığorta şirkətləri ilə istiqamətləndirir. Hazırda

agentliyin 145-dən çox üzvü vardır. İZÇA-nın fəaliyyəti təkcə qeyd olunan istiqamətlə məhdudlaşmır. Qurum eyni zamanda üzv ölkələrin hökumət dairələri ilə xarici investisiya siyasəti, eləcə də onun proqram və proseduraları haqqında məsləhətləşmələr aparır.

Haqqında danışdığımız beynəlxalq maliyyə kredit qurumları ilə yanaşı regional maliyyə qurumları da, o cümlədən İslam İnkişaf Bankı, Asiya İnkişaf Bankı, Afrika İnkişaf Bankı da fəaliyyət göstərir.

Beynəlxalq maliyyə təşkilatları bir neçə valyuta əməliyyatları həyata keçirir. Bu əməliyyatlardan ən geniş yayılmışı təcili göndəriş üzrə valyuta əməliyyatlarıdır. Bu əməliyyatlar valyuta sövdələşmələrinin 90%-ni əhatə edir. Bu əməliyyat spot əməliyyat adlanır və onun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, valyuta alqı-satqısında müqavilə o, şərtə bağlanır ki, müqavilədə nəzərdə tutulmuş məbləğ imzalanma anında qəti müəyyən olunmuş kurs üzrə imzalanma günündən başlamaqla ikinci iş gününün sonuna qədər müxbir banklara göndərilmişdir.

Valyuta əməliyyatlarının digər qismini valyuta sövdələşmələri təşkil edir. Bu sövdələşmələrə forvard, fyuçers və svop sövdələşmələri aiddir.

Forvard müqavilə bağlandıqdan bir neçə gün ərzində aparılan (reallaşdırılan) qabaqcadan ödəniş formasıdır. Əsas etibarilə forvard əməliyyatları müqavilə üzrə valyuta məzənnəsinin tərəddüdündən (qalxıb-enməsindən) qaçmaq məqsədi ilə bank və digər kredit təşkilatları tərəfindən aparılır.

Fyuçers əmtəə, valyuta, qızıl və qiymətli kağızların alqı-satqısı üçün pul məbləğinin müqavilə bağlandıqdan sonra müqaviləyə uyğun məbləğdə ödəniş formasıdır. Bu sazişdə başlıca məqsəd müqavilə müddətindən sonra alqı-satqı obyektinin müqavilə qiyməti ilə faktiki məzənnə arasındakı fərqin əldə edilməsidir. Fyuçers münasibətlərində uduzan tərəf hazırkı birja qiymətləri arasında əmtəənin, valyutanın və s.-nin məzənnə fərqi məbləğində alışı, yaxud satışını həyata keçirir. Udan

tərəf isə qarşı tərəfin ziyanı hesabına öz mənfəətini təmin edir. Bu əməliyyatda əsasən kontraktın baza aktivləri kimi ABŞ dolları çıxış edir.

Svop müəyyən müddətdən sonra yenidən əksinə mübadilə edilməsi şərtilə milli valyutanın xarici valyutaya mübadilə edilməsidir. Bu əməliyyat daha çox Mərkəzi Bank tərəfindən həyata keçirilir. Mərkəzi Bank tərəfindən svop əməliyyatları beynəlxalq səviyyədə likvidlik böhranlarını aradan qaldırmaq məqsədilə çox zaman beynəlxalq maliyyə kredit institutları ilə əlaqəli surətdə aparılır. Bura aşağıdakı əməliyyatlar daxildir:

I. Aktivlərin sonradan satılması şərtilə alınması;

II. Qarışılıqlı şəkildə mənfəət əldə edilməsi məqsədilə aktivlərin, qiymətli kağızların, eləcə də maliyyə öhdəliklərinin mübadilə edilməsi;

III. Öhdəlik yükünün qismən yüngülləşdirilməsi məqsədi ilə borc öhdəlikli qiymətli kağızların emitent tərəfindən başqaları ilə əvəz olunması və s.

IV. Azərbaycanın beynəlxalq maliyyə əlaqələri və gələcək inkişaf strategiyası.

Azərbaycanın konkret aşağıdakı beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilə əməkdaşlığı haqqında danışaq:

Asiya İnkişaf Bankı (AİB)

Azərbaycan Asiya İnkişaf Bankına 1999-cu ilin dekabrında qoşulmuş və 2002-ci ilin əvvəlində Bakıda Əlaqələndirmə Ofisi təsis edilmişdir. Getdikcə artan yoxsul insanların sayının, xüsusən də məcburi köçkün insanlara yardım göstərmək zərurətinin mövcud olduğu şəraitdə AİB-in Azərbaycandakı fəaliyyəti əsasən sosial sektorun inkişaf etdirilməsinə yönəldilmişdir. Bu vəzifə AİB-in “aralıq əməliyyat strategiyasının” əsasında durur və onun əsas məqsədləri insanların inkişafına dəstək vermək, idarəçiliyin yaxşılaşdırılmasını və institusional bazanın möhkəmləndirilməsini, habelə dayanıqlı inkişafı dəstəkləmək yolu ilə Azərbaycanda yoxsulluq səviyyəsini aradan qaldırmaq və yaşayış standartlarını yüksəltməkdir. AİB-in Azərbaycana

yardım strategiyası ikili xarakter daşıyır: ən kəskin ehtiyac içində yaşayanlar üçün mühüm ictimai ehtiyacların və xidmətlərin təmin edilməsinin təkmilləşdirilməsində Hökumətə köməklik etmək; rəqabətə əsaslanan özəl investisiyaların həyata keçirilməsi və yeni iş yerlərinin yaradılması üçün zəruri mühitin yaradılmasına yardım etmək. AİB-in strategiyaya əsaslanan bu əməliyyatları idarəçiliyin yaxşılaşdırılmasına və institutların möhkəmləndirilməsinə xüsusi təsir göstərəcəkdir.

Qara Dəniz Ticarət və İnkişaf Bankı (QDTİB)

Azərbaycan 1997-ci ildə QDTİB-nin üzvü olmuşdur. Bu günə kimi onun Azərbaycandakı fəaliyyətlərinə Azərbaycan Beynəlxalq Bankı ilə bağlı ticarət xarakterli maliyyələşdirmədən, habelə yeni yaradılmış Azərbaycan Mikro Maliyyə Bankına AYİB ilə yanaşı olaraq səhm kapital qoyuluşunun həyata keçirilməsindən ibarətdir. QDTİB-nin Azərbaycandakı fəaliyyətlərinin əsas məqsədləri üzv ölkələr arasında əməkdaşlığı artırmaq (regionlar arası layihələr); qeyri-neft sektorlarını inkişaf etdirmək; ölkə üçün böyük təsirləri ola biləcək layihələri, məsələn enerji, sənaye, aqrobiznes, qida istehsalı sahələrində layihələri inkişaf etdirməkdir.

Avropa Birliyi

2004-cü il mayın 1-də AB-nin genişlənməsindən sonra Azərbaycana Avropanın Qonşuluq Siyasətində iştirak etmək təklif olunmuşdur. Avropa Komissiyasının Azərbaycan Hökuməti ilə sıx əməkdaşlıq çərçivəsində hazırladığı Fəaliyyət Planının müəyyən edəcəyi vəzifələrin AYİB-in investisiya mühiti ilə əlaqədar apardığı strateji dialoqla uzlaşacağı gözlənilir. Bu siyasət Azərbaycanın beynəlxalq birliklə daha geniş əlaqələr qurması üçün imkanlar təklif edir. 1992-ci ildən 2004-cü ilə kimi olan müddətdə Avropa Komissiyası TACIS, ECHO, Qida Təhlükəsizliyi, FEOGA, Xüsusi Yardım, Bərpa və Xüsusi Humanitar Yardım proqramları çərçivəsində ümumilikdə 400 milyon avro dəyərində qrant əsaslı yardımlar etmişdir. Azərbaycanda həyata keçirilən TACIS proqramı çərçivəsində əsas məq-

səd bazar iqtisadiyyatına və insan hüquqlarına əsaslanan plüralist demokratiya keçidlə bağlı yardım göstərməkdən ibarətdir. Burada əsas diqqət institusional, hüquqi və inzibati islahatların həyata keçirilməsinə və özəl sektorun inkişaf etdirilməsinə yönəldilir. TACIS-in növbəti üç il üçün büdcəsi 28 milyon avrodur və bu müddət ərzində özəl sektorun inkişaf etdirilməsi, təqaüdlər, ekologiya, sosial təminat və ictimai idarəetmə sahələrində islahatlar nəzərdə tutulmuşdur.

Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası

Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının Azərbaycandakı strategiyası əsas diqqəti yerli və xarici rəqabətin gücləndirilməsinə, qeyri-bank sektorunda müştərək müəssisələrin yaradılmasına və yerli özəl banklara texniki yardımın təmin edilməsi vasitəsilə maliyyə sektorunun dəstəklənməsinə; mikro müəssisələrin, kiçik və orta sahibkarlığın möhkəmləndirilməsinə; kənd təsərrüfatında və sənaye sektorlarında investisiyaların dəstəklənməsinə; qeyri-neft sektorlarına birbaşa xarici investisiyaların yönəldilməsinə, habelə neft, qaz və əlaqədar sektorlarda investisiyaların dəstəklənməsinə yönəldilmişdir. Bu qurum doqquz layihəni maliyyələşdirmişdir. Eyni zamanda bu yaxınlarda AYİB-lə birlikdə mikromaliyyə bankının maliyyələşdirilməsi üçün lazımi maliyyə vəsaitləri artıq təsdiq edilmişdir və bu vəsaitlərin ümumi dəyəri 134,6 milyon ABŞ dolları təşkil edir.

Beynəlxalq Valyuta Fondu

BVF-nin Direktorlar Şurası 2 iyul 2001-ci ildə Yoxsulluğun Aradan Qaldırılması və İnkişaf Proqramı çərçivəsində 80,45 milyon SDR məbləğində (kvotanın 50 faizi) üç illik razılaşmanı təsdiq etmişdir. 2003-cü ilin dekabrına kimi bu razılaşma çərçivəsində dörd ödəniş həyata keçirilmişdir. Proqramın üç əsas vəzifəsi aşağıdakılardır: makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsi, idarəetmənin təkmilləşdirilməsi və iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorlarının inkişafı. Hökumət bu günə kimi həmin proqramın həyata keçirilməsini təmin etmişdir. Proqramın nəticəsi olaraq Hökumət Yoxsulluğun Aradan Qaldırılması Strate-

giyasını yekunlaşdırmış və gömrük, vergilərin idarə olunması, maliyyə sektoru, Dövlət Neft Fondunun yaradılması və idarə olunması, enerji sektoru, idarəetmə, büdcə siyasəti və ticarət siyasəti sahələrində islahatlar həyata keçirmişdir. 2004-cü ilin noyabrında Azərbaycan VIII Maddənin 2, 3 və 4-cü tələblərini qəbul edərək cari beynəlxalq əməliyyatlar üçün ödənişlərin və pul köçürmələrinin həyata keçirilməsi zamanı məhdudiyətsiz valyuta kursu təmin etmək öhdəliyini öz üzərinə götürmüşdür. Nəhayət, 22 dekabr 2004-cü ildə BVF-nin Direktorlar Şurası Yoxsulluğun Aradan Qaldırılması və İnkişaf Proqramı çərçivəsində dördüncü və sonuncu təhlili tamamlamışdır.

İslam İnkişaf Bankı (İİB)

Azərbaycan İİB-yə 1992-də qoşulmuşdur. İİB-nin fəaliyyətləri kanal və drenaj sistemlərinin bərpası, enerji istehsalının artırılması və mühüm yolun inşası vasitəsilə kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsinin təkmilləşdirilməsinə yönəldilmişdir. Bank infrastrukturun və aqro sənaye sahələrinin qurulması ilə bağlı texniki yardım fəaliyyətlərini maliyyələşdirmişdir. İİB-nin həyata keçirdiyi investisiyalara AYİB ilə birlikdə Mingəçevir Enerji Layihəsinin maliyyələşdirilməsi (bunun üçün 12,5 milyon ABŞ dolları məbləğində kredit ayırmışdır) daxildir. Bu layihəyə Mingəçevir Su Elektrik Stansiyasının avadanlıqlarla təchizatı, habelə 110 kv-lıq ötürücü xəttin və yeni stansiyanın qurulması daxildir.

BMT-nin İnkişaf Proqramı (UNDP)

BMT-nin İnkişaf Proqramı Azərbaycanda 1993-cü ildən təmsil olunur. Bu günə kimi UNDP ümumi dəyəri 31 milyon ABŞ dollarından çox olan 60-dan artıq proqram və layihə həyata keçirmişdir. İlk dövrdə qurumun fəaliyyətləri əsasən münafiqədən sonrakı dövrdə yardım, fəvqəladə hallarda xilasetmə və yenidənqurma sahələrinə yönəldilmişdir. UNDP Dünya Bankı və UNHCR ilə birlikdə müharibənin təsirlərinə məruz qalmış ərazilərdə həyata keçirilən tədbirlərin əlaqələndirilməsi, milyona yaxın qaçqın və köçkün kateqoriyasından olan insanın

müvəqqəti yerləşməsinə dəstək verilməsi və əhalinin zəif kateqoriyaları üçün gəlir gətirən fəaliyyətlərin təşkili üçün məsul olan Azərbaycan Yenidənqurma və Bərpa Agentliyini təsis etmişdir. UNDP həmçinin Azərbaycanda Minalara Qarşı Milli Agentliyin (ANAMA) təsis edilməsinə şərait yaratmış Minalara qarşı Milli fəaliyyət Proqramının hazırlanmasında aparıcı rolu öz üzərinə götürmüşdür. Bu gün UNDP-nin Azərbaycandakı fəaliyyətlərinin əsas məqsədləri yoxsulluğun aradan qaldırılmasına köməklik etmək, fərdi insan hüquqlarına ehtiram olunmasını dəstəkləmək, təbii ehtiyatları mühafizə etmək, habelə ölkə miqyasında müvafiq islahatların keçirilməsi yolu ilə ölkədə demokratik idarəçiliyin BMT Xartiyasının prinsiplərinə uyğun həyata keçirilməsini təmin etməkdir.

Dünya Bankı

Azərbaycan Respublikası 1992-ci ilin sentyabrında Dünya Bankının, 1995-ci ilin martında isə Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyasının üzvü olmuşdur. Azərbaycan həmçinin 1992-ci və 1995-ci illərdə müvafiq olaraq Çoxtərəfli İnvestisiyaların Təminatı Agentliyinin (MIGA) və BMK-nın üzvü olmuşdur. Dünya Bankının Azərbaycanda bu günə kimi həyata keçirmiş olduğu fəaliyyətlərin əsas diqqət mərkəzində strateji məsləhətlərin verilməsi, həm investisiyaların, həm də Hökumətin büdcəsinin maliyyələşdirilməsi və yardımların əlaqələndirilməsi olmuşdur. Dünya Bankı xüsusi olaraq Hökumətin öz neft ehtiyatlarını idarə etməsi və həyata keçirdiyi islahatları sürətləndirmək məqsədilə fəaliyyət kursunda müvafiq dəyişikliklər etməsi üçün müvafiq institusional bazanın möhkəmləndirilməsi istiqamətində hökumət orqanları ilə birgə işləyir.

Dünya Bankı Azərbaycanda nisbətən fəaldır və bu günə kimi həyata keçirilən 25 əməliyyat üçün 622 milyon ABŞ dolları ayırmışdır. Bu layihələrdən on yeddisi hazırda da davam edir.

Yaponiya

2005-ci ilin mart-aprel aylarında Yaponiyanın Azərbaycanın inkişafına rəsmi ikitərəfli yardımlarının cəmi 404,3 mil-

yon ABŞ dollarına bərabər olmuşdur (texniki yardımlar istisna olmaqla). İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının məlumatlarına əsasən Yaponiya 2000- 2001-ci ildə ən iri ikitərəfli donor, 1997-ci və 1998/99-cu illərdə isə müvafiq olaraq ikinci və üçüncü ən iri donor olmuşdur.

Yaponiyanın ən iri layihəsi Severnaya Qarışıq Qaz Enerji Stansiyası layihəsidir. 1998-ci və 1999-cu illərdə müvafiq olaraq 193 milyon və 153 milyon ABŞ dollarına bərabər məbləğdə (yenlə) kreditlər ayrılmışdır. Eyni zamanda müxtəlif məqsədlər üçün, o cümlədən torpaq və irriqasiyanın inkişaf etdirilməsi, tibbi ocaqlar, qida istehsalı, iqtisadi struktur dəyişiklikləri və mədəni məqsədlər üçün də qrant şəklində vəsaitlər ayrılmışdır. Yerlərdə İnsan Təhlükəsizliyi qrant mexanizmi vasitəsilə 66 layihə üçün cəmi 3,9 milyon ABŞ dolları məbləğində vəsaitlər ayrılmışdır. Eyni zamanda ICRC və UNCHR vasitəsilə də humanitar yardımlar, Dünya Qida Proqramı vasitəsilə isə qida təmin edilmişdir.

Texniki yardımlara isə 1993-2004-cü illərdə Yaponiyada 164 nəfərin təlim keçməsi və beş mütəxəssisin Azərbaycana göndərilməsi daxildir. 2002-ci ilin sonlarında aparılmış yardım dair məsləhətləşmələr çərçivəsində aşağıdakı sahələr prioritet kimi müəyyən edilmişdir: (1) iqtisadi infrastrukturun inkişafı, (2) sosial sektor və (3) insan resurslarının inkişafı.

Almaniya

Almaniya Kreditanstalt für Wiederaufbau (KfW) vasitəsilə həyata keçirdiyi maliyyə əməkdaşlığı çərçivəsində Azərbaycana təqribən 72 milyon avro dəyərində investisiya qoymuşdur və növbəti iki il ərzində bu məbləği 90 milyona artırmaq niyyətindədir. Texniki yardım sahəsində isə Almaniyanın Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit (GTZ) təşkilatı bu günə kimi 9 milyon avro dəyərində treyning və məsləhətçi xidmətləri göstərmişdir və növbəti iki il ərzində bu məbləği 14 milyon avroya çatdırmaq niyyətindədir.

ABŞ

USTDA ARDNŞ-nin Şah Dəniz və Cənubi Qafqaz Qaz Kəməri layihələrində iştirak payını maliyyələşdirmək üçün Bankın ayırdığı maliyyə yardımına dəstək olaraq əhəmiyyətli dərəcədə texniki yardımlar təmin etmişdir. Bu dəstək ARDNŞ-yə kommersiyalaşma və struktur dəyişiklikləri istiqamətində planın hazırlanmasında köməklik göstərəcəkdir. USAID təşkilatının Azərbaycana yardımları əsasən dörd sahədə cəmləşmişdir: kiçik və orta sahibkarlığın (o cümlədən kənd təsərrüfatının) inkişafı, iqtisadi islatahlar, demokratiya və idarəçilik, habelə məcburi köçkünlər üçün humanitar yardımlar.

Türkiyə

Türk Eximbank Azərbaycan Beynəlxalq Bankına hökumət zəmanəti ilə verilmiş kredit xəttini 250 milyon ABŞ dollarına qədər artırmışdır və bu məbləğin 92 milyonu bu günə kimi artıq ödənilmişdir. Bundan əlavə Eximbank Bakı hava limanının təmiri üçün 20 milyon ABŞ dolları məbləğində kredit ayırmış və onu artıq ödəmişdir.

AYİB

Cari Fəaliyyət Portfeli – Bankın son iki ildə Azərbaycanda fəaliyyət səviyyələri nəzərə çarpan dərəcədə yüksəlmiş, müxtəlif sektorlar üzrə həyata keçirilmiş əməliyyatların sayı kəskin şəkildə artmışdır. Əvvəlki Ölkə Strategiyasının həyata keçirildiyi müddət ərzində təbii ehtiyatlar sektorunda imzalanmış layihələr Bankın biznes fəaliyyətlərinin ümumi dəyəri olan 239 milyon avronun böyük hissəsini (73%) təşkil etmişdir. Bankın 31 dekabr 2004-cü il tarixinə kimi imzaladığı biznes əməliyyatlarının ümumi dəyəri 459 milyon avro həcmində olmuş və burada təbii ehtiyatlar sektorunun payı 66% təşkil etmişdir. Əlavə 1 Bankın Azərbaycandakı əməliyyatlarının 2004-cü ilin sonuna olan xülasəsini təqdim edir:

**Azərbaycan, Sənayelər üzrə Toplam Biznes Həcmi
(milyon AVRO), 31 Dekabr 2010**

Sektor üzrə biznes qrupu	Layihələrin sayı	Layihənin ümumi həcmi (mln AVRO)	AYİB –nin maliyyə payı (EUR mln)
Enerji			
Təbii ehtiyatlar	9	3,051	300
Energetika	2	90	55
<i>Enerji üzrə cəmi</i>	11	3,141	355
Maliyyə İnstitutları		1	1
Bankın səhmdar kapitalına sərmayə			
Banklara kredit		11	10
Səhmlərə qoyuluş fondu		17	5
Kiçik biznesin maliyyələşdirilməsi		8	5
<i>Maliyyə institutları üzrə cəmi</i>	2	37	21
Ümumi sənaye			
Ümumi sənaye	1	5	2
<i>Ümumi sənaye üzrə cəmi</i>	1	5	2
İnfrastruktur			
Bələdiyyə və ekologiya İnfrastrukturunu	1	80	17
Nəqliyyat	4	78	55
<i>İnfrastruktur üzrə cəmi</i>	5	158	72
<i>Sənaye sahələri üzrə</i>			
Aqröbiznes	2	6	5
Əmlak və turizm	1	5	4
<i>Sənaye sahələri üzrə cəmi</i>	3	11	9

Azərbaycan üzrə cəmi	22	3,353	459
Bundan: maliyyələşdirmə	20	2,143	372
regional maliyyələşdirmə	2	1,210	87
dövlət zəmanəti olmayan maliyyələşdirmə	15	3,104	332
dövlət zəmanətli maliyyələşdirmə	7	249	126
özəl sektorun maliyyələşdirilməsi	14	2,646	226
dövlət sektorunun maliyyələşdirilməsi	8	707	233
kredit şəklində maliyyələşdirmə	21	3,303	443
səhmlərin alınması	1	49	15
bundan zəmanət şəklində verilmiş	0	1	1

Planlaşdırılan yeni investisiyalar – 2005-ci il üçün planlaşdırılmış yeni investisiyalar bir sıra müxtəlif sektorları əhatə etsə də, dövlət sektorunda iri infrastruktur layihələrinin xüsusi çəkisi daha böyükdür. Bu işə sabit və çoxşaxəli özəl sektorun inkişaf prosesində aparıcı rol oynaması üçün zəruri iqtisadi bazanın yaradılmasına olan ehtiyacı göstərir. Təbii ehtiyatlar sektoru istisna olmaqla, özəl sektorda planlaşdırılan yeni əməliyyatlar ümumi say baxımından qənaətbəxş səviyyədə olsa belə, layihələrin həcmi nisbətən kiçikdir. Neft gəlirlərinin artması nəticəsində Hökumətin borcalma qabiliyyətinin əhəmiyyətli dərəcədə artacağı gözlənilir və bu da öz növbəsində Hökumətin dövlət sektoru infrastrukturunda çox ehtiyac duyulan investisiyaları almaq imkanlarını artıracaq və çox güman ki, Bankın Dövlət zəmanəti ilə verilən kreditlərinin həcmi artacaqdır.

Strategiyanın əhatə etdiyi müddətdə Bankın prioritetləri

AYİB öz keçmiş təcrübəsini və Hökumətin SPPRED vasitəsilə qəbul və elan etdiyi prioritetləri nəzərə alacaqdır. Bu mənada AYİB-in strateji yanaşması yoxsulluğu aradan qaldırmaq məqsədilə ölkədə iqtisadiyyatın hərtərəfli inkişaf etdirilməsinə dəstək vermək olacaqdır. Bu strateji istiqamətlə sıx bağlı olaraq və Azərbaycanın Erkən Keçid dövrü Ölkəsi (EKÖ) statusuna uyğun olaraq AYİB həyata keçirdiyi operativ yanaşma üçün EKÖ Təşəbbüsü çərçivəsində təmin edilən resurslardan, operativ imkanlardan və vasitələrdən yararlanmaqda davam edəcəkdir. EKÖ Təşəbbüsü çərçivəsində Bank öz fəaliyyətlərinin təsirlərini artırmaq üçün yerli tələblərə cavab verən yeni maliyyə vasitələri paketini istifadəyə vermiş, kredit müddətlərini uzatmış, texniki yardımın miqyasını genişləndirmiş, habelə öz daxili resurslarının miqdarını artırmaqla yanaşı, həmçinin digər donorlarla müştərək qrant vəsaitləri ayırmışdır. Bunlara müvafiq olaraq strategiyanın həyata keçiriləcəyi müddətdə Bank öz fəaliyyətlərində əsas diqqəti özəl sektorun inkişaf etdirilməsinə dəstəklənməsinə yönəldəcək, eyni zamanda investisiya mühitinin yaxşılaşdırılmasına dair fəaliyyət istiqamətinin seçilməsi üçün hökumət orqanları ilə intensiv dialoq aparacaqdır. Digər tərəfdən Bank daha effektiv və səmərəli iqtisadi infrastrukturun, xüsusilə də enerji və nəqliyyat sektorlarının qurulmasında Hökumətə dəstək göstərilməsinə diqqətini yönəldəcəkdir.

Sektorlar üzrə çətinliklər və Bankın vəzifələri

Bank öz söylərini özəl sektorda biznesin inkişaf etdirilməsinə, habelə dövlət sektorunda seçilmiş sahələr üzrə tədbirləri həyata keçirilməsinə yönəltməklə əsas infrastrukturlara investisiyaların qoyulmasına və bununla da özəl sektorun dəstəklənməsinə və regional inkişafa çalışacaqdır. EKÖ Təşəbbüsünün özəl sektorun inkişafı məsələsini vurğulaması Bankın mikro, kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi istiqamətində fəaliyyətləri üçün daha çox imkanlar yaradır. Bu sahib-

karlar sabit məşğulluğun və inkişafın təmin edilməsi üçün böyük imkanlar yaradır. Onların inkişafı həmçinin ölkənin demokratiyaya keçidinə müsbət təsir göstərir: belə ki, sahibkarlar özləri də qanunların və qaydaların hazırlanması və icra olunması üsullarının təkmilləşdirilməsində, habelə korrupsiya səviyyəsinin azaldılmasında maraqlıdırlar.

Qeyri-neft özəl sektorunun inkişaf etdirilməsi

Bank birbaşa borclar və səhm kapital qoyuluşları vasitəsilə, habelə maliyyə sektorunun dəstəklənməsi yolu ilə qeyri-neft sektorunun inkişafına dəstək verəcəkdir. Bu kapital qoyuluşlarının əsas hədəflərinin mikro, kiçik və orta sahibkarlar olacağı gözlənilir. Aşağıda qeyd olunan sektorlar qeyri-neft sektorida kapital qoyuluşları üçün ən böyük potensiala malikdir:

Aqrobiznes – Azərbaycanda kənd təsərrüfatı sektoru çox pərakəndə xarakter daşıyır və infrastruktura malik deyildir. Kənd təsərrüfatı sahələrinin kollektivsizləşdirilməsi natural əkinçiliyə qayıdıqla nəticələnmiş və səmərəli mexanizmlərlə bağlı çatışmazlıqlar meydana gəlmişdir. Bank zəruri texniki infrastruktura malik olan kommertiya qurumları arasında ilkin emal və qablaşdırma sahələrində olan imkanları araşdıracaqdır. Kənd təsərrüfatı sahəsində potensial müştərilərin əksəriyyəti kommertiya fəaliyyətlərinə yeni-yeni başladığından və nəticə etibarilə biznesin Qərbi standartlarına uyğun aparılması sahəsində çox az təcrübəyə malik olduqlarından və ya ümumiyyətlə təcrübəsiz olduqlarından, bu layihələrdə kənd təminatı intensiv və kiçik olacaqdır. Bu müştərilərin idarəetmə və mühasibat sistemlərini yaratması, habelə orta və uzun müddətli korporativ strategiyaları işləyib hazırlaması üçün onlara texniki yardımın təmin edilməsinə ehtiyac olacaqdır.

Əmlak və turizm – Hazırda cərəyan edən iqtisadi inkişaf müasir, texnoloji cəhətdən qabaqcıl kommertiya ofis sahələrinə olan tələbatı artıracaqdır. Bank bu sektorda, habelə pərakəndə satış və turizm sahələrində kapital qoyuluşlarını dəstəkləyəcəkdir. Bu investisiyaların baş tutacağı hüquqi mühit əhəmiyyətli

dərəcədə işlərin həyata keçirilməsini tələb edir. Bank donor birliyinin digər üzvləri ilə birlikdə hüquqi mühitin digər maraq doğuran komponentləri, o cümlədən kadastr sisteminin, mərkəzləşdirilmiş mülkiyyət qeydiyyatının və digər komponentlərin inkişaf etdirilməsi istiqamətində işlərini davam etdirəcəkdir. Eyni zamanda təkmilləşdiriləcək hüquqi çərçivənin effektiv şəkildə təfsirini və icra edilməsini təmin edə biləcək məhkəmə sisteminin inkişaf etdirilməsinə dəstək verilməsinə də ehtiyac vardır.

Ümumi sənaye – Azərbaycanda inşaat sektoru güclü inkişaf nümayiş etdirməkdədir və bu da öz növbəsində beton və borular kimi başlıca tikinti materiallarına olan ehtiyacı artırır. Azərbaycan həm Şərqi-Qərbi, həm də Şimal-Cənub istiqamətlərində nəqliyyat dəhlizlərini inkişaf etdirdiyindən, bu materialları regionun sürətlə inkişaf edən digər iqtisadiyyatlarına ixracatı getdikcə daha çox səmərəliləşəcəkdir. Bank inşaat materialları sektorunda həm kiçik, həm də iri layihələrə kapital qoymağa çalışacaqdır.

Telekommunikasiyalar – Azərbaycan Hökuməti ölkədə telekommunikasiyalar sektorunun islahatı prosesinə başlamışdır. Bank özünün ölkə üzrə strategiyası müddətində bu sektorda kapital qoyuluşlarının həyata keçirilməsi üçün Hökumətlə dialoqu davam etdirəcəkdir; *Enerji səmərəliliyi* son qiymətləndirmələrə əsasən böyük enerji intensivliyinə malik olan Azərbaycanın bütün sektorlarında əhəmiyyətli bir problemdir. Külli miqdarda hidrokarbon ehtiyatlarının mövcudluğuna baxmayaraq, Azərbaycanda enerji səmərəliliyinə enerji qiymətlərinin aşağı olması və Hökumətin enerji sərfiyyatında səmərəliliyin artırılmasına iradə nümayiş etdirməməsi öz təsirini göstərir. Elektrik enerjisi qiymətlərinin aşağı olmasına baxmayaraq, Bank elektrik enerjisi sektorundan başqa həmçinin enerji səmərəliliyinin artırılması komponentinin sərfəli olduğu digər sənaye layihələrinə də diqqətini yönəldəcəkdir. Bu fəaliyyətlərdə əsas səylər Bankın Dayanıqlı Enerji Proqramına (SEP) yönəldi-

ləcəkdir ki, həmin proqram da dayanıqlı enerji layihələrinə investisiyaların qoyuluşunu sürətləndirmək məqsədilə hazırlanmışdır. SEP-in əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

- dayanıqlı enerji layihələrinə maliyyə dəstəyini səfərbər etmək;
- imkanları artırmaq;
- enerji sahəsində idarəetmə bacarıqlarını ötürmək;
- karbon Krediti satışı imkanlarından istifadə etmək;
- ən yaxşı texnologiyaları tətbiq etmək;
- kapital büdcə tərtibatı, enerji xərclərinin ayrılması və müvafiq mühasibatlıq mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi;
- enerji təminatı sistemlərinin etibarlılığını artırmaq.

Maliyyə İnstitutları

Azərbaycanda maliyyə sektorunun zəifliyi Azərbaycanın ortamüddətli iqtisadi planları üçün ciddi təhlükə təşkil edir. Bank bu sektorda bir sıra müxtəlif səviyyələrdə fəal iştirak edəcək, o cümlədən müvafiq kursun seçilməsinə dair dialoqda aparıcı rol oynamağa davam edəcəkdir. Bu dialoq sektor daxilində rəqabətin və tənzimləyici bazanın ardıcılığının təkmilləşdirilməsinə diqqət yetirəcəkdir. Dövlətin mülkiyyətində olan iki iri bank istisna olmaqla, bank sektoru kiçikdir və az kapital ehtiyatlarına malikdir. Bu kapital məhdudiyətləri özəl bankların, xüsusən yerli korporasiyaların birləşməsi zəminində ortahəcmli maliyyələşdirmə əməliyyatlarında (500.000- ilə 2 milyon ABŞ dolları arasında) iştirak etmək və kredit bazarının bu sahəsinin inkişafında iştirak etmək imkanlarını məhdudlaşdırır. Özəl bankların bərcərmə imkanlarını artırmaq üçün Bank sözügedən sektorda cərəyan edən təmərküzləşmə və birləşmə prosesləri zəminində səhm kapital qoyuluşları üçün imkanlar araşdıracaqdır.

Bank həmçinin Ortamiqyaslı Müştərək Maliyyələşdirmə Mexanizmi çərçivəsində mövcud olan vasitələrlə də Azərbaycanda olan tərəfdaş banklara əlavə dəstək verəcəkdir. Bununla yanaşı, Bank qeyri-bank maliyyə sektorunun (məsələn, lizing

və sığorta) inkişafını dəstəkləməyə davam edəcəkdir. Azərbaycan banklarının daha möhkəm kredit portfelləri qurmaq bacarıqlarını artırmaq üçün imkanlar araşdırılacaq, eyni zamanda müflisləşmə prosedurları və qanunvericiliyinin, habelə təhlükəsiz əməliyyatlar üçün zəruri mühitin yaradılması istiqamətində texniki yardım təmin ediləcəkdir. Həmçinin banklar üçün ticarətin maliyyələşdirilməsi, habelə kiçik və mikro sahibkarlığa kreditlərin ayrılması sahələrində institusional bazanın möhkəmləndirilməsi ilə bağlı yardım göstəriləcəkdir.

I B Ö L M Ə

BEYNƏLXALQ MALİYYƏ VALYUTA-KREDİT MÜNASİBƏTLƏRİ

I F Ə S İ L

BEYNƏLXALQ MALİYYƏ MÜNASİBƏTLƏRİ VƏ VALYUTA SİSTEMİ

1.1. Valyuta münasibətləri və valyuta sistemi haqqında anlayış

Beynəlxalq valyuta münasibətlərinin inkişafı səbəblərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- Məhsuldar qüvvələrin inkişafı;
- Dünya bazarının yaranması;
- beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşməsi;
- təsərrüfat əlaqələrinin beynəlmilləşməsi.

VALYUTA SİSTEMİ

Milli; regional; dünya.

Tarixən əvvəlcə milli valyuta sistemi meydana gəlmişdir. Bu sistem ölkədə təkraristehsal prosesi üçün zəruri olan valyuta resurslarının yaradılması və istifadəsinə, beynəlxalq tədiyyə dövriyyəsinə xidmət edir.

Milli valyuta sistemi ölkənin pul sisteminin tərkib hissəsidir. Bununla belə, o nisbi müstəqildir və milli sərhədlərdən kənara çıxır. Onun xüsusiyyətləri ölkənin iqtisadiyyatının və xarici iqtisadi əlaqələrinin inkişaf səviyyəsi ilə müəyyən olunur. Milli valyuta sisteminin quruluş prinsipləri ölkənin qanunvericiliyi ilə təsbit edilir.

Milli valyuta sistemi dünya valyuta sistemi ilə ayrılmaz surətdə əlaqədardır. Dünya valyuta sistemi beynəlxalq val-

yuta münasibətlərinin təşkili forması olub, beynəlxalq təsərrüfatın inkişafından irəli gəlir və dövlətlərarası razılaşmalarla tənzimlənir.

Ehtiyat valyuta statusunu əldə etməyin obyektiv ilkin yolları aşağıdakılardır:

- ölkənin istehsalda, mal və kapital ixracında, qızıl-valyuta ehtiyatlarında dünyada aparıcı mövqeyə malik olması;
- inkişaf etmiş kredit-bank sisteminə (həmçinin xaricdə) malik olması;
- təşkil edilmiş və tutumlu borc kapitalı formasına malik olması;
- valyuta əməliyyatlarının liberallaşdırılması.

Beynəlxalq hesablaşma vahidlərinə aşağıdakılar aid edilir:

1. SDR (borc almaq üçün xüsusi hüquq).

2. AVRO (Avropa valyuta vahidi). SDR BVF-da, (beynəlxalq nağdsız hesablaşmalar) AVRO isə Avropa İqtisadi Birliyinin Avropa əməkdaşlığı Fondunda hesablaşmalar üçün istifadə olunur. Bu beynəlxalq aktivlərin şərti dəyəri valyuta səbətinə daxil olan valyutaların dəyəri və məzənnəsinin dəyişməsinin orta çəkili kəmiyyəti bazasında hesablanır.

Beynəlxalq valyuta likvidi valyuta sisteminin elementidir. Valyuta likvidinə aşağıdakılar daxildir:

- qızıl-valyuta ehtiyatları;
- BVF ehtiyat kreditləri; ,
- SDR və AVRO ilə hesablar.

1.2. Valyuta məzənnəsi: təsir edən amillər və tənzimləmə

Valyuta məzənnələri aşağıdakı kimi fərqləndirilir:

- qəti müəyyən edilmiş valyuta məzənnələri. Onlar dar çərçivədə dəyişilir;
- tərəddüd edən valyuta məzənnələri. Onlar valyutanın bazar tələb və təklifindən asılı olaraq dəyişir.

Valyuta məzənnəsinə təsir edən amillər sırasına aşağıdakıları aid etmək olar:

- pul vahidinin alıcılıq qabiliyyəti və inflyasiya;
- tədiyyə balansının vəziyyəti;
- müxtəlif ölkələrdə təqribi faiz dərəcələrinin mövcudluğu;
- valyuta bazarlarının vəziyyəti və valyula ilə möhtəklik.

Valyuta tənzimlənməsi tədbirləri sırasına aşağıdakıları aid etmək olar:

- devalvasiya və revalvasiya siyasəti;
- valyuta məhdudiyətləri;
- valyuta məzənnələri rejiminin tətbiqi və s.

Valyuta tənzimlənməsi metodlarını müəyyən şərtlik dərəcəsi ilə tam liberal, natamam liberal və qeyri-liberal valyuta tənzimləmələri kimi fərqləndirmək olar.

3. Azərbaycanın valyuta sistemi.

Azərbaycan Respublikasında valyuta sisteminin əsasını 1992-ci ildə tədaviyə buraxılmış manat təşkil edir. Valyuta münasibətləri sahəsində əsas qanunverici akt «Valyuta tənzimi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu hesab olunur. Bu qanun ölkədə valyuta əməliyyatlarının həyata keçirilməsi prinsiplərini, valyuta tənzimi və valyuta nəzarəti orqanlarının səlahiyyətlərini, funksiyalarını, hüquqi və fiziki şəxslərin valyuta sərvətlərinə sahib olmaq və bunlardan istifadə etmək, onlar barəsində sərəncam vermək sahəsində hüquqlarının, vəzifələrini və valyuta qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyəti müəyyən edir.

Hal - hazırda Azərbaycanda valyuta birjalarında tələb və təklifdən asılı olan «üzən» valyuta məzənnəsi fəaliyyət göstərir. Dolların manata olan rəsmi məzənnəsini Milli Bank Bakı Banklararası Valyuta Birjasının (BBVB) nəticələri əsasında müəyyənləşdirir.

Azərbaycanda valyuta əməliyyatlarını Milli Bankın müvafiq lisenziyasını alan banklar və digər kredit idarələri apara bilər.

Xarici valyutaların alqı-satqısı səlahiyyətli kommersiya bankları tərəfindən həyata keçirilir. Xarici valyutaların alqı-satqısı üzrə sövdələşmələri birbaşa olaraq səlahiyyətli

banklar öz aralarında, həmçinin Azərbaycan Milli Bankının müəyyənləşdirdiyi qaydalar və şərtlər çərçivəsində fəaliyyəti göstərən valyuta birjalari ilə həyata keçirə bilərlər. Xarici valyutaların alqı-satqısına səlahiyyəti olmayan banklar müdaxilə edə bilməz

II FƏSİL

DÜNYA VALYUTA SİSTEMİNİN TƏKAMÜLÜ VƏ MÜASİR VALYUTA PROBLEMLƏRİ

2.1. Qızıl metal standartından qızıl-deviz standartına keçid

Dünya valyuta böhranının mərhələləri. Bu böhranın 1929-1933-cü illərə təsadüf edən birinci mərhələsində aqrar ölkələrin və müstəmləkələrin valyutaları qiymətdən düşdü. Dünya bazarında xammala olan tələbin azalması, həmin ölkələrin tədiyyə balansında böyük kəsirin əmələ gəlməsi ilə müşahidə olunurdu. Belə ki, aqrar ölkələr və müstəmləkələrin satdıqları xammalın qiyməti 50-70 % ucuzlaşdığı halda, onların idxal etdiyi malların qiyməti əvvəlki səviyədə qalırdı.

İkinci mərhələdə dünya valyuta sisteminin zəif nöqtəsi rolu Almaniya və Avstriyanın payına düşdü. 1931-ci ilin ortalarına təsadüf edən bu mərhələ həmin ölkələrdən xarici kapitalın getməsi, rəsmi qızıl ehtiyatının azalması və bankların müflisləşməsilə xarakterik idi. Almaniya faktiki olaraq qızıl standartı ləğv edildi.

Böhranın ən yüksək həddə çatdığı üçüncü mərhələdə (1931 -ci ilin payızı) Böyük Britaniya qızıl standartını ləğv etdi. Əsas səbəb isə tədiyyə balansının pisləşməsi idi (ixracın çətinləşməsi və görünməz əməliyyatlardan gəlirlərin azalması). Bu mərhələdə Böyük Britaniya Almaniya fərqli olaraq valyuta məhdudiyətləri həyata keçirmədi.

Valyuta blokları. Dünya valyuta sistemi valyuta bloklarına ayrıldı. Müəyyən şərtlik dərəcəsi ilə valyuta bloklarının aşağıdakı xarakterik cəhətlərini ayırmaq olar:

- asılı valyutaların məzənnəsi qrupa başçılıq edən ölkənin valyutasına bağlanır;
- bloka daxil olan ölkələrin beynəlxalq hesablaşmaları heqemon ölkənin valyutasında həyata keçirilir;
- blok üzvlərinin valyuta ehtiyatları heqemon ölkədə saxlanılır;
- asılı valyutaların təminatçısı rolunda heqemon ölkənin xəzinədarlıq vekselləri və dövlət istiqrazları çıxış edir.

III FƏSİL

TƏDİYYƏ BALANSI

Tədiyyə balansının mahiyyəti və quruluşu

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində xarici iqtisadi əlaqələrin təhlili əsaslandırılmış proqnozların hazırlanması üçün rəşional zəmin yaradır. Ölkənin beynəlxalq iqtisadi, siyasi və mədəni münasibətləri ümumiləşdirilmiş ifadəsini beynəlxalq hesablaşmaların balanslarında tapır. Balanslar arasında mərkəzi yeri tədiyyə balansı tutur. Tədiyyə balansı xarici ölkələrə ödəmələrin və xaricdən daxilolmaların nisbətini əks etdirir.

Tədiyyə balansı müəyyən dövr üçün (il, rüb, ay) və müəyyən tarixə tərtib oluna bilər. Müəyyən tarixə tərtib olunmuş tədiyyə balansı statistik gösdəricilər şəklində çap olunmasa da müəyyən tarixə ödəmə və daxilolmaların nisbətlərinin dəyişməsini əks etdirir.

Valyuta daxilolmaları ödəmələrdən çoxdursa, tədiyyə balansı aktiv, azdırsa passiv sayılır.

Tədiyyə balansı iki bölmədən ibarətdir:

- cari əməliyyatlar üzrə tədiyyə balansı (ticarət balansı, xaricə investisiyalar üzrə ödəmələr də daxil olmaqla xidmət və qeyri-kommersiya əməliyyatları balansı);
- kapital və kreditin hərəkəti balansı.

Ticarət balansı. İdxal və ixrac üzrə ödəmələr və daxilolmaların nisbəti ticarət balansını əmələ gətirir. Tədiyyə balansına faktiki olaraq ticarət balansının o hissəsi daxil edilir ki, ödəmələr artıq yerinə yetirilmişdir və ya təcili yerinə yetirilməlidir. Xarici ticarət əməliyyatları üzrə kredit hesabına həyata keçirilmiş ödənməmiş hissə də hesablaşma balansında və ya müstəqil ticarət balansında əks olunur.

Xarici ticarət dövriyyəsinin strukturu və dinamikası tədiyyə balansının cari vəziyyətinə təsir göstərən mühüm amildir. Bu balansın müsbət və ya mənfi saldoya malik olmasını qiyy-

mətləndirmək çox vacibdir. Belə ki, ölkənin xarici ticarət balansında mənfi saldo yarananda, sonra xarici valyuta gəlirləri azalır, ödənişləri isə artır. Nəticədə ölkənin valyuta ehtiyatlarının həcmi aşağı düşür. Bu halda milli valyuta xarici valyutalara nisbətən ucuzlaşır, çünki xarici valyuta hüyəllərinin xarici valyutaya olan tələbatı ödəmək imkanları məhdudlaşır.

Ölkənin xarici ticarət balansının müsbət saldosu xarici valyutada gəlirlərin artmasına və nəticə etibarilə milli valyutanın xarici valyutalara nisbətən məzənnələrinin yüksəldilməsinə şərait yaradır. Müsbət saldoya nail olmaq üçün, hər bir ölkədə ilk növbədə geniş ixracat imkanları inkişaf etdirilməlidir.

Xidmətlər balansı cari əməliyyatlar balansının mühüm komponentlərindən biridir.

Xidmət və qeyri-kommersiya ödəmələri balansına aşağıdakı ödəmə və daxilolmalar aiddir:

- nəqliyyat, teleqraf, telefon, poçt rabitəsi, müxtəlif komissiyon və maliyyə əməliyyatları, turizm, diplomatik və ticarət nümayəndəliklərinin saxlanması;

- istehlak köçürmələri (xarici fəhlələrə əməkhaqqı, miras, xaricdə oxuyan tələbələrə təqaüd və s.) və hərbi xərclər, təzminat;

- xaricə investisiyalar üzrə gəlirlər və beynəlxalq kreditlərə görə faizlər də balansın bu bölməsində öz əksini tapır, baxmayaraq ki, iqtisadi məzmununa görə onlar xidmətlərə deyil, kapital və kreditlərin hərəkətinə aiddirlər.

Məlumdur ki, bir sıra ölkələrin iqtisadi inkişafında xidmətər sferası əvəzsiz rol oynayır. Misir, Türkiyə, İspaniya, İsveçrə kimi dövlətlərdə turizm ən gəlirli sahə sayılır və ümumi valyuta gəlirlərinin 40-60% -ni, bəzən isə 90 %-ni təmin edir.

Tədiyyə balansında cari transfertlərin uçotu sektorlar prinsipi əsasında aparılır. Başqa sözlə, transfertlər dövlət və özəl sektor üzrə təsnifləşdirilir.

Cari transfertlərin dövlət sektoruna humanitar yardımlar, xarici dövlətlərin rəsmi orqanlarından əvəzsiz olaraq alınmış

maliyyə vəsaitləri, əvəzsiz olaraq alınmış hərbi texnika, beynəlxalq təşkilatlarla üzvlük haqqı və texniki yardımlar daxildir.

Cari transfertlərin özəl sektoru üzrə əməliyyatlara xaricdə bir ildən artıq əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmuş vətəndaşların pul köçürmələri, qeyri-dövlət təşkilatlarının xətti ilə gəlirlər, humanitar yardımlar, elmi, dini və s. təşkilatların üzvlük haqları və s. aid edilir.

Kapital və kreditin hərəkəti balansı. Dövlət və xüsusi kapitalın ixracını və idxalını, həmçinin verilmiş və alınmış beynəlxalq kreditlərin nisbətini ifadə edir. Bu bölmədə borc kapitalının ixracı (kreditlər, qısamüddətli avuarlar və s.) və sahibkarlıq kapitalının (birbaşa investisiya-xaricdə, müəssisələrin alınması və tikilməsi, həmçinin portfel investisiya qiymətli kağızlarda ifadə olunmuş investisiya) ixracı əks olunur.

Kapital və kreditin hərəkəti müxtəlif müddətə baş verir. Odur ki, tədiyyə balansının bu bölməsində əməliyyatlar qısa və uzunmüddətli kimi fərqləndirilir.

Qısamüddətli əməliyyatlara aşağıdakılar aiddir:

- əmtəə və valyuta formasında bir ilə qədər müddətə verilmiş kreditlər;
- xarici banklarda olan cari hesablar üzrə (yəni qısamüddətli avuarlar üzrə hərəkət);
- xarici və milli pul vəsaitlərinin idxalı və ixracı. Uzunmüddətli əməliyyatlara aşağıdakılar aiddir:
- xaricdə qiymətli kağızların alqı-satqısı ilə əlaqədar ödəmələr və daxilolmalar;
- xaricdə müəssisə və daşınmaz əmlakı alqı-satqısı ilə əlaqədar əməliyyatlar;
- uzunmüddətli kreditlərin (o cümlədən dövlət istiqrazlarının) alınması və verilməsi.

Kapital və kreditlərin alınması balansına «səhvlər» və «nəzərdən qalanlar» maddəsi əlavə olunur. Burada, böhran dövründə nəzərə alınmamış qısamüddətli kapitalın hərəkəti əks olunur.

Tədiyyə balansının bir hissəsi də ehtiyat aktivləridir. Ehtiyat aktivləri dedikdə, dövlətin rəsmi qızıl-valyuta ehtiyatları nəzərdə tutulur. Qızıl-valyuta ehtiyatlarının həcmi tədiyyə balansının cari vəziyyətindən birbaşa asılıdır.

1998-ci ildə Azərbaycan Milli Bankının Rusiya böhranı fonunda manatın ucuzlaşmasının qarşısını almaq üçün, gördüyü tədbirlər beynəlxalq ehtiyatların 74,8 milyon dollar azalmasına səbəb olmuşdur. 1999-cu ilin iyulundan Azərbaycan Milli Bankının valyuta bazarına müdaxiləsinin azalması, həmin ildə beynəlxalq ehtiyatları 143,7 milyon dollar artırmağa imkan vermişdir. Digər tərəfdən manatın real məzənnəsinin əsas ticarət tərəf-müqabiləri ilə müqayisədə azalması daxili istehsalçılar üçün maneəyə çevrilmişdir.

Hesablaşma balansı ölkənin xarici ölkələrə müəyyən tarixə və ya müəyyən müddət üzrə tələblərin və öhdəliklərin nisbətidir. Hesablaşma və tədiyyə balansları arasında fərqlər aşağıdakılardır:

- hesablaşma balansında ölkənin xaricə olan bütün tələbləri və öhdəlikləri əks olunur. Tədiyyə balansında isə yalnız faktiki daxilolmalar və ödəmələr əks olunur;

- hesablaşma balansında bütün alınmış və verilmiş kreditlər əks olunur. Tədiyyə balansında isə yalnız haqqı ödənilmiş kreditlər əks olunur;

- tədiyyə balansında yalnız haqqı ödənilmiş idxal və ixrac əks olunursa; hesablaşma balansında mal dövriyyəsinin ödənməyən (kredit hesabına) hissəsi də əks olunur;

- bu balansların son saldosu (aktiv və ya passiv) üst-üstə düşür.

Tədiyyə balansına təsir edən amillər aşağıdakılardır:

- ölkələrin iqtisadi inkişafınının qeyri-bərabərliyi;
- iqtisadiyyatın dövrü tərəddüdü;
- xaricdə dövlət xərclərinin artması;
- iqtisadiyyatın hərbiləşdirilməsi və silahlanma;
- kapitalın hərəkətinin miqyası və əhəmiyyətinin artması;

- beynəlxalq ticarətdəki dəyişikliklər;
- valyuta-maliyyə amilləri;
- inflyasiya.

3. 2. Tədiyyə balansının tarazlandırılması üsulları

Formal olaraq tədiyyə balansı tarazlıdır. Əgər ödəmələr əsas maddələr üzrə daxilolmalardan artıqdırsa, onda kəsir xarici borclar və sahibkarlıq kapitalının hesabına aradan qaldırılır. Bu müvəqqəti üsuldur.

Balansın passiv saldosunun ödənməsinin yeni qaydası razılaşma üzrə qısamüddətli kreditlərdir. Bu razılaşma zamanı mərkəzi banklar bir-birinə qarşılıqlı milli valyutada ifadə olunan kreditlər verir.

Tədiyyə balansının müvəqqəti kəsirinin ödənməsi üçün BVF ehtiyat (şərtsiz) kredit verir. Bu kreditin həcmi böyük deyil və ölkələr arasında onların kvotasının (üzvlük haqqı 25%-i) həddində bölüşdürülür.

Tədiyyə balansının kəsirinin ödənməsinin müvəqqəti üsullarından biri də güzəştli kreditlərdir. Tədiyyə balansının tarazlaşdırılmasının əsaslı üsulu rəsmi qızıl-valyuta ehtiyatlarının istifadə edilməsidir.

Tədiyyə balansı dövlət tənzimlənməsi obyektlərindən biridir. Bunun aşağıdakı səbəbləri vardır:

- tədiyyə balanslarında xroniki qeyri-tarazlığın müşahidə olunması;
- qızıl standartının ləğv edilməsindən sonra, avtomatik qiymət tənzimlənməsi prosesinin zəiflənməsi.

Tədiyyə balansının tənzimlənməsinin maddi əsasını aşağıdakılar təşkil edir:

- dövlət mülkiyyəti, o cümlədən rəsmi qızıl-valyuta ehtiyatı;
- dövlət büdcəsi vasitəsilə yenidən bölüşdürülən milli gəlirin xüsusi çəkisinin artması;

- kapital ixracatçısı, kreditor, zəmanət və borcverən kimi dövlətin beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə bilavasitə iştirakı;

- normativ aktlar və nəzarət orqanları vasitəsilə xarici iqtisadi əməliyyatların reqlamentləşdirilməsi.

Tədiyyə balansında kəsiri olan ölkələr əmtəə ixracının stimullaşdırılması, idxalatın məhdudlaşdırılması, xarici kapitalın cəlb edilməsi, kapital ixracının məhdudlaşdırılması məqsədilə aşağıdakı tədbirləri həyata keçirirlər:

- deflyasiya siyasəti;
- valyuta məhdudiyyətləri;
- maliyyə və pul-kredit siyasəti;
- dövlətin xüsusi tədbirləri.

Deflyasiya siyasəti daxili tələbin azaldılmasına, qiymətlərin və əməkhaqqının dondurulmasına, mülki məqsədlərə bütçə məsrəflərinin məhdudlaşdırılmasına yönəldilmişdir. Deflyasiya siyasətinin əsas məqsədləri aşağıdakılardır:

- Mərkəzi Bankın ucot dərəcələrinin dəyişdirilməsi;
- kreditə məhdudiyyət;
- pul kütləsinin artımına hədd qoyulması.

Deflyasiya-ixracın stimullaşdırılması və əmtəə idxalının məhdudlaşdırılması üçün milli valyuta məzənnəsinin aşağı salınmasıdır. Lakin tədiyyə balansının tənzimlənməsində devalvasiyanın rolu birmənalı deyildir, ümumi iqtisadi və maliyyə siyasətindən asılıdır.

Devalvasiya tədiyyə balansının kəsirinin aradan qaldırılmasının müvəqqəti üsuludur. Onun mənfi nəticələrinə aşağıdakılar aid edilir:

- daxili əmtəələrin istehsal xərclərinin artması;
- xarici bazarda rəqabət imkanlarının azalması. Devalvasiya ölçüsünün müəyyən edilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu ölçünü əldə etmək üçün bir çox ölkələrdə valyuta məzənnələrinin tərəddüd etməsi rejimi tətbiq olunur. Bu isə idxal və ixrac mallarının qiymətləri nisbətini dəyişməsinin mənfi təsirini azaldır.

Valyuta məhdudluğu dedikdə, əmtəə ixraclarının əldə etdiyi valyuta həcmünün məhdudlaşdırılması və valyuta əməliyyatlarının Mərkəzi Bankda cəmləşməsi yolu ilə kapital ixracının məhdudlaşdırılması, onun ölkəyə axının stimullaşdırılması və əmtəə idxalına hədd qoyulması başa düşülür.

Tədiyyə balansının kəsirinin azaldılması üçün maliyyə və pul-kredit siyasəti tədbirlərinə aşağıdakılar aiddir:

- əmtəə ixracçılara büdcədən maliyyə yardımı;
- idxal kömrüyünün artırılması;
- qiymətli kağızların xarici sahiblərinə ödənilən faizlərə verginin ləğv olunması və bununla da ölkəyə xarici kapitalın axınının stimullaşdırılması.

Tədiyyə balansının əsas maddələrinin (ticarət balansı, xidmət və qeyri-kommersiya ödəmələri balansı) görünməz əməliyyatlar kapitalın hərəkəti) formalaşması gedişində dövlət tərəfindən xüsusi təsir tədbirləri görülür:

a) tənziqlənmənin vacib obyektinə ticarət balansı olduğundan, ixracın stimullaşdırılması üçün qiymətlərə təsir edilir. Bunun üçün ixracçılara maliyyə yardımı göstərilir, vergi və kredit güzəştləri edilir. İxracın dövlət tənziqlənməsi əmtəənin hərəkətinin bütün mərhələlərini əhatə edir (xarici bazarın öyrənilməsi, əmtəə ixracı, ixracdan sonrakı xidmət və s.);

b) görünməz əməliyyatlar üzrə ödəmə və daxilolmaların tənziqlənməsi zamanı aşağıdakı tədbirlər görülür:

- turistlər tərəfindən ölkədən valyuta çıxarılması normasına məhdudluq qoyulması;
- xarici turistlərin cəlb edilməsi üçün turizm infrastrukturunun yaradılmasında dövlətin birbaşa və dolaylı iştirakı;
- patent, lisenziya və s. daxilolmalarının artırılması məqsədilə elmi-tədqiqat işlərinə dövlət məsrəflərinin artırılması;
- xarici fəhlələrə pul köçürmələrini azaltmaq üçün ölkəyə xarici işçi qüvvəsinin gəlməsinə məhdudluq qoyulması;

c) kapitalın hərəkətinin tənziqlənməsi bir tərəfdən milli inhisarların xarici iqtisadi ekspansiyasının stimullaşdırılması-

na, digər tərəfdən xarici kapitalın stimullaşdırılması və milli kapitalın ölkəyə qaytarılması yolu ilə tədiyyə balansının tarazlaşdırılmasına yönəldilmişdir. Bu zaman dövlət investisiyalar üzrə kommersiya sığortasına zəmanət verir. Aktiv saldo həddindən artıq yüksək olduqda və bu arzu edilməz hesab edildikdə, bu istiqamətdə müvafiq tədbirlər görülür. O, cümlədən, valyuta revalvasiya oluna bilər.

Təsərrüfat əlaqələrinin beynəlmilləşməsi nəticəsində tədiyyə balansının beynəlxalq tənzimlənməsi zərurəti meydana milli valyutanın faktiki kursunun yüksəldilməsidir və ya rəsmi qızıl məzmununun artırılmasıdır.

Belə ki, hazırda ölkə iqtisadiyyatı xarici təsirlərə daha çox məruz qalır. Tədiyyə balansının beynəlxalq tənzimlənməsi vasitələrinə aşağıdakılar aid edilir:

- ixrac və cəlb edilən kreditlərin şərtlərinin razılaşdırılması;
- mərkəzi banklar arasında qarşılıqlı, qısamüddətli kreditlər (svop razılaşması) verilməsi;
- beynəlxalq valyuta-kredit və maliyyə təşkilatlarının kreditlərindən istifadə olunması.

C.M.Keyns «bazar avtomatizmini» yararsız hesab edərək, tədiyyə balansını dövlət tənzimlənməsi vasitəsilə tarazlaşdırılmasını tövsiyə edir. C.M.Keyns tədiyyə balansının tarazlığı problemini dövlətin iqtisadi siyasət məsələlərindən biri hesab edir. Bu tarazlaşdırına iqtisadi inkişaf və məşğulluğun təminatına yönəlmişdir. Bu məqsədlə xərclərin səviyyəsi (məsələn, vergi, faiz norması və s.) tənzimlənməlidir.

Tədiyyə balansının tənzimlənməsinin monetarist nəzəriyyəsinə görə balansdakı qeyri-tarazlığı pul təsərrüfatındakı kənarlaşmalarla əlaqədardır. Bu isə, tələb və təklif arasında tarazlığa mane olur və daxili qiymətlərin quruluşunu təhrif edir.

Sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin tədiyyə balanslarının fərqləndirici xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, burada xarici investisiyalardan, xaricə verilən kreditlərdən və xidmətlərdən daxil onların xüsusi çəkisi böyükdür. Bu ölkələrin valyuta

xərcləri də böyük xüsusi çəkiyə malikdir ki, bu da kapital ixracı, xaricə borclar verilməsi və s. ilə əlaqədardır. Sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin xaricə yönələn dövlət xərcləri, onların xaricdən daxil olan gəlirlərini üstələyə bilir. Bu əsasən nüfuz dairələri və bazarlar uğrunda aparılan mübarizə, rəqabət tədbirlərinin nəticəsidir.

3.3. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin tədiyyə balansı

İnkişaf etməkdə olan ölkələrin tədiyyə balanslarını təhlil edərkən bu ölkələri iki qrupa bölmək lazım gəlir:

- neft idxal edən ölkələr;
- neft ixrac edən ölkələr (Səudiyyə Ərəbistanı, İran, İraq, Qətər, Küveyt, Liviya, Əlcəzair, Nigeriya, Venesuela, İndoneziya, Ekvador, Qabon və Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri (OPEK üzvləri)).

Neft idxal edən ölkələrin tədiyyə balanslarında kəsir xroniki hal almışdır. Bu kəsrin səbəbləri aşağıdakılardır:

- iqtisadi inkişafın qeyri-müstəqil formaları;
- ümumi iqtisadi gerilik;
- beynəlxalq əmək bölgüsündə bərabər iştirakın təmin edilməməsi;
- əmtəə-pul münasibətlərinin inkişaf səviyyəsinin aşağı olması. Bu ölkələrin ticarət balansındakı kəsir də həmin amillərin təsiri altında formalaşır.

Neft ixrac edən inkişaf etməkdə olan ölkələrin tədiyyə balanslarında dayanıqlıq azdır. Bu ölkələrin neft ixracından böyük valyuta gəlirləri olur. Həmin gəlirlər, bir qayda olaraq, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsini şərtləndirir. Bununla belə, həmin ölkələr böyük qızıl-valyuta ehtiyatının istifadəsində geniş imkanlara malik deyillər. Belə ki, iqtisadiyyatın digər sahələrində ahəngdar inkişafının təmin olunması bir sıra iqtisadi və texnoloji çətinliklərlə əlaqədardır. Ölkə iqtisadiyya-

tının ümumi miqyasda tarazlı inkişafı həmçinin «görülmə» əməliyyatlar balansının (nəqliyyat, sığorta, mənfəətin xaricə köçürülməsi, investisiyadan mənfəət və s.) vəziyyətində də əks olunur.

Son dövrlərdə neft ixracatçıları olan ölkələr qızıl-valyuta ehtiyatından istifadə edərək, müəyyən irəliləyişə nail olmuşlar. Məsələn, Səudiyyə Ərəbistanı turizm üzrə böyük müsbət saldoya malikdir. Neft ixracatçıları olan ölkələrin tədiyyə balansının vəziyyəti dünya bazarında neftə olan tələbdən və neftin qiymətindən bilavasitə asılıdır. Neftin qiyməti artdıqda əsas neft ixracatçıları sayılan, inkişaf etməkdə olan ölkələrin sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin banklarındakı pul vəsaitlərinin miqdarı artır. Əksinə, dünya bazarında neftin qiyməti aşağı düşdükdə, neft ixrac edən ölkələr öz pul vəsaitlərinin əhəmiyyətli hissəsini həmin banklardan götürəyə məcbur olurlar. Bu isə bir çox ölkələrin tədiyyə balanslarında tarazlığı pozur və beynəlxalq maliyyə bazarında gərginliyin səbəblərindən birinə çevrilir.

Dünya təsərrüfatı ilə əlaqələr və borclarına müasir dünyada güclənəndə olan və heç də birmənalı qarşılınmayan qloballaşma meyilləri, dünya təsərrüfatı ilə əlaqələrə daha dərinləndən nüfuz edərək, tarazlaşdırılmış qərarlar qəbul etməyi tələb edir. Bu baxımdan borclanma zamanı bütün əsas amilləri nəzərə alaraq fəaliyyət variantlarının qiymətləndirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Başlıca meyar isə, əlbəttə, iqtisadi fəallığın dəstəklənməsi üçün əlverişli şərait yaratmaqdır.

Milli iqtisadiyyatın xarici kapitalla tələbatını müəyyənləşdirərkən tədiyyə balansında ciddi problem yaratmadan ölkənin xidmət edə biləcəyi xarici borcunu nəzərə almaq lazım gəlir.

İqtisadi təhlükəsizlik problemi borclanma prosesindən ayırı deyildir. Milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfatı ilə əlaqələri genişləndikcə onun müstəqil fəaliyyətinə nail olmaq daha böyük hazırlıq və çevik yanaşma tələb olunur.

Dövlət xarici borclarının yuxarı həddi, ölkənin dönərlə valyuta ilə qaytarmalı olduğu məbləğ dünya təsərrüfatı ilə in-teqrasiya prosesinin səmərəliliyini şərtləndirən mühüm para-

metrdir. Başqa sözlə, özlüyündə xarici borc deyil, onun həddən çoxluğu ciddi narahatlığa səbəb ola bilər.

Dövlət borc böhranı səviyyəsini müəyyənləşdirməyi, borclanma və xarici investisiyalar arasında nisbətlərin tənzimlənməsini nəzərdə tutur. Böhran səviyyəsi borcların ixracatın artım tempinə və ya ÜDM-in həcminə nisbətən hesablanaraq qiymətləndirilə bilər. Əlbəttə, bu balda ixracatın həcmi və borca xidmət imkanları müqayisəli təhlil edilir.

Borclanma və iqtisadi təhlükəsizlik məsələləri öyrənilərkən, onun mənbələrinə fərqli yanaşma olmalıdır, məlumdur ki, borcların tədiyyə balansına təsiri daha böyükdür.

Qeyd edək ki, son illər xarici borcların ÜDM-də xüsusi çəkisinin azalması meyili müşahidə olunur.

Azərbaycan Respublikasında tədiyyə balansının işlənməsinin ilkin cəhdləri 90-cı illərin əvvəllərindən başlamışdır. Bir neçə il ərzində informasiya təminatı problemləri və cari metodoloji məsələlər həll edilərək, tədiyyə balansının tərtibi prosesi lazımi səviyyədə təmin olunmuşdur.

Ölkənin valyuta daxilolmalarının mənbələri əsasən neft və neft məhsullarının ixracıdır. Ölkəmizin xarici ticarət partnyorları içərisində yaxın qonşularımız, bir sıra Qərbi Avropa ölkələri və əlbəttə bəzi MDB ölkələrini qeyd etmək lazımdır. Rusiya ilə xarici ticarətin intensivliyi kifayət qədər yüksəkdir. Müstəqilliyin on ili ərzində ixracın strukturunda müsbət dəyişikliklər baş vermişdir. Xəzərin karbohidrogen ehtiyatlarının tənzimsənməsində, neft və neft məhsullarının ixracında irəliləyişlərlə yanaşı, ixrac yönümlü qeyri-neft sektorlarında istehsalın tempi və miqyası stimullaşdırılmışdır.

Xarici ticarət balansı 1995-ci ildə 373,1 milyon dollar, 1996-cı ildə 693,9 milyon dollar, 1997-ci ildə 566,9 milyon dollar, 1998-ci ildə 1046,2 milyon dollar, 1999-cü ildə 408,2 milyon dollar və 2000-ci ildə 319,2 milyon dollar mənfəi saldo ilə icra olunmuşdur, 2001-ci ilin doqquz ayının yekunlarına

görə isə bu balans 533,9 milyon dollar müsbət saldo ilə icra olunmuşdur.

1995-2000-ci illər üzrə Azərbaycanın tədiyyə balansının xidmətlər balansı daim kəsir ilə icra olunmuşdur.

«Cari əməliyyatlar hesabı»nın təhlili göstərir ki, (Milli Bankın hesabatı üzrə) 2002-ci ilin yanvar-sentyabr ayları ərzində cari əməliyyatlar hesabının saldosu bir sıra müsbət faktorlar əsasında kəsirlə (519,1 mln. ABŞ dolları) nəticələnmişdir. Belə ki, hesabat dövrü ərzində ölkəyə cəlb olunmuş xarici kapitalın artması hesabına investisiya yönümlü malların və xidmətlərin idxalı çoxalmışdır.

Xarici ticarət balansı, 2002-ci ilin yanvar-sentyabr aylarının yekunlarına görə xarici ticarət dövriyyəsi 2830,4 mln. ABŞ dolları təşkil etmiş və 2001-ci ilin yanvar-sentyabr aylarının müvafiq göstəricisindən 6,3% çox olmuşdur. Ölkəyə idxal olunan məhsulların həcmi 1260,1 mln. ABŞ dolları təşkil etdiyi halda, ixracın həcmi 1570,3 mln. ABŞ dolları təşkil etmişdir. Nəticədə xarici ticarət balansının saldosu müsbət 3102 mln. ABŞ dolları səviyyəsində olmuşdur.

İxrac. Ölkədən ixrac olunmuş malların strukturunda neft məhsulları mühüm yer tutur və onların payına ümumi ixracın 89,0%-i düşür. Hesabat dövründə xarici dövlətlərə 1397,6 mln. ABŞ dollarlıq neft məhsulları ixrac olunmuşdur ki, bunun da 1094,3 mln- ABŞ dollarlığını xam neft təşkil etmişdir. İxrac olunmuş xam neftin 790,2 mln. ABŞ dollarlığı Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti (konsorsium) tərəfindən ixrac edilmişdir. Konsorsium tərəfindən ixrac olunmuş xam neftin 425,4 mln, ABŞ dollarlığı «Əsrin müqaviləsi» ilə bağlı xarici ölkələrin iri neft şirkətləri tərəfindən Azərbaycana yönəldilmiş birbaşa investisiyaların repatriasiyası kimi, yəni neft sektorunun xarici öhdəliklərinin azalması hesabına 227,3 mln. və 137,5 mln. ABŞ dollarlığı isə müvafiq olaraq konsorsium payçı xarici şirkətlərinin və Azərbaycanın paylarına düşən gəlir neft kimi ixrac edilmişdir. İxrac olunmuş bütün xam neftin 304,1

mln. ABŞ dollarlığı isə ARDNŞ və ölkənin digər müəssisələri tərəfindən xaricə göndərilmişdir. Bu isə öz növbəsində keçən ilin müvafiq dövrünün ixracından 17,0 mln. ABŞ dolları çoxdur. Bu isə ölkəyə idxal olunan təbii qazın dəyərinin ödənilməsi üçün ARDNŞ tərəfindən ixrac olunmuş xam neftin artması ilə bağlıdır.

Ölkənin digər strateji məhsulu olan pambıq ixracının dəyər həcmi 2001-ci ilin müvafiq dövrünə nisbətən 5,8 mln. ABŞ dolları artaraq 13,8 mln. ABŞ dolları təşkil etmişdir. Bunun da əsas səbəbi ixrac olunmuş pambığın miqdarının 8,9 min ton artmasıdır. 2002-ci ilin 9 ayı ərzində respublikadan 36,8 mln. ABŞ dollarlıq kimya məhsulları, 34,7 mln. ABŞ dollarlıq maşınqayırma məhsulları da xarici ölkələrə ixrac olunmuşdur.

İdxal. Fiziki şəxslərin çarter hava reysləri və avtomobil nəqliyyatı ilə məkik idxalını (239,7 mln. ABŞ dolları) və humanitar malları (28,2 mln. ABŞ dolları) nəzərə almaqla 2002-ci ilin 9 ayı ərzində respublikaya 548,3 mln ABŞ dollarlıq xalq istehlak malları gətirilmişdir. Bunun da 46,0 %-i, yeni 252,4 mln. ABŞ dollarlığı ərzaq məhsullarının payına düşür. İdxalın strukturunda investisiya yönümlü maşın-avadanlıqların və mallara xüsusi çəkisi keçən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 50,5% artaraq 27,3 %-ə çatmış və 343,2 mln. ABŞ dolları məbləğində olmuşdur. Bunun da əsas səbəbi beynəlxalq neft kontraktları çərçivəsində ölkəyə cəlb olunmuş investisiyaların artım ilə əlaqədar idxalın çoxalmasıdır. Bundan başqa cari ilin 9 ayı ərzində respublikaya 160,8 mln. ABŞ dollarlıq təbii qaz və ümumi məbləği 170,8 mln. ABŞ dollarına bərabər olan istehsal təyinatlı kimya, qara və əlvan metal məhsulları da gətirilmişdir. Bütövlükdə, keçən ilin 9 ayı ilə müqayisədə qaz idxalına sərf olunmuş məbləğ nəzərə alınmadan, idxalın ümumi həcmi 141,5 mln. ABŞ dolları məbləğində artmışdı. Bu isə əsas etibarilə ölkəyə idxal olunan investisiya yönümlü malların artımı ilə əlaqədardır.

Xarici ticarətin 22,4%-i MDB-yə üzv olan dövlətlərin, 77,6%-i isə digər xarici dövlətlərin payına düşür. Respublika-

mız əmtəə mübadiləsində İtaliya, Rusiya, Türkiyə, Fransa, İran, Türkmənistan, ABŞ, İsrail, Qazaxıstan və Almaniya ilə daha intensiv ticarət əlaqələri yaratmışdır. Bütövlükdə Azərbaycan Respublikasının idxal-ixrac əməliyyatlarının 76,5%-i yuxarıda adı çəkilən əsas tərəf müqabilləri olan 10 dövlət ilə aparılmışdır.

Xidmətlər balansı* 1995-2000-ci illər üzrə Azərbaycanda tədiyyə balansının xidmətlər balansı daim mənfı saldo ilə icra olunmuşdur. 2002-ci ilin 9 ayı ərzində xarici dövlətlərlə Azərbaycanın iqtisadi əlaqələrində qarşılıqlı xidmətlər əsas yerlərdən birini tutmuşdur və həmin xidmətlərin (gəlirlər daxil olmaqla) ümumi həcmi 1472,6 mln. ABŞ dolları təşkil etmişdir. Qeyri-rezidentlər tərəfindən Azərbaycanın hüquqi və fiziki şəxslərinə 1181,3 mln. ABŞ dolları məbləğində xidmət göstərildiyi halda, Azərbaycanın xarici ölkələrin rezidentlərinə göstərdiyi xidmətlərin dəyəri 291,3 mln ABŞ dolları təşkil etmişdir. Beləliklə, xidmətlər balansının mənfı saldosu 890,0 mln ABŞ dollarına bərabər olmuşdur. Xidmətlər balansı kəsinə belə yüksək olmasının əsas səbəbi beynəlxalq neft kontraktları çərçivəsində xarici dövlətlərin rezidentləri ilə aparılan əməliyyatlarla bağlıdır.

Tədiyyə balansında öz əksini tapmış qarşılıqlı xidmətlər dövriyyəsinin 19,2 %-i nəqliyyat üzrə aparılan əməliyyatların payına düşür. Ümumi dəyəri 282,2 mln. ABŞ dollarına bərabər olan nəqliyyat xidmətlərinin 43,3%-i Azərbaycan Prezidentlərinin xarici dövlətlərin nəqliyyat sistemlərindən istifadə etmələri ilə əlaqədardır. Öz növbəsində Azərbaycanın digər ölkələrə göstərdiyi nəqliyyat xidmətlərinin ümumi dəyəri 159,9 mln. ABŞ dollarına bərabər olmuşdur. Bu vəsaitin xeyli hissəsi TRASEKA layihəsi çərçivəsində respublika ərazisi vasitəsilə Orta Asiya respublikaları ilə Avropa ölkələri arasında tranzit yükdaşımalarının intensivləşməsi nəticəsində əldə edilmişdir.

Hesabat dövründə xaricilərə turizmlə bağlı göstərilən xidmətlərin dəyəri 35,8 mln. ABŞ dollarına bərabər olmuşdur ki, bunun da 32,3 %-i (11,6 mln. ABŞ dolları) qeyri-rezidentlərin

Azərbaycana işgüzar səfərləri ilə bağlıdır. Öz növbəsində xarici ölkələr tərəfindən Azərbaycan rezidentlərinə turizmlə bağlı göstərilən xidmətlərin dəyəri 79,3 mln. ABŞ dolları olmuşdur. Bunun da əsas hissəsi (89,6 %-i) Azərbaycan vətəndaşlarının şəxsi səfərləri ilə bağlı xarici ölkələrdə olarkən sərf etdikləri xərclərinin (məlik idxal istisna olmaqla) payına düşür.

Cari transfertlər. Cari transfertlər üzrə xarici ölkələrdən alınan humanitar mallarının, texniki və digər yardımların ümumi dəyəri 42,1 mln. ABŞ dollarına bərabər olmuşdur. Yardımlarının ümumi dəyərinin əsas hissəsini humanitar idxal malları təşkil edir. Belə ki, 2002-ci ilin 9 ayı ərzində ölkəyə gətirilmiş humanitar idxal mallarının ümumi həcmi 28,2 mln. ABŞ dolları məbləğində olmuşdur. Bütövlükdə cari transtertlər üzrə əməliyyatlar 60,8 mln. ABŞ dollarlıq müsbət saldo ilə nəticələnmişdir.

«*Kapitalın və maliyyənin hərəkətli hesabı*» üzrə vəziyyət göstərir ki, 2010-cu ilin 9 ayı ərzində ölkəyə xarici kapital axını keçən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 1,6 dəfə artaraq 1,5 ABŞ dolları məbləğində olmuşdur.

Xarici kapital axınının funksional strukturu

	2009-cu il,9 ay		2010-cu il,9 ay		2010-cu il 2009-cu ilə nisbətən %-lə
	mln. \$-la	xüsusi çəkisi %-lə	mln.\$-la	xüsusi çəkisi %-lə	
Birbaşa investisiyalar	585,4	62,4	1286,6	85,6	219,1
neft sektoru	516,7	55,1	1129,1	75,1	218,5
digər sektorlar	68,7	7,3	157,5	10,5	229,3
Kreditlər və digər investisiyalar	3527,1	37,6	216,9	14,4	61,5
Dövlət təminatlı kreditlər	103,2	11,0	152,9	10,2	148,2

digər kreditlər və investisiyalar	249,5	26,6	64,0	4,2	25,7
CƏMI:	938,1	100,0	1503,5	100,0	160,1

Müsbət haldır ki, iqtisadi artımın stimullaşdırılması baxımından ən effektiv formada - *birbaşa investisiyalar* arasında daxilolmalar ölkəyə cəlb olunmuş xarici kapitalın 85,6%-ni təşkil etmişdir. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, birbaşa investisiyaların strukturunda neft sektorunun xüsusi çəkisi 87,8% təşkil etmişdir ki, bu da iri neft layihələri çərçivəsində büdcə xərcləri ilə əlaqədar səhmdar kapital şəklində daxil olmuş sərmayələrlə bağlıdır. Hesabat dövrü ərzində xarici sənayeli çox müəssisələr, banklar və firmalar da öz vəsaitlərini iqtisadiyyatımızın müxtəlif sahələrinə yönəltməkdədirlər. Sərmayələrin ümumi həcmi keçən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 2,3 dəfə artaraq 157,5 mln. ABŞ dollarına çatmışdır.

Bunun isə əsas səbəbi Bakı-Tbilisi-Ceyhan layihəsi çərçivəsində işlərin fəallaşması ilə bağlıdır.

Hesabat dövründə milli iqtisadiyyatımıza yönəldilmiş xarici sərmayələrin ümumi həcmnin 14,4 %-ni tədiyyə balansının metodologiyasına əsasən *digər investisiyalar* kateqoriyasına daxil olan birbaşa dövlət və dövlət təminatlı kreditlər, ticarət kreditləri, avans ödənişləri, depozitlər və s. valyuta əməliyyatları şəklində daxil olmuş vəsaitlər təşkil edir. 2009-cu ilin 9 ayı ərzində bu göstərici 216,9 mln ABŞ dollarına bərabər olmuşdur. Bu vəsaitin 10,0 mln. ABŞ dolları Beynəlxalq Valyuta Fondundan, 30,3 mln. ABŞ dolları Dünya Bankından daxil olmuşdur, 112,6 mln ABŞ dollarlıq vəsait isə dövlət təminatı əsasında beynəlxalq maliyyə və digər təşkilatlar tərəfindən ayrılmış kreditlərin istifadə olunmuş hissəsidir. Bu da əsas etibarilə «Azərenerji» Səhmdar Cəmiyyəti, Transqafqaz dəmiryolunun bərpası, kənd təsərrüfatı, Abşeron Regional Su Səhmdar Cəmiyyəti, Ələt-Qazıməmməd yolunun tikintisi, Suvarma-drenaj

sisteminin bərpası ilə əlaqədar investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsinə yönəldilmişdir.

Azərbaycanın ixrac potensialının durmadan artması və iqtisadiyyatımıza yönəldilmiş xarici sərmayələr ölkəyə idxal olunmuş əmtəə və xidmətlərin dəyərini tam maliyyələşdirməklə yanaşı xarici valyuta ehtiyatlarının da artmasını təmin etmişdir. Beləliklə, Dövlət Neft Fondunun aktivləri də nəzərə alınmaqla hesabat dövrü ərzində ölkənin xarici dönməli valyutada strateji ehtiyatları malların və xidmətlərin 5,9 aylıq idxalını maliyyələşdirməyə imkan yaratmışdır. Bu isə dünya təcrübəsində qəbul olunmuş beynəlxalq kifayətlilik meyarından 1,9 dəfə çoxdur.

**2010-cu ilin yanvar-sentyabr ayları üçün Azərbaycan
Respublikasının tədiyyə balansı**
min ABŞ dolları

Tədiyyə balansının əsas göstəricilləri	Kredit daxilolmalar	Debet ödənişlər	Fərq
1	2	3	4
Cari əməliyyatlar hesabı	2017352	2536430	-519078
Neft sektoru	790147	1046820	-25667
Digər sektorlar	1227205	1489610	-262405
Xarici ticarət balansı	1570263	1260088	310175
Neft sektoru	790147	189778	600369
Digər sektorlar	780116	1070310	-290194
Malların ixracı (fob)	1570263		1570263
Neft sektoru	790147		790147
Digər sektorlar	780116		780116
Malların idxalı		1260088	1260088
Neft sektoru		189778	-1 897781
Digər sektorlar		1070310	1070310
Xidmətlər balansı	291280	118345	-890065
Neft sektoru		857042	-8570421
Digər sektorlar	291280	324303	-33023
Nəqliyyat xidmətləri	159889	122304	37585
Turizm xidmətləri	35776	79340	-435641
Rabitə xidmətləri	15878	11774	4104
Tikinti xidmətləri	5588	390898	-385310
Neft sektoru		372600	-372601
Digər sektorlar	5588	18298	-12710

Digər xidmətlər	74149	577029	-502880
Neft sektoru		484442	-484442
Digər sektorlar	74149	92587	-18438
Fartransferlər	155809	94997	60812
Kapitalın və maliyyənin hərəkət hesabı	1503474	820124	683350
Neft sektoru	1129114	425374	703740
Digər sektorlar	374360	394750	-20390
Birbaşa investisiyalar	1286600	540380	746220
Neft sektoru	1129114	425374	703740
Digər sektorlar	157486	115006	42480
Xarici iqtisadiyyata		112714	-112714
Azərbaycan iqtisadiyyatına	1286600		1286600
Neft sektoru	1129114		1129114
Digər sektorlar	157486		157486
İnvestisiyaların ropatriasiyası		427666	-427666
Neft sektoru		425374	-425374
Digər sektorlar		2292	-2292
Portfel investisiyalar		8088	-8088
Digər investisiyalar	216874	271656	-54782
Xarici valyuta ehtiyatları ("–", artıb, "+", azalıb)		164272	-164272
Ümumi balans	3520826	3520826	0

**Azərbaycan Respublikasının tədiyyə balansı,
tədiyyə balansının göstəriciləri mln. ABŞ dolları ilə**

Göstəricilər 2008-ci ilin II rübü 2009-cu ilin II rübü
Cari hesab 6029 2686
Xarici ticarət balansı 8202 3805
Xidmətlər balansı -591 -321
Gəlirlər -1847 -947
Cari transfertlər 265 160
Kapital və maliyyənin hərəkəti hesabı -1283 -978
Ehtiyat aktivlərin dəyişməsi -4289 -1560

Cari ilin ikinci rübü ərzində tədiyyə balansının ümumi saldosu 1.7 mlrd. ABŞ dolları olmuşdur. Müqayisə üçün göstərək ki, ötən ilin müvafiq dövründə tədiyyə balansının ümumi saldosu 4.7 mlrd. ABŞ dolları təşkil etmişdi. Tədiyyə balansında mənfi saldo kapital və maliyyənin hərəkəti hesabında olan mənfi saldo hesabına yaranmışdır. Tədiyyə balansının cari hesabında qeydə alınan profisit ötən ilin müvafiq dövrünə nisbətən 2.2 dəfə azalaraq 2.7 mlrd. ABŞ dolları təşkil etmişdir. 2010-cu ilin II rübündə xarici ticarət balansında 3.8 mlrd. ABŞ dolları həcmində müsbət saldo olmuşdur ki, bu da ötən ilin müvafiq dövrünə nisbətən 2.2 dəfə azdır. Xarici ticarət balansındakı müsbət saldonun ötən ilin müvafiq dövrünə nisbətən azalması dünya bazarında neftin qiymətinin aşağı düşməsi və bununla da neft gəlirlərinin azalması ilə əlaqədar olmuşdu. Ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 2010-cu ilin II rübündə xidmətlər balansı 1.8 dəfə, gəlirlər balansı 2.0 dəfə, cari transfertlər balansı isə 1.7 dəfə azalmışdır. Tədiyyə balansında mənfi saldonun yaranmasının əsas mənbəyi olan kapital və maliyyənin hərəkəti hesabında isə mənfi saldo ötən ilin müvafiq dövrünə nisbətən 1.3 dəfə azalmışdır.

17.01.2011 The State Statistical Committee of the

Subsidiyalar												
İstehsal a	-87.5	-93.7	-17.9	-11.2	-14.8	-14.6	-32.3	-27.3	-27.6	-40.5	-52.7	-190.6
O cümlədən:												
Məhsullara	-87.5	-93.7	-117.9	-11.2	-14.8	-14.6	-32.3	-27.3	-27.6	-40.5	-52.7	-190.6
Digər	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
İdxala												
Ümumi mənfəət	2269.0	2608.0	2799.6	3365.7	3791.3	4267.5	4911.8	5683.5	8658.4	14364.1	22000.1	31485.4
ÜDM bazar qiymətlərində	3158.3	3440.6	3775.1	4718.1	5315.6	6062.5	7146.5	8530.2	12522.5	18746.2	28360.5	40137.2
Qalan dünyadan alınmış əməkhaqqı ¹⁾	-	-	157.1	170.7	177.7	185.5	188.7	195.8	254.3	264.8	278.7	286.0
Qalan dünyaya verilmiş əməkhaqqı	-15.2	-23.4	-23.7	-42.4	-44.0	-37.8	-52.6	-105.7	-106.2	-111.5	-112.5	-138.3
Mülkiyyətdən alınmış gəlirlər	18.7	52.4	62.3	95.4	68.3	36.1	49.9	39.9	65.1	135.9	219.2	404.9
Mülkiyyətdən verilmiş gəlirlər	-10.8	-17.3	-41.8	-308.3	-336.8	-372.4	-433.3	-634.7	-1641.5	-2533.4	-4530.2	-4677.2
İlkin gəlirlərin qalığı	3151.0	3452.3	3929.0	4633.5	5180.8	5873.9	6899.2	8025.5	11094.2	16502.0	24215.7	36012.5
Alınmış cari transferlər	94.5	141.8	574.6	644.5	657.1	736.3	741.2	779.9	1156.2	1202.5	1503.6	1715.1

Verilmiş cari transferlər	-55.7	-82.5	-67.2	-97.9	-137.2	-153.5	-89.4	-72.8	-134.6	-162.6	-264.6	-369.4
Sərəncamda qalan ümumi gəlir	3189.8	3511.6	4436.4	5180.1	5700.7	6456.7	7551.0	8732.6	12115.8	17541.9	25454.7	37358.3
Əsas fondların istehlakı	444.4	575.8	587.8	590.0	655.9	768.0	785.9	910.7	1244.3	1515.7	1730.6	2219.6
Sərəncamda qalan xalis gəlir	2745.4	2935.8	384836	4590.1	5044.8	5688.7	6765.1	7821.9	10871.5	1626.2	23724.1	35138.7

1) Nağd pul şəklində daxil olan transferlər nəzərə alınmaqla

Kollektiv istehlak	201.8	258.9	279.2	280.4	291.7	414	449.2	549.8	648.1	869.4	1556.1	2033.2
Ev təsərrüfatlarına xidmət edən qeyri-kommersiya təşkilatları	42.9	50.4	56.6	66.1	69.1	73.1	55.6	63.2	64.1	82.4	98.2	133.9
Ümumi yığım	1081.3	1148	1000.2	975.4	1099.1	2096.2	3799.8	4946.7	5201.2	5597.5	6104.6	7503.1
Əsas fondların ümumi yığımı	1168.3	1221.9	1076.3	1091.6	1216.3	2066.1	3779.1	4922.8	5172.9	5567.8	6069	7457
Maddi dövriyyə vəsaitlərinin dəyişməsi (+,-)	-87	-73.9	-76.1	-116.2	-117.2	30.1	20.7	23.9	28.3	29.7	35.6	46.1
Xalis ixrac	-758.3	1095.1	-524.2	84.6	222.3	-441.4	1682.2	2041.2	1257.3	5201.3	11235.3	16981.8
İxrac	917	781	1055.9	1895.3	2205.9	2592.8	3002	4161.8	7881.8	12467	19321.7	26400.7
İdxal (-)	1675.3	1876.1	1580.1	1810.7	1983.6	3034.2	4684.2	6203	6624.5	72.65.7	8086.4	9418.9
Statistik fərq	85.1	113.6	-150.9	-95.7	0	-157.6	-142	-236.6	-515.7	-608.9	-1191.9	-1177.5
ÜDM	3158.3	3440.6	3775.1	4718.1	5315.6	6062.5	7146.5	8530.2	12522.5	18746.2	28360.5	40137.2

Ümumi daxili məhsulun istifadəsinin ÜDM-də payı, faizlə

Göstəricilər	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Son istehlak xərcləri	87.1	95.1	91.4	79.5	75.1	75.3	72.3	68.7	52.6	45.6	43.1	41.9
Ev təsərrüfatlarının istehlakı	73.1	78.5	74.3	63	60.2	61.7	59.2	55.1	41.6	36.7	33.1	33.1
Dövlət idarələrinin istehlakı	12.6	15.1	15.6	15.1	13.6	12.4	12.4	12.9	10.5	8.5	9.7	8.5
Fərdi istehlak	6.2	7.6	8.2	9.2	8.1	5.6	6.1	6.5	5.3	3.9	4.2	3.4
Kollektiv istehlak	6.4	7.5	7.4	5.9	5.5	6.8	6.3	6.4	5.2	4.6	5.5	5.1
Ev təsərrüfatlarına xidmət edən qeyri-kommersiya təşkilatları	1.4	1.5	1.5	1.4	1.3	1.2	0.7	0.7	0.5	0.4	0.3	0.3
Ümumi yığım	34.2	33.4	26.5	20.7	80.7	34.6	53.2	58	41.5	29.9	21.5	18.7
Əsas fondların ümumi yığımı	37	35.5	28.5	23.1	22.9	34.1	52.9	57.7	41.3	29.7	21.4	18.6
Maddi dövriyyə vəsaitlərinin dəyişməsi (+,-)	-2.8	-2.1	-2	-2.4	-2.2	0.5	0.3	0.3	0.2	0.2	0.1	0.1
Xalis ixrac	-24	-31.8	-13.9	1.8	4.2	-7.3	-23.5	-23.9	10	27.7	39.6	42.3
İxrac	29	22.7	28	40.2	41.5	42.7	42	48.8	62.9	66.5	68.1	65.8
İdxal (-)	53	54.5	41.9	38.4	37.3	50	65.5	72.7	52.9	38.8	28.5	23.5
Statistik fərq	2.7	3.3	-4.	-2	0	-2.6	-2	-2.8	-4.1	-3.2	-4.2	-2.9
ÜDM	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Xarici iqtisadi əlaqələr hesabı – Qalan dünya, milyon manatla

Göstəricilər	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Mal və xidmətlərin xarici iqtisadi əlaqələr hesabı												
Mal və xidmətlərin ixracı	917.0	781.0	1055.9	1895.3	2205.9	2592.8	3002.0	4161.8	7881.8	12467.0	19321.7	26400.7
Mal və xidmətlərin idxalı	1675.3	1876.1	1580.1	1810.7	1983.6	3034.2	4684.2	6203.0	6624.5	7265.7	8086.4	9418.9
Xarici iqtisadi əlaqələr balansı	758.3	1095.1	524.2	-84.6	-222.3	441.4	1682.2	2041.2	1257.3	-5201.3	11235.3	16981.8
İlkin gəlirlərin və cari transferlərin xarici iqtisadi əlaqələr hesabı												
Xarici iqtisadi əlaqələr balansı	758.3	1095.1	524.2	-84.6	-222.3	441.4	1682.2	2041.2	-1257.3	-5201.3	11235.3	16981.8
Qalan dünyaya verilmiş əməkhaqqı	15.2	23.4	23.7	42.4	44.0	37.8	52.6	105.7	106.2	111.5	112.5	138.3
Mülkiyyətdən verilmiş gəlirlər	10.8	17.3	41.8	308.3	336.8	372.4	433.3	634.7	1641.5	2533.4	4530.2	4677.2
Verilmiş cari transferlər	55.7	82.5	67.2	97.9	137.2	153.5	89.4	72.8	134.6	162.6	264.6	369.4
Qalan dünyadan alınmış əməkhaqqı ¹⁾	-	-	-157.1	-170.7	-177.7	-185.5	-188.7	-195.8	-254.3	-264.8	-278.7	-286.0

Mülkiyyətdən alınmış gəlirlər	-18.7	-52.4	-62.3	-65.4	-68.3	-36.1	-49.9	-39.9	-65.1	-135.9	-219.2	-404.9
Alınmış cari transferlər (-)	94.5	141.8	574.6	644.5	657.1	736.3	741.2	779.9	1156.2	1202.5	1503.6	1715.1
Cari xarici balans	726.8	1024.1	-137.1	-546.6	-607.4	47.2	1277.7	1838.8	-850.6	-3997.0	-8329.5	-14202.9
Hesablar arasında balans												
Cari xarici balans	726.8	1024.1	-137.1	546.6	-607.4	47.2	1277.7	1838.8	-850.6	3997.0	-8329.5	-14202.9
Alınmış əsaslı transferlər	-61.1	0.0	0.0	0.0	0.0	-17.8	-14.7	-23.6	-66.4	-20.0	-16.8 ²⁾	-29.5
Verilmiş əsaslı transferlər	11.0	0.5	0.0	0.0	0.0	45.8	37.5	27.7	27.6	23.4	26.5 ²⁾	20.8
Qeyri-maddi aktivlərin və torpaqların xalis alqısı	1.0	-0.5	0	0	0	0	0	0	0	0	-7.3 ²⁾	0.6
Mal və xidmətlər hesabı üzrə tələb və təklif arasında statistic fərq	85.1	113.6	150.9	95.7	0.0	157.6	142.0	236.6	-515.7	-608.9	-1191.9	-1177.5
Kapital hesabından xalis kredit (+) və ya xalis borc (-)	-592.6	-910.5	-13.8	450.9	607.4	-232.8	1442.5	2079.5	373.7	3384.7	7135.2	13034.7
Fərq	0.0.	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0

1) Nağd pul şəklində daxil olan transferlər nəzərə alınmaqla.

2) Bu göstəricilər əldə olunmuş yeni məlumatlar əsasında dəqiqləşdirilmişdir.

Ümumi milli gəlirin tərkibi, milyon manatla

Göstəricilər	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
İşçilərin əməkhaqqı	621.1	663.9	791.4	1021.1	1067.7	1262.1	1620.4	2122.3	2820.5	3211.2	4308.6	5724.0
İstehsala və idxala vergilər	355.7	262.5	302.0	342.5	471.5	547.5	646.5	751.7	1071.2	1211.4	2104.5	3118.4
İstehsala	301.0	203.9	240.1	280.3	419.4	492.1	588.0	675.4	970.7	1072.8	1945.1	2880.9
O cümlədən												
Məhsullara	266.3	176.8	205.2	240.2	381.1	445.4	523.5	566.7	873.6	926.3	1763.5	2641.7
Digər	34.7	27.0	34.9	40.1	38.3	46.7	64.5	108.7	97.1	146.5	181.6	239.2
İdxala	54.7	58.6	61.9	62.2	52.1	55.4	58.5	76.3	100.5	138.6	159.4	237.5

Azərbaycan Respublikasının Beynəlxalq Valyuta Fondu ilə əməkdaşlığının inkişaf istiqamətləri və perspektivləri

Azərbaycan Respublikasının Beynəlxalq Valyuta Fondu ilə əlaqələri də fondun üzvü olan digər ölkələrlə bu əlaqələrin həyata keçirildiyi prinsiplərə əsaslanır. Bu ölkələrin hamısı BVF-na eyni göstəricilər üzrə məlumatlar verir, eyni qaydada vəsait köçürdüyü və eyni səsvermə hüquqlarına malikdir. Lakin buna baxmayaraq dövlətlərin hər birinin fondda nüfuz dairəsi müxtəlifdir. Bu həmin ölkələrin iqtisadi inkişafından, siyasi sabitliyindən və fonda pay haqqı qoymaq imkanlarından asılıdır. Elə ona görə də fondun icra şurası hər bir ölkə ilə əməkdaşlığı fərdi qaydada qurur, ölkələrin milli mənafeyinin, iqtisadi və siyasi vəziyyətini nəzərə alır. Məhz bu nöqtəyi-nəzərdən icraedici Şura bir sıra üzv ölkələrin verdiyi məlumatlarda çatışmazlıqlar olduğunu qeyd etmiş, bütün dövlətləri öz əsas statistik məlumatlarının vaxtında verilməsini və keyfiyyətinin yüksəldilməsini tələb etmişdir. İcraçı direktorlar tərəfindən Azərbaycan üçün məlumatların əsas 12 maddədən ibarət kateqoriyası təsdiq edilmişdir. Buraya valyuta kursu, beynəlxalq ehtiyatların məcmu, Mərkəzi Bankın (Milli Bankın) balansı, pul bazası, pul kütləsinin geniş göstəricilər sistemi (aqrəqatlar) faiz tarifləri, istehlak qiymətləri, xarici ticarət, cari xarici əməliyyatlar üzrə hesabların qalıqları, xarici borc (xarici borcun idarəçiliyi, büdcə qalığı, ümumi milli məhsul, ümumi daxili məhsul və s.) üzrə göstəricilər aiddir. Bu məlumatlar vasitəsilə Beynəlxalq Valyuta Fondu respublika iqtisadiyyatına nəzarət etmək, onun öz təhəddüdlərini yerinə yetirmək imkanının müəyyən etmək qabiliyyətinə malik olur.

İcraedici Şura məlumatları vaxtında və keyfiyyətli hazırlaya bilməyən üzv ölkələrə analitik kömək göstərilməsi (xərcini ödəmək şərti ilə) məsələsini də mümkün və vacib hesab etmişdir. Beynəlxalq Valyuta Fondu belə ölkələrə mövcud resursların imkan verdiyi həddə çox böyük köməklik göstərə bilər. Lakin Beynəlxalq Valyuta Fondu öz fəaliyyəti haqqında

üzv ölkələrə tam məlumat vermədiyi üçün bəzi hallarda üzv dövlətlərin BVF-dakı icraçı direktoru ilə BVF-nun rəhbərliyi arasında münasibətlər pozulur. Belə hallarda üzv ölkələr səmərəli nəzarət aparılması üçün lazım olan materialları ya vermir, ya da könülsüz verirlər. Belə halda vəziyyəti mərhələlərlə düzəltmək üçün icraedici şura tədbirlər sistemi işləyib hazırlayır. Əvvəlcə BVF-nun işçiləri və rəhbərliyi ilə ünsiyyət yaradılır, sonra üzv ölkənin icraçı direktoruna köməkdarlıq edilir və nəhayət axırncı mərhələdə məsələnin icraedici şurada müzakirəsi həyata keçirilir.

Azərbaycanın Beynəlxalq Valyuta Fondu ilə müqaviləsinin maddələrinə əsasən fond, Azərbaycan Respublikasından məlumatları nəşr etdirməyi tələb etmək səlahiyyətinə malik deyilsə də, üzv dövlətlər üçün məlumatların keyfiyyəti, düzgünlüyü və əhatə müddətinə dair standart müəyyən etmiş və onlarla könüllülük əsasında bu standartlara riayət etməyi tövsiyə etmişdir. Deməli fond 12 əsas kateqoriyalı məlumatları təyin etməklə yanaşı maliyyə-iqtisadi məlumatların nəşri üçün oriyentir kimi götürüləcək standartları da müəyyən edir. Bu standartlar iki səviyyəlidir. Yəni bütün üzv ölkələr üçün ümumi olan standart və maliyyə bazarına çıxışı olan və ya buna çalışan ölkələr üçün xüsusi, daha məsuliyyətli standart.

Belə rol BVF-nun məqsədlərinə uyğun gəlir və onun beynəlxalq maliyyə-valyuta sistemlərinin fasiləsiz fəaliyyət göstərməsinə və əsaslandırılmış makroiqtisadi siyasətin həyata keçirilməsinə təsir göstərmək vəzifəsinə imkan verir. Özü də daha məsuliyyətli standartlara riayət edən ölkələrin adı hər il elan edilir.

Beynəlxalq Valyuta Fondu özünün nəzarət funksiyasını IV maddəyə uyğun olaraq daimi-adətən üzv dövlətlərlə illik ikitərəfli məsləhətləşmələr və çoxtərəfli diskussiyalar formasında həyata keçirir. Elə buna görə də ildə iki dəfə “dünya iqtisadiyyatının inkişafı perspektivləri” adlı məcmuə buraxılır. (icmal məlumatlar bülleteni formasında).

Öz üzvləri ilə mütəmadi məsləhətləşmələr keçirmək yolu ilə BVF-u hər bir ölkənin ümumi iqtisadi vəziyyəti və birdə ayrı-ayrı ölkələrin və fərdi şəxslərin onun (BVF) valyutasının

alınması və satılması şərtləri müəyyən edilərkən nə qədər açıq və məsuliyyətli hərəkət etdiyinə dair məlumat toplayır. Bu məsləhətləşmələr həmçinin Beynəlxalq Valyuta Fonduna üzv ölkələrdən hər hansı birində milli valyutanın xarici valyutaya dəyişdirilməsinə qoyulan istənilən məhdudiyətin aradan qaldırılmasına təsir göstərmək imkanı verir. Əvvəlcə bu məsləhətləşmələr yalnız valyuta mübadiləsinə məhdudiyət qoyan üzv ölkələr üçün məcburi idi. Ancaq 1978-ci ildən başlayaraq Beynəlxalq Valyuta Fondu həmin məsləhətləşmələri üzv ölkələrin hamısı ilə aparır.

Adətən məsləhətləşmələr ildə bir dəfə aparılır, ancaq **sə-rəncamverici** direktorun səlahiyyəti var ki, əgər ölkə qəflətən iqtisadi çətinliyə düşübsə və ya digər üzv ölkələrin mənafeyinə toxunan metodlardan istifadə etməkdə şübhə doğурсa əlavə məsləhətləşmə təşkil etsin. Hər il 4 və ya 5 nəfərdən ibarət ekspert qrupu bu ölkənin paytaxtına gedir və orada iki həftə vəzifəli şəxslərlə ölkənin həyata keçirdiyi iqtisadi siyasəti müzakirə edir və lazımı məlumatları toplayırlar.

Məsləhətləşmələrin birinci mərhələsi ekspert və import, əməkhaqqının səviyyəsi, qiymətlər, əhali məşğulluğu, faiz tarifləri, pul tədavülünün həcmi, kapital qoyuluşları, vergi daxil-olmaları, büdcə xərcləri və iqtisadi həyatın digər sahələri üzrə statistik məlumatların toplanması ilə əlaqədardır.

İkinci mərhələdə yüksək rütbəli dövlət məmurları ilə keçən ildə ölkənin iqtisadi siyasətinin səmərəliliyi, növbəti ildə gözlənilən hər hansı dəyişikliklər, ümumiyyətlə nə vaxtsa ölkənin öz valyutasının mübadiləsi üzrə müəyyən etdiyi məhdudiyətlərin aradan qaldırılmasındakı müvəffəqiyyətlərin müzakirəsindən ibarət olur. Bu görüşlər qutardıqdan sonra qruplar Vaşinqtona qayıdır və qərargahda oturub icra şurasında müzakirə olunmaq üçün geniş məruzə hazırlayırlar. Yoxlanılan ölkəni təmsil edən icraçı direktor əlbəttə öz həmkarları ilə birlikdə bu müzakirədə iştirak edir, bu və ya digər iqtisadi hallar haqqında izahat verir, digər icraçı direktorların onun ölkəsinə iqtisadi fəaliyyəti haqqında mülahizələrini dinləyir. Bu müzakirə zamanı verilən qərarlar, çox vaxt isə iqtisadiyyatın zəif

yerlərinin yaxşılaşdırılması haqqında təkliflər-sonralar ölkənin hökuməti ilə müzakirə olunur.

Bu dövrü məsləhətləşmələrlə yanaşı Beynəlxalq Valyuta Fondu, iqtisadi siyasəti dünya iqtisadiyyatına təsir edən ölkələrlə xüsusi məsləhətləşmələr aparır. Xüsusi məsləhətləşmələr zamanı dünyada iqtisadi vəziyyət haqqında icmal məlumat toplanır və iqtisadi inkişafın gedişi qiymətləndirilir. Bu müzakirələrin nəticələri ildə iki dəfə “dünya iqtisadiyyatının perspektivləri” məcmuəsində dərc olunur. Bu məcmuə dünya iqtisadiyyatı haqqında qiymətli məlumatlarla zəngin olur və ölkələrə öz iqtisadi siyasətlərini digər üzv ölkələrin inkişaf istiqamətlərinə müvafiq surətdə qurmaq və heç olmazsa əlaqələndirmək imkanı verir.

BVF-nun texniki və informasiya xarakterli fəaliyyəti

Öz üzvü olan ölkələrə maliyyə köməkliliyi göstərmək və beynəlxalq valyuta sisteminə nəzarət etməklə yanaşı Beynəlxalq Valyuta Fondu həm də Vşinqtonda tədris institutuna malikdir. Müəyyən ixtisas sahələrində ölkələrə texniki kömək göstərir, beynəlxalq maliyyə kredit münasibətləri üzrə geniş və çoxsaylı məcmuələr buraxır.

Beynəlxalq Valyuta Fondunun institutu 1964-cü ildən yaranmışdır və indiyədək orada dünyanın 150 ölkəsindən fəaliyyətləri bilavasitə BVF-də ilə əlaqəli olan 8000 qulluqçu kurs keçmişdir. Onların əksəriyyəti Maliyyə Nazirliyinin, mərkəzi bankların və digər maliyyə orqanlarının işçiləridir.

36-illik mövcudluq dövründə institut öz dinləyicilərini valyuta-kredit sisteminin iş prinsipləri və Beynəlxalq Valyuta Fondunun rolu ilə tanış etmək sahəsində böyük müvəffəqiyyətlər qazanmışdır. İnstitut təhsili həmçinin bütün dünyada tədiyyə balansını, maliyyə və valyuta statistikasını üzrə statistik məlumatların təqdim edilməsinin və material toplanmasının standartlaşdırılmasına köməklik göstərmişdir. Bu standartlaşdırma üzv ölkələrin hamısının xeyrinədir, çünki hər yerdə eyni məlumatdan istifadə edilməsini təmin edir.

Bəzən dövlət maliyyəsinin və bank sisteminin çətin sahələrində hazırlıqlı kadrlar olmayanda ölkələr bu sahədəki

problemləri həll etmək üçün köməklik göstərilməsini və ya özlərinin ekspertini hazırlayana qədər dövlət maliyyəsi idarələri ilə işləmək üçün mütəxəssis göndərilməsini beynəlxalq valyuta fondundan xahiş edirlər.

Bu sahədə xahişlər 60-cı 70-ci illərdə daha çox idi. Çünki həmin dövrdə müstəqillik əldə edən bir sıra ölkələr özləri də gözləmədən mərkəzi bankların yaradılması, tədaviyə yeni valyuta buraxılması, vergiyə cəlbətmə sisteminin işlənilib hazırlanması, valyuta-kredit və sairə sisteminin təşkili problemləri ilə üzləşdi. Bu ölkələrin xahişlərini nəzərə alaraq Beynəlxalq Valyuta Fondu özünün təcrübəli mütəxəssislərini zəruri biliklərin verilməsi və kadr hazırlanması məqsədilə ekspert kimi bu ölkələrə göndərmişdir. İkinci dəfə belə hal 90-cı illərdə yaranırdı. Şərqi Avropanın və keçmiş Sovet İttifaqı ərazisində yaranan yeni respublikaların əksəriyyəti mərkəzləşdirilmiş planlaşdırmadan bazarla tənzimlənən iqtisadiyyatı keçmək və beynəlxalq kredit-valyuta sisteminə daxil olmağı qərara aldılar və bu Beynəlxalq Valyuta Fondunu texniki köməkdarlıq göstərmək üzrə öz imkanlarını daha da ciddiləşdirməyə məcbur etdi. Hal-hazırda digər respublikalar kimi Azərbaycan da mühasibat uçotu, büdcə layihəsinin hazırlanması, valyuta-kredit, sosial müavinətlər və sosial müdafiə üzrə sənədlərin işlənilib hazırlanması, pul bazarının inkişafı, banklara nəzarət və onların nizamlaşdırılması, statistika, elmi-tədqiqatlar, qanunvericilik, vergitutma siyasəti, idarəetmə və təhsil məsələləri üzrə mütəxəssis köməyinə möhtac olanlar siyahısındadır. Halbuki, adambaşına düşən maliyyə, uçot, statistika, bank işi üzrə ali savadlı mütəxəssislərin miqdarına görə respublika MDB ölkələri içərisində ən qabaqcıl yerlərdən birini tutur.

Belə bir şəraitdə bu kadrlardan istifadə edilməyərək Beynəlxalq Valyuta Fondunun vəsaitinin xərclənməsi israfçılıqla yanaşı həm də milli kadrlara inamsızlıq doğurur. Respublika təhsil müəssisələrinin işini gözdən salır.

Bunla belə axırncı 10 ildə MDB ölkələrinin hamısına, o cümlədən Azərbaycan Respublikasına da, Beynəlxalq Valyuta Fondunun texniki köməyinin həcmi artır və məzmunu

mürəkkəbləşir. Bunun səbəbi Beynəlxalq Valyuta Fonduna yeni üzvlərin sayının artması, bazarla tənzimlənən iqtisadiyyata tarixi keçid, həmçinin islahat keçirən ölkələrin sayının artmasıdır. Əgər 1990-1992-ci illərdə ölkələrə texniki köməyin həcmi ildə 26,5 adam idisə, artıq 1993-cü ildə 84,5, 1994-cü ildə 95, 1995-ci ildə 105,5 və yaxud BVF-nun bütün texniki köməyinin 40%-nə bərabər olmuşdu. 1996-2000-ci illərdə ildə 98 adam köməyə göndərilmişdir. Beləliklə Beynəlxalq Valyuta Fondu öz mütəxəssislərinin saxlanması xərclərinin bir hissəsini üzv ölkələrin vəsaiti hesabına maliyyələşdirmişdir.

Bu köməyin bir hissəsi BMT və ümumdünya bankı tərəfindən maliyyələşir. Həmin maliyyələşmə geniş diapozonda sahələri mərkəzi bankların fəaliyyətini, vergi-büdcə siyasətini və statistikanı əhatə edir.

Üzv ölkələrin dövlət maliyyəsinin vəziyyəti, kredit-valyuta sistemi və xarici borclarının vəziyyəti haqqında məlumatları əldə etmək imkanına malik olması Beynəlxalq Valyuta Fondunu bütün Birləşmiş Millətlər Təşkilatı üçün bu məlumatların verilməsi vasitəsinə çevrilmişdir. Statistik məlumatların verilməsi əməkdaşlıq ruhunda fəaliyyət göstərən Beynəlxalq Valyuta Fondunda zəruri şərtlərdən biri hesab edilir. Beynəlxalq Valyuta Fondu tərəfindən elan edilən beynəlxalq maliyyə statistikasına digər üzv ölkələrin maliyyə vəziyyəti haqqında gərəkli məlumat olmaqla yanaşı həm də banklar, tədqiqat institutları, universitetlər və informasiya vasitələri üçün bitkin külliyyətdir.

Statistik məlumatlarla yanaşı BVF-u onun siyasətini və proqramını izah edən çoxsaylı broşuralar buraxır. Bu nəşrlərdə:

1. Maliyyə və ticarət üzrə uzunmüddətli proqramlar işıqlandırılır.

2. Ayda iki dəfə nəşr olunan vasitələr ölkələrin iqtisadi həyatı və beynəlxalq maliyyə haqqında məlumat verir.

3. Rüblük Akademik jurnal buraxılır ki, burada da Beynəlxalq kredit-valyuta sistemlərinin quruluşu və iqtisadi aspektləri, hüquq normaları haqqında kitablar, həmçinin fundamental iqtisadi tədqiqatların nəticələri əks olunur.

Beynəlxalq Valyuta Fondunun proqramlarının işlənilib hazırlanması və Azərbaycanda həyata keçirilən iqtisadi islahatlar

Azərbaycan Respublikası çox böyük iqtisadi potensiala malik ölkələrdən biridir. Bir tərəfdən çoxlu neft ehtiyatlarının mövcudluğu, digər tərəfdən yüksək ixtisaslı və ucuz əmək resurslarının mövcudluğu, üçüncü tərəfdən Xəzər dənizinin strateji cəhətdən yerləşməsi bu respublikanı mühüm iqtisadi və siyasi əhəmiyyətə malik ölkəyə çevirmişdir.

Ancaq SSRİ dağıldıqdan sonra Azərbaycan keçid iqtisadiyyatına malik ölkələr içərisində ən çox iqtisadi tənəzzülə və böhrana uğrayan dövlətlərdən biri oldu. 1990 – 1995-ci illər ərzində Ümumi Daxili Məhsul real olaraq 61% aşağı düşdü. Bu digər MDB ölkələri ilə müqayisədə azı 3 dəfə sürətlə tənəzzülə uğramaq demək idi.

Belə böhranlı vəziyyətdən çıxmaq iqtisadi və maliyyə böhranını aradan qaldırmaq üçün respublika rəhbərliyi məqsədyönlü siyasət həyata keçirməyə başladı. Lakin bazarla tənzimlənən iqtisadiyyatın iqtisadi qanunlarını bilməyən kadrlarla bu məsələni həll etmək çox böyük çətinlik törətməyə başladı. Məhz buna görə də həmin dövrdə Beynəlxalq Maliyyə İnstitutu kimi Beynəlxalq Valyuta Fondunun Azərbaycana əvəz edilməz köməyi hiss edilməyə başladı.

Bu köməyin iki səbəbi var idi.

Əvvəla respublikanın bazarla tənzimlənən iqtisadiyyata keçirilməsi dünyanın aparıcı dövlətləri tərəfindən planlaşdırılmış və bəyənilmiş bir proqram idi və sosialist üsul idarəsindən dinc yolla xüsusi mülkiyyətə keçmək kimi mürəkkəb bir prosesə ən azı yol göstərmək zəruri idi.

İkincisi, Azərbaycanın strateji mövqeyi və xammal ehtiyatı onun iri dövlətlərin və o cümlədən maliyyə institutlarının da maraq dairəsinə çevrilməsinə səbəb olmuşdu.

Nəhayət müstəqil dövlət kimi Azərbaycan Respublikasının Beynəlxalq Valyuta Fonduna cəlb etmək də məqsədə-

uyğun idi, çünki fondun proqramında üzv ölkələrin sayının artırılması nəzərdə tutulur.

Azərbaycan dövləti də iqtisadi və siyasi vəziyyəti stabilləşdirmək üçün digər ölkələrdə BVF-nun yerinə yetirdiyi iş təcrübəsini öyrənmiş və başqa çıxış yolu olmadığı üçün və həm də fondun üzvü olmaq iqtisadi suverenliyə təsir etməyəcəyini nəzərdə tutaraq fondun köməyindən istifadə etməyi qərara aldı.

Beynəlxalq Valyuta Fondunun əməkdaşları ilə sıx əməkdaşlıq şəraitində Azərbaycan dövləti 1995-ci ilə struktur islahatları və stabilləşmənin kompleks proqramını işləyib hazırladı. Bu proqramın həyata keçirilməsi 1995-ci ilin aprel ayında struktur dəyişikliklərinin maliyyələşdirilməsi (SDM) mexanizmi çərçivəsində Azərbaycana BVF-dan 29250000 SDR resurs alınması ilə başladı.

Bu proqramın həyata keçirilməsi makroiqtisadi stabilləşmə sahəsində böyük nailiyyətlər qazanmaq imkanı verdi. 1995-ci ilin ortalarından başlayaraq inflyasiya səviyyəsi stabilləşməyə başladı və ayda 6%-ə çatdı, halbuki 1994-cü ilin həmin dövründə inflyasiya ayda 160% idi.

Manatın mübadilə kursu sabitləşdi.

Azərbaycan Respublikası Beynəlxalq Valyuta Fondu qarşısında öz öhdəliklərinə ciddi riayət edildi və 1995-ci il üçün hazırlanmış iqtisadi proqramdakı maliyyə sabitliyi siyasətini ardıcıl yerinə yetirirdi. Elə bu siyasətin labüd nəticəsi kimi 1995-ci ilin noyabrında STF (struktur dəyişikliklərinin maliyyələşdirilməsi) krediti çərçivəsində 29250000 SDR həcmində Beynəlxalq Valyuta Fondundan yeni resurs aldı.

1995-ci ildən başlayan stabilləşmə və islahatlar proqramı stor kreditləri əsasında həmçinin makroiqtisadi stabilləşmə istiqamətində hiss ediləcək dərəcədə müvəffəqiyyətlər əldə etməyə başladı. Sonralar respublika hökuməti Beynəlxalq Valyuta Fondu ilə birgə 1995-1996-cı illər üçün yeni iqtisadi islahatlar proqramı hazırladı (stend-bay). Bu proqramın mahiyyəti ondan ibarət idi ki, əldə edilən müvəffəqiyyətləri inkişaf etdirməkdir, sərt maliyyə siyasəti yeritməkdən, inflyasiyanın

tempini ayda 1%-ə endirmək, özəlləşdirmənin miqyasını genişləndirmək, maliyyə sektorunun strukturunun yenidən qurulması və 1996-cı ilin sonuna iqtisadi artıma nail olmaqdan ibarət idi.

1995 – 1996-cı illərdəki iqtisadi islahatlar proqramının həyata keçirilməsi üçün 1995-ci ilin 17 noyabrında Beynəlxalq Valyuta Fondu Azərbaycana 58500000 SDR məbləğində stend-bay krediti ayrılması haqqında qərar verdi. Bu proqram üzrə ilk tranş 1995-ci ilin 17 noyabrında verildi. Azərbaycan Respublikasının stend-bay proqramı üzrə qarşıya qoyulan məsələləri müvəffəqiyyətlə yerinə yetirdikcə BVF-nun resursları 1996-cı ildə tam alındı.

1995-ci ildə Azərbaycan hökuməti tərəfindən başlanan BVF və Ümumdünya Bankı tərəfindən müdafiə olunan iqtisadi islahatlar hiperinflasiyanı əsaslı surətdə dayandıрмаğa, istehsalın azalmasını qarşısını almağa imkan verdi və artıq 1997-ci ildən artım hissə olunmağa başladı.

Xarici resurslar üzrə ölkənin pozisiyası möhkəmləndi, milli valyutanın ABŞ dollarına nisbətə kursu qalxmağa başladı. Müvazinətli iqtisadi artım üçün şərait yaratmaq məqsədi ilə dövlət daha qətiyyətlə növbəti struktur islahatlarını həyata keçirməyə başladı. Beynəlxalq Valyuta Fondu ilə birlikdə strukturu yenidən qurmasının geniş maliyyələşdirilməsi mexanizmi (ESAF) və 1997-1999-cu illər üçün geniş maliyyələşdirmə (EFF) üzrə ortamüddətli proqram işlənilib hazırlandı.

Bu proqramın ən vacib məqsədləri 1997-ci ildə inflyasiyanın illik səviyyəsini 10%-ə endirmək, Ümumi Daxili Məhsulun real artımını 3%-ə çatdırmaq idi. Bu məqsədə maliyyə-kredit sisteminin gələcəkdə sabitləşməsi üzrə maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsi yolu ilə nail olunmalı idi. Proqram həmçinin struktur islahatlarının keçirilməsinə, maneələrin aradan qaldırılmasına, özəlləşdirmənin sürətlənməsinə, dövlət idarə aparatının ixtisarı və yenidən qurulmasına, maliyyə sektorunun islahatının dərinləşməsinə, bazar iqtisadiyyatının tələblərinə cavab verən normativ-hüquqi bazasının yaradılmasına, xarici ticarətin və valyuta sisteminin gələcəkdə liberallaşmasını qarşısına məqsəd qoymuşdu.

Beynəlxalq Valyuta Fondu tərəfindən resurslarla müdafiə olunan ESAF və EFF mexanizmi üzrə maliyyələşdirilən iqtisadi proqram müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilir.

Proqramın həyata keçirilməsinin miqdar kriteriyalarının hamısı yerinə yetirilir. Özəlləşdirmə qrafikinə riayət edilir, xarici iqtisadi əlaqələrin idarə edilməsi sistemi üzrə struktur islahatları tam yerinə yetirilir, xəzinədarlığın yaradılması üzrə plan həyata keçirilmişdir, qaz və elektrik enerjisindən istifadə üzrə haqdan tam azadolunma və güzəşt ləğv edilmişdir və s.

Həyata keçirilən bütün islahatlar ESAF proqramı üzrə hərəsi 20,4 mln SDR (cəmi 40,8 mln) və EFF proqramı çərçivəsində hərəsi 4,6 mln SDR (cəmi 9,2 mln. sdr) olan iki tranş-la BVF-dan alınan resurslar hesabına təmin olunmuşdur.

Bütövlükdə və Ümumdünya Bankı ilə birgə hazırlanan proqramın həyata keçirilməsi üçün BVF Azərbaycan hökuməti BVF-dan 167,32 mln. (234,3 mln. ABŞ dolları) resurs almışdır. Nəzərdə tutulan gələcək daxilolmaların həcmi isə 101,8 mln SDR-dir (142,5 mln. ABŞ dolları).

Beynəlxalq Valyuta Fondundan istifadə olunması mln. SDR-lə

Kreditin adı	Müqavilə bağlanan tarix	Məbləğ	Faktiki alınan hissə
1. STF.		58,5	58,5
1.1.STF-1	19.04.1995	29,25	29,25
1.2.STF-2	17.11.1995	29,25	29,25
2. Stend-bay		58,5	58,5
2.1.Stend-bay	17.11.1995	9,36	9,36
2.2.Stend-bay	28.09.1996	12,285	12,285
2.3.Stend-bay	28.06.1996	12,285	12,285
2.4. Stend-bay	16.10.1996	12,285	12,285
2.5. Stend-bay	15.11.1996	12,285	12,285
3. ESAF		93,6	40,96
3.1.ESAF	20.12.1996	20,48	20,48
3.2.ESAF	27.06.1997	20,48	20,48
4. EFF			
4.1.EFF	20.12.1996	4,68	4,68
4.2.EFF	27.06.1997	4,68	4,68

IV FƏSİL

BEYNƏLXALQ VALYUTA MÜNASİBƏTLƏRİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİ VƏ VALYUTA SİYASƏTİ

4.1. Valyuta münasibətlərinin bazar və dövlət tərəfindən tənzimlənməsi

Dünya təsərrüfatında valyutanın fəaliyyəti ilə əlaqədar yaranan münasibətlərin məcmusu beynəlxalq valyuta münasibətləri adını almışdır. Bu münasibətlərin təşkili forması olan dünya valyuta sistemi beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin bütün formalarının beynəlxalq ticarəti, kapital ixracını, turizmi və s. müşayiət edir. Buna səbəb valyutanın bütün iqtisadi münasibətlərdə əsas ödəniş vasitəsi, bütün dünya üzrə yığım və borc vasitəsi olmasıdır. Valyuta münasibətlərinin beynəlxalq iqtisadi əlaqələrdə mühüm rolu onun tənzimlənməsi məsələlərini aktuallaşdırır.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində beynəlxalq valyuta münasibətləri bazar və dövlət tərəfindən tənzimlənir. Valyutalara tələb və təklif, onların məzənnə nisbəti valyuta bazarında formalaşır. Başqa sözlə müvafiq münasibətlərin bazar tənzimlənməsi tələb və təklif qanununa əsaslanır. Bu qanunların fəaliyyəti isə bazar mexanizmində təzahür edir. Dəyər qanununun valyuta bazarında fəaliyyəti valyuta mübadiləsinin nisbi ekvivalentliyini, əmtəə, xidmət, kapital, kredit hərəkəti ilə əlaqədar beynəlxalq valyuta axınları ilə dünya təsərrüfatı sistemində valyutaya olan ehtiyacı tənzimləyir. Belə ki, valyuta bazarlarında iqtisadi agentlər qiymət mexanizmi və valyuta məzənnəsinin dinamikası barədə siqnallar vasitəsilə valyuta alıcılarının ehtiyaclarını və təklifləri öyrənirlər. Odur ki, bəzi valyuta əməliyyatlarının vəziyyəti haqqında informasiya mənbəyi rolunu oynayır.

Kortəbii bazar fəaliyyəti şəraitində valyutaların məzənnələri tez-tez tərəddüd edir. Bu və digər səbəblərdən valyuta: böhranları baş verir ki, bu da ağır sosial-iqtisadi nəticələrə səbəb olur, milli iqtisadiyyata və dünya iqtisadiyyatına mənfi təsir göstərir. Deyilənlər valyuta münasibətlərinin dövlət tənzimlənməsini zəruri edən problemlərin tam siyahısı deyildir.

Valyuta tənzimlənməsi – beynəlxalq hesablaşmaların və valyuta əməliyyatlarının aparılması qaydalarının dövlət tərəfindən müəyyən olunmasıdır. Birbaşa valyuta tənzimlənməsi qanunvericilik aktları vasitəsilə, dolayısı valyuta tənzimlənməsi isə bazarın iqtisadi agentlərinin davranışına iqtisadi, o cümlədən maliyyə-kredil üsulları ilə təsir göstərmək yolu ilə həyata keçirilir. Valyuta tənzimlənməsi milli, beynəlxalq və regional səviyyədə reallaşır. Dövlətlər səviyyəsində valyuta tənzimlənməsi Maliyyə Nazirliyi, Mərkəzi Bank, valyuta (maliyyə) nəzarəti orqanları tərəfindən aparılır. Azərbaycanda valyuta tənzimlənməsini həyata keçirən əsas orqan – Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankıdır. Mərkəzi Bank «Valyuta tənzimi haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanununa əsasən valyuta tənzimlənməsi sahəsində aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:

➤ Azərbaycan Respublikasında xarici valyutanın və xarici valyutada qiymətli kağızların tədavülü qaydasını müəyyən edir;

➤ valyuta əməliyyatlarının tənzimlənməsinə dair normativ aktlar qəbul edir;

➤ rezidentlərin və qeyri-rezidentlərin Azərbaycan Respublikasında xarici valyuta ilə və xarici valyutada qiymətli kağızlarla əməliyyatlar aparması qaydalarını, habelə Azərbaycan Respublikasında qeyri-rezidentlərin milli valyuta ilə və milli valyutada qiymətli kağızlarla əməliyyatlar aparması qaydalarını müəyyən edir;

➤ rezidentlərə məxsus xarici valyutanın və xarici valyutada qiymətli kağızların Azərbaycan Respublikasına məcburi köçürülməsi, gətirilməsi və göndərilməsi qaydasını, habelə Azərbaycan Respublikasının hüduqlarından kənar da rezidentlər tərəfindən xarici valyuta hesablarının açılmasının hal və şərtlərini müəyyən edir;

➤ valyuta əməliyyatları aparmaq üçün banklara və digər kredit təşkilatlarına lisenziya verilməsinin ümumi qaydalarını müəyyən edir və onlara bu məqsədlə lisenziyalar verir;

➤ valyuta əməliyyatları üzrə uçotun, hesabatın, sənədləşmənin və statistikanın vahid formalarını, habelə onların təqdim olunması qaydasını və müddətlərini müəyyən edir;

➤ qəbul edilmiş beynəlxalq standartlar əsasında Azərbaycan Respublikası üzrə valyuta əməliyyatlarının statistikasını hazırlayır və dərc edir.

Valyuta-kredit münasibətlərinin beynəlxalq miqyasda tənzimlənməsində BVF-nin roluna aşağıdakıları aid etmək olar:

❖ BVF valyuta məzənnələri rejiminin dövlətlərarası tənzimlənməsini həyata keçirir;

❖ SDR buraxmaq yolu ilə BVF şərtsiz likvid vəsait yaratmaq səlahiyyətinə malikdir. Bu vəsait isə tədiyyə balansı kəsirinin ödənilməsinə şərait yaradır;

❖ Fond qızılın demonetizasiyası siyasətinin icraçısıdır;

❖ Fondun tənzimləmə fəaliyyətinin mühüm istiqaməti valyuta məhdudiyətlərinin aradan qaldırılmasıdır;

❖ BVF üzv ölkələrə kredit verməklə beynəlxalq valyuta-kredit münasibətlərinin tənzimlənməsində iştirak edir;

❖ BVF - daim üzv ölkələrin makroiqtisadi siyasətinə və dünya iqtisadiyyatının qurumuna təsir və nəzarət edir.

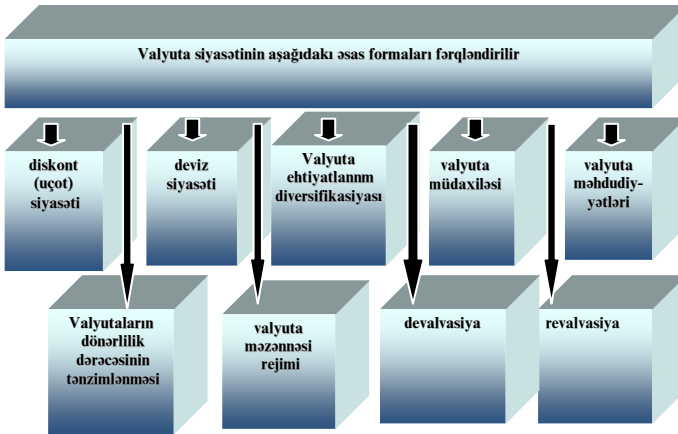
4.2. Valyuta siyasəti və onun formalaşması

Valyuta və bütövlükdə bazar münasibətlərinin tənzimlənməsi sistemində mühüm rol oynayan valyuta siyasəti öl-

kənin cari və strateji məqsədlərinə uyğun olaraq beynəlxalq valyuta və digər iqtisadi münasibətlər sferasında həyata keçirilən tədbirlər kompleksidir. Dövlətlərarası valyuta münasibətlərinin tənzimlənməsinə yönəlmiş tədbirlərin məcmusu kimi valyuta siyasəti iqtisadi siyasətin tərkib hissəsidir. Onun başlıca məqsədləri, müvafiq olaraq iqtisadi inkişafın təmin edilməsinə, işsizliyin və inflyasiyanın qarşısının alınmasına, tədiyyə balansının tarazlığının təmin edilməsində ifadə olunur.

Valyuta böhranının aradan qaldırılması və valyuta sabitliyinin təmin edilməsi; valyuta məhdudiyətlərinin tətbiqi, valyuta dönərliliyinə keçid, valyuta əməliyyatlarının liberallaşdırılması kimi istiqamətlər valyuta siyasətinin əsas vəzifələrindəndir.

Valyuta siyasətinin əsas formaları

Diskont siyasətinin səmərəliliyi ölkənin investisiya siyasətilə bilavasitə əlaqədardır.

Son illər diskont siyasətinin səmərəliliyinin azalması müşahidə olunur və bu həmin siyasətin daxili və xarici məqsədləri arasında olan ziddiyyətlərlə əlaqədardır. Belə ki, faiz dərəcələri bazarı canlandırmaq məqsədilə aşağı salınır-

sa, bu artıq qeyd edildiyi kimi kapitalın xaricə axması ilə nəticələnir. Bu isə öz novbəsində tədiyyə balansına mənfi təsir edir. Tədiyyə balansının vəziyyətənin yaxşılaşdırılması məqsədilə faiz dərəcələrinin artırılması isə durğunluq vəziyyətində olan, iqtisadiyyata mənfi təsir göstərir. Digər tərəfdən qeyri-sabit iqtisadi şəraitdə faiz dərəcələri heç də həmişə kapital hərəkətində arzuolunan nəticəni vermir. Kapital və kreditin beynəlxalq hərəkətinin tənzimlənməsi də eyni zamanda diskont siyasətinin tədiyyə balansına təsirinin zəifləməsinə səbəb olur.

Deviz siyasəti - dövlət orqanları tərəfindən xarici valyutanın alınb-satılması yolu ilə milli valyutanın məzənnəsinə təsir etmə sistemidir. Milli valyutanın məzənnəsinə aşağı salmaq məqsədilə mərkəzi banklar xarici valyuta alır, milli valyutanın məzənnəsinə yüksəltmək üçün isə xarici valyutayı salır. Milli valyuta məzənnəsinə tənzimləmək məqsədilə Mərkəzi Bankın xarici valyutayı alıb-satmaq yolu ilə valyuta bazarına müdaxiləsi şəklində həyata keçirilən deviz siyasətinin xarakterik xüsusiyyəti tətbiq edildiyi qısa müddət ərzində böyük miqyası əhatə edir.

Valyuta siyasətinin mühüm formalarından biri **valyuta ehtiyatlarının diversifikasiyasının** təmin olunmasıdır. Valyuta ehtiyatlarının diversifikasiya valyuta siyasətinin forması kimi beynəlxalq hesablaşmaların təmin edilməsi, valyuta müdaxiləsinin həyata keçirilməsi və valyuta itkilərinin qarşısının alınması məqsədilə valyuta ehtiyatlarının tərkibinə müxtəlif valyutaların daxil edilməsi yolu ilə valyuta ehtiyatlarının strukturunun tənzimlənməsinə yönəldilmişdir. Bu valyuta ehtiyatlarının diversifikasiyası siyasəti, adətən qeyri-sabit valyutaların satılması və daha sabit valyutaların, habelə beynəlxalq hesablaşmaların aparılması üçün lazım olan valyutaların alınması yolu ilə həyata keçirilir. Bir çox ölkələr hazırda bəzi aparıcı dövlətlərin möhkəm dövrli val-

yutalarından (əsasən, ABŞ dolları, İngiltərə funt sterlinqi, Yaponiya ieni və s.) özləri üçün valyuta ehtiyatı yaradırlar.

Valyuta siyasətinin ənənəvi formalarından olan **devalvasiya** milli valyutanın məzənnəsinin xarici valyutalara və ya beynəlxalq pul vahidlərinə, keçmişdə isə qızıla nisbətən rəsmən aşağı salınmasında ifadə olunur. Devalvasiya siyasətinin əsas məqsədi aşağıdakılardır:

- ✓ ixracatı stimullaşdırmaq və idxalatı azaltmaqla xarici ticarət balansının və müvafiq olaraq tədiyyə balansının kəsrini aradan qaldırmaq və ya azaltmaq;

- ✓ daxili qiymətlərlə xarici qiymətlər arasında yaranmış qeyri-mütənasibliyi aradan qaldırmaq.

Devalvasiya ölkənin tədiyyə balansına ciddi təsir göstərir və bu təsir devalvasiyanı həyata keçirən ölkə ilə digər ölkələrdəki tələb və təklifin vəziyyətindən asılı olur. Bu siyasətin həyata keçirildiyi zaman xarici valyutalara nisbətən ixrac qiymətləri azalır. İxrac malları qiymətinin azalması ilə əlaqədar olaraq ölkə mallarına xarici tələb artır. Bu tələb ixrac malları qiymətlərini devalvasiyadan əvvəlki səviyyəyə doğru apardığı halda, idxal malları bahalaşdığı üçün idxala tələb məhdudlaşır. Nəticədə xarici ticarət balansının müvazinəti təmin olunur.

Devalvasiyanın əsas məqsədi tədiyyə balansındakı kəşiri ləğv etməkdir. Valyuta siyasətinin forması kitni devalvasiyanın müvəffəqiyyəti daxili qiymətlərin səviyyəsinin sabit saxlanmasına yönəldilmiş tədbirlərin səmərəsindən asılıdır.

4.3. Valyuta məhdudiyyətləri

Valyuta nəzarətinin tərkib hissəsi kimi valyuta məhdudiyyətləri – ölkə ərazisində rezidentlərin və qeyri-rezidentlərin valyuta və valyuta dəyərliləri ilə apardıqları əməliyyatlara qanuni və inzibati qadağan qoyulması, hədd qoyulması və nizama salınmasını nəzərdə tutur. Məlum olduğu kimi,

valyuta nəzarəti valyuta əməliyyatları aparılarkən valyuta qanunvericiliyinə əməl olunmasını təmin etməlidir. Valyuta nəzarətinin aşağıdakı istiqamətləri vardır:

➤ daxili valyuta bazarında xarici valyutaların satışı üzrə dövlət qarşısında öhdəliklərin rezidentlər tərəfindən yerinə yetirilməsi vəziyyətini yoxlamaq;

➤ valyuta əməliyyatlarının qüvvədə olan valyuta qanunvericiliyinə uyğunluğunu və bunun üçün lisenziya və icazələrin olmasını müəyyən etmək;

➤ valyuta əməliyyatları üzrə uçot və hesabatın tamlığı və obyektivliyini yoxlamaq;

➤ xarici valyuta ilə ödənişlərin əsaslandırılmış olduğunu yoxlamaq və s.

Valyuta siyasətinin tərkib hissəsi kimi valyuta məhdudiyətləri aşağıdakı məqsədlərə xidmət edir:

➤ valyuta məzənnəsinin sabitliyinin qorunması;

➤ tədiyyə balansının tarazlaşdırılması;

➤ strateji və taktiki vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün valyuta dəyərlilərinin dövlətin sərəncamında cəmləşdirilməsi.

Valyuta məhdudiyətlərinə aşağıdakılar aiddir:

➤ xarici valyutaların sərbəst alqı-satqısının qadağan olunması və aparılıb-gətirilməsinin məhdudlaşdırılması;

➤ beynəlxalq ödənişlərin və kapitalın hərəkətinin tənzimlənməsi, qızılın, pul nişanlarının və qiymətli kağızların hərəkətinin tənzimlənməsi;

➤ xarici valyutanın və başqa valyuta dəyərlilərinin dövləti əlində cəmləşdirilməsi, valyuta məhdudiyətləri çərçivəsində baxılan ilkin məsələlərdir.

Valyuta məhdudiyətləri prinsiplərinə aşağıdakılar aid edilir:

➤ Mərkəzi və Müvəkkil banklarda valyuta əməliyyatlarının mərkəzləşdirilməsi;

➤ valyuta nəzarəti orqanları tərəfindən idxalçı və borclulara xarici valyuta əldə etməsi üçün icazə verilməsi (valyuta əməliyyatlarının lisenziyalaşdırılması);

- valyuta dönərliliyinin məhdudlaşdırılması;
- valyuta hesablarının tam və ya qismən dondurulması və s.

4.4. İnkişaf edən ölkələrin valyuta siyasəti

İnkişaf edən ölkələrin valyuta siyasətinin əsas məqsədi inkişaf edən ölkələrdən valyuta-iqtisadi asılılığını zəiflətmək və milli iqtisadiyyatın inkişafı üçün əlverişli şərait yaratmaqdır. Məqsədin reallaşması aşağıdakı konkret formalarda həyata keçirilir:

- bir sıra inkişaf edən ölkələrin (neft ixracçılarının) valyutalarının beynəlxalq hesablaşmalarda istifadə edilməsi;
- inkişaf edən ölkələrin, o cümlədən neft ixracatçılarının integrasiya olunmuş qruplaşmaları çərçivəsində regional hesab valyuta vahidlərinin yaranması;
- inkişaf edən ölkələr ehtiyaclarına xidmət edən valyuta və kredit-maliyyə təşkilatlarının (banklar, fondlar) yaradılması və s.

İnkişaf edən ölkələr öz valyuta siyasətini həyata keçirərkən tədiyyə balansının kəsirini aradan qaldırmağa və ya azaltmağa, ixracı artırmağa, milli valyuta ehtiyatları qorumağa çalışır. Bu məqsədlə valyuta siyasətində aşağıdakı əsas metodlardan istifadə olunur:

- qəti müəyyən edilmiş və üzən valyuta məzənnəsi rejimlərindən istifadə etməklə, həmçinin devalvasiya və bəzən də revalvasiya yolu ilə valyuta məzənnəsinin tənzimlənməsi. İnkişaf edən ölkələrin valyutasının devalvasiyası tez-tez məcburi xarakter daşıyır. Xüsusilə, inkişaf edən ölkələrin valyutasının məzənnəsi aşağı düşükdə, bu valyuta «bağlanmış» İEO-nin valyutasının da məzənnəsi aşağı düşür;
- tədiyyə balansının cari və maliyyə əməliyyatları üzrə valyuta məhdudiyyətlərinin müxtəlif formaları. Bu formalardan milli iqtisadiyyatın qorunması, tədiyyə balansının

tarazlaşdırılması (ölkəyə kapital axının qarşısını almaq və ya ölkədən xaricə köçürmələri məhdudlaşdırmaq yolu ilə) məqsədilə fəal istifadə olunur.

➤ valyuta ebtiyatlarına qənaət olunması məqsədilə dövlətlərarası ödəmə və klirinq sazişlərinin bağlanması;

➤ tədiyyə balansının kəsirinin örtülməsi üçün xüsusi valyuta qruplaşmaları, birgə valyuta fondları yaratmaq yolu ilə İEÖ-lərin valyuta əməkdaşlığı və inteqrasiyasının inkişafı.

Keçid iqtisadiyyatı ölkələrində valyuta siyasətinin aşağıdakı amillərini nəzərə almalıdır:

➤ xarici ticarətin liberallaşdığı, miqdar məhdudlaşdırılmasının tarif məhdudlaşdırılmasına keçid şəraitdə sabit valyuta məzənnəsi xarici ticarətdə baş verə biləcək neqativ halların nəticələrini azaldır. Milli valyutanın ucuzlaşdırılması idxal mallarının qiymətini artırır;

➤ tədiyyə balansının və ilk növbədə cari əməliyyatlar balansının tarazlaşdırılmasında valyuta məzənnəsi mühüm rol oynayır. Cari əməliyyatlar balansının pisləşməsində daxili qiymətlərin sürətlə artması nəticəsində ölkənin xarici bazarlarda rəqabət gücünün itirilməsi başlıca səbəb ola bilər. Milli valyutaların revalvasiyası isə ölkənin rəqabət gücünün bərpa olunmasına yardım edir;

➤ valyuta məzənnəsinin nisbi sabitdiyi və ona etibarın artması üçün əsas yaradır.

V F Ə S İ L

BEYNƏLXALQ HESABLAŞMALAR

5.1. Beynəlxalq hesablaşmaların mahiyyəti

Beynəlxalq hesablaşmalar aşağıdakı sahələr üzrə həyata keçirilir: Xarici ticarət, ölkələr arasında kapitalın hərəkəti, inkişaf etməkdə olan ölkələrə yardım.

Beynəlxalq hesablaşmaların vəziyyəti aşağıdakı amillərdən asılıdır:

- emitent ölkənin iqtisadi və valyuta siyasəti;
- ölkələr arasında iqtisadi və siyasi münasibətlər;
- valyula qanunvericiliyi;
- beynəlxalq ticarət qaydaları və adətləri;
- bank praktikası;
- xarici ticarət kontraktları və kredit razılaşmalarının şərtləri.

5.2. Beynəlxalq hesablaşmaların formaları

Beynəlxalq hesablaşmaların formalarına aşağıdakılar aid edilə bilər: inkasso, akkreditiv, açıq hesab, bank köçürməsi veksəl və çekləri istifadə etməklə hesablaşmalar.

Beynəlxalq hesablaşmaların formasının seçilməsinə aşağıdakı amillər təsir edir:

- xarici ticarət sazişinin obyektivi olan malın növü;
- kredit razılaşmasının mövcudluğu;
- xarici iqtisadi sazişlər üzrə kontragentlərin ödəniş qabiliyyəti və etibarlılığı.

İnkasso bank əməliyyatı olub, bank tərəfindən müştərinin tapşırığı əsasında idxalçıdan onun ünvanına yüklənmiş mala və göstərilən xidmətə görə vəsaitin qəbul edilməsi və ixracının hesabına köçürülməsi deməkdir.

Hesablaşmanın inkasso formasında aşağıdakılar iştirak edirlər:

- öz bankına inkasso əməliyyatı tapşıran müştəri;
- inkasso əməliyyatının etibar olunduğu bank;
- valyuta vəsaitlərini alan bank;
- başqa banka təqdimat verən bank;
- ödəyən tərəf.

İnkasso sadə və sənədli ola bilər. Sadə (təmiz) inkasso vəsaitin kommersiya sənədləri ilə müşayiət olunmayan maliyyə sənədləri üzrə alınmasıdır. Sənədli (kommersiya) inkasso kommersiya sənədləri ilə müşayiət olunan maliyyə sənədləri və ya təkcə kommersiya sənədləri əsasında aparılır. İnkasso forması kredit münasibətləri ilə əlaqədardır. Beynəlxalq hesablaşmanın inkasso formasında idxalçı adətən malın haqqını sonra ödəyir, bu isə kommersiya krediti şəraitidir. İnkasso komisyona kateqoriyasına aid olub, adətən pulludur.

Akkreditiv - a) müştərinin xahişi ilə üçüncü tərəfin (benefisiarın-xeyrinə akkreditiv açılmış tərəfin) sənədlərinin bank tərəfindən ödənilməsinin sənədli sazişidir və ya: b) benefisiar tərəfindən təqdim olunan aksentin (ödəniş razılaşmasının) ödənilməsi üzrə müştərinin əmrinə görə bank tərəfindən yerinə yetirilən sənədli sazişidir və ya:

c) benefisiar tərəfindən tratin (köçürmə vekselin) uçotu üzrə müştərinin əmrinə görə bank tərəfindən icra olunan sənədli sazişidir.

Hesablaşmaların akkreditiv formasında bir neçə bank iştirak edir: akkreditiv açan bank, akkreditivi təsdiq edən bank; akkreditivi ödəyən bank; akkreditiv əsasında təqdim olunan vəsaiti (tratti) uçota alan bank.

Bank köçürmələri - dedikdə, bir bankın digərinə -köçürmə alana müəyyən məbləği ödəmək haqqında tapşırığın yerinə yetirilməsi başa düşülür. Beynəlxalq hesablaşmalarda banklar bir çox hallarda öz müştərilərinin tapşırıqları ilə

köçürmələr aparır. Belə əməliyyatların iştirakçıları kimi aşağıdakıları göstərmək olar:

- köçürmə edən (borclu);
- köçürmə edənin bankı;
- köçürmə qəbul edənin bankı;
- pul köçürən bank;
- köçürməni alan.

Bank köçürmələri poçtla və ya teleqrafla həyata keçirilə bilər. Hazırda SVİFT sistem ilə köçürmələr də geniş yayılmaqdadır. Bank köçürmələri hesablaşmanın digər formaları ilə birlikdə aparıla bilər. İdxalçı mala görə köçürməni aparmaq üçün bank kreditinə tez-tez müraciət edir.

Bank köçürmələri malgöndərmədən əvvəl və sonra həyata keçirilməsindən asılı olaraq fərqləndirilir. Malların və ya xidmətlərin haqqının əvvəlcədən ödənilməsi avans ödənişləri malgöndərmədən sonra ödənişlər isə açıq hesab formasında hesablaşmalar adlanır.

Veksel və çeklərdən istifadə etmə hesablaşmalar.

Mal göndərən və mal alan (ödəyici) arasında mal və xidmətlərə görə hesablaşmalar xüsusi veksel-sənəd əsasında, ödəmələrin vaxtı uzadılaraq aparılmasıdır.

Veksel-ciddi müəyyənləşdirilmiş qanuni formada borc öhdəçiliyidir və onun sahibinə vaxtı çatdıqda borcludan vekseldə qeyd edilmiş pul məbləğini tələb etmək hüququ verir. Vekselin iki əsas forması fərqləndirilir: sadə və köçürmə.

Sadə veksel (solo veksel) - məktub formasında sənəddir və veksel təqdim ödəniş sadə və şərtsiz öhdəliyidir ki, vəsait alanın əmri ilə müəyyənləşdirilmiş pulu məbləğində, tələb olunan müddətdə və yerdə ödəyir. Sadə vekseli ödəyici özü yazır.

Beynəlxalq hesablaşmalarda ixracçının idxalçıya təqdim etdiyi köçürmə vekseli (tratt) - məktub sənədidir. Bu veksel verənin (kreditorun) veksel üzərində göstərilmiş pul məbləği üçüncü şəxsə ödənilməsi üçün sözsüz əmrdir.

Qeyd edək ki, veksəl özündə lazımi göstəriciləri əks etdirməlidir. Bu göstəricilərdən hər hansı birinin olmamağı veksəl hüquqi qüvvəsini itirir:

- veksəldə ilk növbədə «veksəl» sözü yazılmalı və veksəl yazıldığı dildə olmalıdır;
- veksəl tərtib edildiyi müddət və yer;
- müəyyənləşdirilmiş pul məbləğinin ödənilməsi üçün vəd;
- pul məbləğinin rəqəm və yazı ilə göstərilməsi (düzəlişə yol verilmir);
- ödəmənin müddəti;
- ödəmənin yeri;
- ödəmənin kimə və hansı şəxsin əmri ilə aparıldığı göstərilməsi;
- veksəl təqdim edənin imzası qələmlə yazılmalıdır.

5.3. Valyuta klirinqləri

Beynəlxalq hesablaşmalar sferasına dövlətin müdaxiləsi-dövrü olaraq istifadə olunan *valyuta klirinqlərində* təzahür edilir. Valyuta klirinqləri dedikdə iki və daha çox ölkənin hökumətləri arasında beynəlxalq tələb və öhdəliklərinin qarşılıqlı zəçotunun məcburiliyi haqqında imzalanmış razılaşma başa düşülür.

Valyuta klirinqi daxili banklararası klirinqlərdən fərqlənir. Belə ki, banklar arasında daxili klirinq könüllü aparılır, valyuta klirinq isə məcburidir.

Ölkələrarası klirinqi razılaşması olduqda idxalçı və ixracçılar klirinq üzrə hesablaşmalardan imtina edə bilməzlər və nəhayət daxili klirinqdən zəçotun saldosu təcili şəkildə pula çevrilir, valyuta klirinqində isə saldonun ödənilməsi problemi meydana çıxır.

Ölkənin valyuta-iqtisadi vəziyyətindən asılı olaraq, valyuta klirinqləri müxtəlif məqsədli ola bilər. Həmin məqsədlərə aşağıdakılar aid edilir:

- qızıl-valyuta ehtiyatları sərf etmədən tədiyyə balansının tarazlaşdırılması;
- aktiv tədiyyə balansına malik kontragentdən güzəştli kreditin alınması;
- digər ölkənin ayrı-seçkilik hərəkətlərinə (diskriminasiya) cavab;
- aktiv tədiyyə balansına malik ölkənin tərəfindən passiv tədiyyə balansına malik ölkənin maliyyələşdirilməsi.

V I F Ə S İ L

BEYNƏLXALQ KREDİT MÜNASİBƏTLƏRİ

6.1. Beynəlxalq kredit iqtisadi kateqoriya kimi

Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində beynəlxalq kredit borc kapitalının hərəkəti olub, valyuta və mal resurslarının qaytarılma şərti ilə müddətli verilməsi və əvəzində faiz ödənilməsi ilə əlaqədardır. Kreditor və borcalan kimi xüsusi müəssisələr, dövlət idarələri, hökumət, beynəlxalq və regional valyuta-kredit və maliyyə təşkilatları iştirak edir.

Kredit kateqoriyasının növü olmaqla beynəlxalq kredit digər iqtisadi kateqoriyalarla (mənfəət, qiymət, pul, valyuta məzənnəsi, tədiyyə balansı və s.) və bazarın iqtisadi qanunları ilə əlaqədardır.

Beynəlxalq kredit kapitalın dövriyyəsinin bütün mərhələlərində iştirak edir:

- pul kapitalının idxal avadanlıqlarına, xammala və s. çevrilməsində;
- bitmiş istehsalın kreditləşməsində;
- dünya bazarlarında mal satışında.

Beynəlxalq kredit beynəlxalq dövriyyədə satış və ödəniş arasında, istehsal və istehlak arasında vaxt fərqləri ilə əlaqədardır. Beynəlxalq kreditin formaları aşağıdakılardır:

- kapitalın dövriyyəsi prosesində onun bir hissəsinin pul formasında müəssisələrdə sərbəstləşməsi;
- banklar tərəfindən səfərbər edilən pul yığımları.

Beynəlxalq kreditə tələbatı şərtləndirən səbəblər aşağıdakılardır:

- təsərrüfatda vəsaitin dövriyyəsi;
- istehsal və satışın xüsusiyyətləri;
- xarici iqtisadi sazişlərin həddi və icra müddətlərindəki fərqlər;
- istehsalın genişləndirilməsi üçün böyük kapital qoyuluşlarının zəruriliyi.

Beynəlxalq kreditin prinsipləri aşağıdakılardır:

- qaytarılmaq. Belə ki, əgər pul kapitalının qaytarılma şərti ödənmirsə, bu, artıq kreditləşmə deyil, maliyyələşmədir;
- müddətlilik. Kredit sazişində nəzərdə tutulan müddətdə qaytarılmalıdır;
- haqqı ödənilmək. Kreditə görə faiz ödənilməlidir;
- maddi təminat. Kreditin ödənilməsi üçün maddi zamanə olmalıdır;
- məqsədlilik. Beynəlxalq kredit əsasən ixracçı ölkənin kreditorun fəaliyyətini stimullaşdırmaq üçün tətbiq olunur.

Beynəlxalq kreditin funksiyaları aşağıdakılardır:

- borc kapitalının geniş təkrar istehsala tələbatını ödəmək üçün ölkələr arasında yenidən bölüşdürülməsi. Beləliklə, kredit milli mənfəətin beynəlxalq miqyasda orta mənfəətə yaxınlaşmasına və onun kütləsinin artmasına şərait yaradır;

- həqiqi pulların kredit pulları ilə və nağd valyuta dövriyyəsinin beynəlxalq kredit əməliyyatları ilə əvəz etməklə beynəlxalq hesablaşmalarda tədavül xərclərinə qənaət edilməsi. Beynəlxalq kreditin bazasında beynəlxalq hesablaşmaların kredit vasitələri meydana gəlmişdir (veksel çek, bank köçürməsi, depozit sertifikatları və s);

- kapitalın təmərküzləşməsi və mərkəzləşməsi. Xarici kreditlərin cəlb edilməsi sayəsində fərdi yığının sərhədləri genişlənir, bir ölkənin sahibkarlarının kapitalı digər ölkələrin vəsaitlərinin onlara qoşulması hesabına artır. Beynəlxalq kredit fərdi müəssisələrin səhmdar cəmiyyətlərinə çevrilməsi, yeni firma və şirkətlərin yaradılmasının amili kimi çıxış edir. Beynəlxalq kredit müəyyən dərəcədə digər ölkələrin kapitalı, mülkiyyəti və əməyinə sərəncam verməyə imkan yaradır.

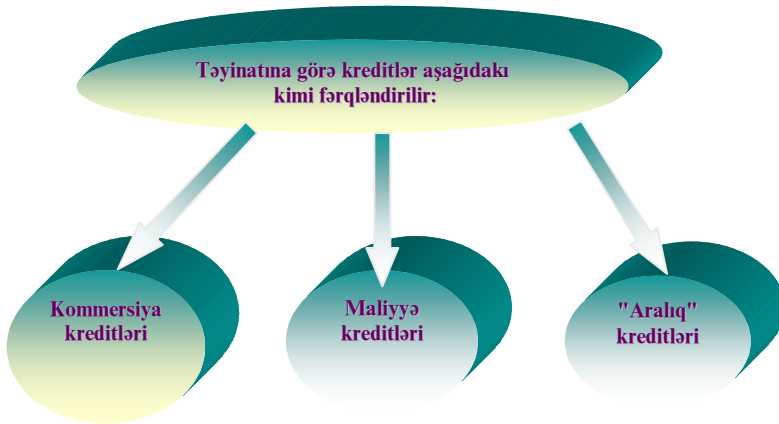
6.2. Beynəlxalq kreditin formaları

Kreditin formalarının müxtəlifliyi kredit münasibətlərinin ayrı-ayrı cəhətlərini xarakterizə edən bir sıra başlıca əlamətlər üzrə təsnifat aparmağa imkan verir. Bu əlamətlərə aşağıdakılar aid edilə bilər: mənbələr, təyinat, növlər, müddətlər, təminat və s.

Mənbələr üzrə kreditlər aşağıdakı kimi fərqləndirilə bilər; daxili, xarici, qarışıq kreditləşmə və ticarətin maliyyələşməsi.

Onlar malın istehsalçıdan istehlakçıya hərəkətinin bütün mərhələlərinə xidmət edir. Malın reallaşdırılması dövrü, nə qədər qısa olsa, adətən, borclu üçün kreditin şərtləri bir o qədər əlverişli olur.

Təyinatına görə kreditlərin fərqlənməsi

Növlər üzrə aşağıdakı kreditlər fərqləndirilir:

- əsasən ixracçılar tərəfindən öz alıcılarına verilən mal kreditləri;
- banklar tərəfindən pul formasında verilən valyuta kreditləri.

Müddətlər üzrə beynəlxalq kreditlər aşağıdakı kimi fərqləndirilir:

❖ *qısamüddətli*. Bu kreditlər adətən bir ilə, xüsusi hallarda 18 aya verilir. Həmçinin ən qısa müddətli (3 aya qədər, sutkalıq və həftəlik) kreditlər də istifadə olunur;

❖ *orta müddətli*: 1 ildən 5 ilə qədər;

❖ *uzunmüddətli*: 5 ildən artıq.

Borc valyutasına görə kreditlər aşağıdakı kimi fərqləndirilir:

➤ borc alan və ya kreditor ölkənin valyutasında verilən kredit;

➤ valyuta səbətində (SDR, avro və s.) əsaslanan beynəlxalq hesablaşma vahidində verilən kredit.

Təminat baxımından kreditlər belə fərqləndirilir:

- təmin olunmuş kreditlər;

- blank kreditləri.

6.3. Lizinq, faktoring və forfetləşdirmə beynəlxalq kreditin daha perspektivli formaları kimi

L i z i n q - maşın və avadanlıqların, nəqliyyat vasitələrinin, istehsal qurğularının, uzun müddət işlədilən malların və s. ixracının icarə formasıdır. Bu icarə formasının tətbiqi, icarəçiyə məbləğdə kapital qoyuluşları sərf etmədən müasir və baha qiymətli texnikadan istifadə etmək və icarə haqqına tədricən həmin avadanlıqların və digər texniki vəsaitlərin istismarından əldə olunan mənfəət hesabına ödəməyə imkan verir. İcarəyə verən tərəf-müqabillərin borcunu ödəyə bilmək riskinin əhəmiyyətli dərəcədə azaldığı şəraitdə, satışın artırma bilər. Bir çox hallarda lizinq müqavilələrində icarə bitdikdən sonra, icarəçinin istismar etdiyi əmlakın satış hüququ (öhdəçiliyi) nəzərdə tutulur.

Lizinqin aşağıdakı növləri mövcuddur:

- maliyyə lizinqi- əvvəlcədən müəyyənləşdirilən müddətdə lizinqverənin kapital qoyuluşlarının tam amortizasi-

yası üçün kifayət olan məbləğin ödənilməsini nəzərdə tutan müqavilə;

- əməliyyat lizinqi – icarə müddəti razılaşıdırılmamış və ya icarəyə götürülən əmlakın tam amortizasiyasını əhatə etməyən müddətə saziş;

- beynəlxalq lizinq – müxtəlif ölkələrdə yerləşən lizinq şirkətləri lizinq alan (icarəyə götürən subyekt) arasında müqavilə;

- ixrac lizinqi – lizinq şirkətinin əmlakını satın alıb, sonradan xarici lizinq alana verilməsini nəzərdə tutan müqavilə.

Lizinq əməliyyatları zamanı yarana bilən riskləri qiymətləndirərkən bank aşağıdakı amilləri nəzərə alır:

- lizinq alan şirkətin kommersiya nüfuzu və maliyyə vəziyyəti;

- lizinq alan şirkətin yerləşdiyi ölkədə maliyyə, iqtisadi və siyasi vəziyyət (yəni milliləşdirmə riski, valyuta vəsaitlərinin xaricə köçürülməsinə qadağan riski və s.);

- lizinq alan firmanın lizinq obyektini istismar etməsi şərtləri.

İcarə olunan obyektə görə müqaviləyə münasibətdə lizinq aşağıdakı kimi fərqləndirilir:

- xalis lizinq müqaviləsi. Bu zaman icarə olunan əmlaka əlavə xidmət xərcləri lizinq alanın öhdəsinə düşür;

- tam lizinq müqaviləsi. Bu zaman lizinq əmlakının istifadəsi ilə əlaqədar texniki xidmət və digər xərcləri icarə verən öz öhdəsinə götürür.

Beynəlxalq təcrübədə avadanlıq lizinq sazişləri aşağıdakı kimi fərqləndirilir:

- standart lizinq. Bu zaman avadanlığın istehsalçısı onu lizinq şirkətinə satır. İstehsalçı və lizinq alan arasında hüquqi müqavilə olmur;

- qaytarılan lizinq ("Liz-bek"). Kommersiya nöqtəyi – nəzərdən lizinqin bu forması o vaxt tətbiq olunur ki, firmanın vəsaitinə böyük ehtiyacı olsun. Qaytarılan lizinq fir-

manın maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün səmərəli üsul hesab olunur.

- "yaş lizinq" – lizinqin bu növünün xüsusiyyəti ondadır ki, burada lizinq verən lizinq alana əlavə xidmətlər göstərir. Lizinqin bu növü bahadır. Belə ki, lizinq avadanlığın saxlanması, təmiri, sığortalanması və bəzən istehsalın idarə edilməsi üzrə öhdəlikləri öz üzərinə götürür;

- avadanlığın qalıq dəyərinə görə lizinq. Bu forma istifadə olunmuş avadanlığa münasibətdə tətbiq olunur və adətən dilerlər (ticarət agentləri) tərəfindən geniş istifadə olunur. Müqavilə 1-4 ilə bağlanır;

- tam xidmət lizinqi. Bu növ "yaş lizinqə" analojidir. Lakin müqavilə ilə bir sıra əlavə xidmətlər nəzərdə tutulur.

- mal göndərənə lizinq, Lizinqin bu forması "Lizbekə" (qaytarılan lizinq) analojidir. Avadanlığı göndərən ikili rolda çıxış edir: alıcı və əsas icarəçi. Lakin, o avadanlığın istifadəçisi olmur. İcarəçi yeni icarəçini tapmağa və avadanlığı yenidən icarəyə verməyə borcludur;

- bərpa edilən lizinq (yenidən təkrar olunan lizinq). Bu formada lizinq əməliyyatları zamanı icarəyə verilən avadanlıq dövrü olaraq, daha mükəmməl analoqlarla əvəz olunmalıdır;

- vendor lizinqi. Bu zaman lizinq şirkətinin özü ilə və ya bankla birlikdə istehsalçı firmaların assosiasiyası çıxış edir.

6.4. Beynəlxalq kreditin şərtləri

Beynəlxalq kreditin şərtləri aşağıdakı anlayışları əhatə edir:

- kredit valyutası;
- ödəmə valyutası;
- məbləğ müddəti;
- istifadə və ödəmə şərtləri;
- dəyər;
- təminat növü;
- risklərin sığortalanması üsulları.

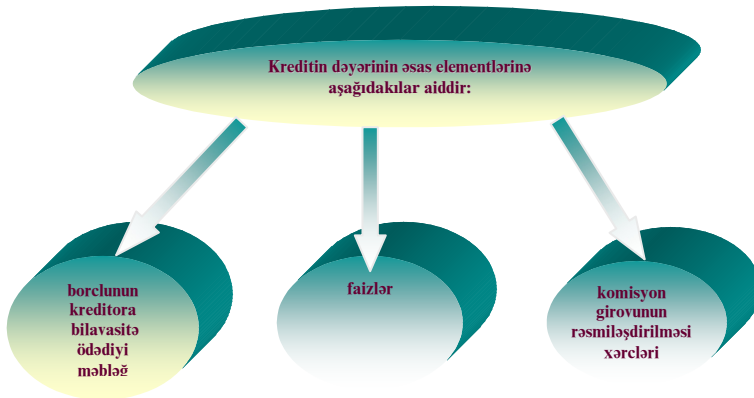
Beynəlxalq kreditin müddəti aşağıdakı amillərdən asılıdır:

- kreditin məqsədli təyinatı;
- analogi kreditlərə tələb-təklif nisbəti;
- milli qanunvericiliyin vəziyyəti;
- dövlətlərarası razılaşmalar (sazişlər).

Tam müddət kreditin istifadəsinə başlanmasından onun tamamilə ödənilməsinə qədər keçən müddətdir. Tam müddətə daxildir:

- kreditin istifadə müddəti;
- güzəşt müddəti (ödənişin təxirə salınması müddəti);
- ödəniş müddəti.

Kreditin dəyərinin əsas elementləri

6.5. Beynəlxalq kredit münasibətlərinin dövlət tənzimlənməsi

Beynəlxalq təcrübəyə əsasən, demək olar ki, hazırkı şəraitdə dövlət beynəlxalq kredit münasibətlərində zəmanətçi kimi çıxış edir.

Bazar iqtisadiyyatının inkişaf etdiyi ölkələrdə xarici bazara çıxış və xarici iqtisadi fəaliyyət gəlirli sayılır. Öz müəssisə və təşkilatlarının xarici iqtisadi fəaliyyətini stimullaşdırmaqla dövlət ümumi iqtisadi inkişafa təkan vermiş olur.

Dövlət müəssisə və təşkilatların xarici iqtisadi; fəaliyyətini tənzimləmək üçün aşağıdakı vasitələrdən istifadə edir:

- subsidiyalar (maliyyə yardımları);
- vergi və gömrük sahəsində güzəştlər;
- zəmanətlər.

İnhisarların xarici bazarlara müdaxiləsini dəstəkləməsi üçün dövlət və ya yarımdövlət ixrac-idxal (xarici ticarət) bankları yaradılır. Həmin banklar aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirməklə, beynəlxalq kreditlərin dövlət tənzimlənməsi vasitəsi olur;

- xarici ticarət əməliyyatlarının kreditləşdirilməsi;
- xarici ticarət əməliyyatlarının sığorta edilməsi;
- xüsusi bankların ixrac kreditləri üçün zəmanətçilik.

Hazırda beynəlxalq kreditin dövlətlərarası tənzimlənməsi aşağıdakı formalarda həyata keçirilir:

❖ İxrac kreditləri və kredit zəmanətçilərinin şərtlərinin koordinasiyası;

❖ İnkişaf etməkdə olan ölkələr ilə yardımın ölçüsünün razılaşdırılması;

❖ Beynəlxalq və regional valyuta-kredit və maliyyə təşkilatlarının reqlamentləşdirilməsi.

Beynəlxalq kreditin dövlətlərarası tənzimlənməsi müasir dövrdə dünya iqtisadi sistemində qüvvələr nisbətindən çıxış etmək məcburiyyətindədir. Hazırda dünyanın üç əsas maliyyə mərkəzi vardır:

- Amerika Birləşmiş Ştatları;
- Qərbi Avropa;
- Yaponiya.

VII FƏSİL

DÜNYA VALYUTA, KREDİT VƏ MALİYYƏ BAZARLARI. QIZIL BAZARLARI

7.1. Beynəlxalq maliyyə mərkəzi

Beynəlxalq maliyyə axınlarının və istiqamətinə aşağıdakı amillər təsir edir:

- iqtisadiyyatın vəziyyəti;
- ticarətin qarşılıqlı liberallaşdırılması;
- aparıcı ölkələrin təsərrüfat inkişafındakı fərqlər;
- müxtəlif səbəblərin təsiri altında iqtisadiyyatdakı quruluş dəyişiklikləri;
- xaricə aşağı texnologiyalı istehsalın köçürülmə miqyası;
- ölkələr arasında inflyasiya templərində olan fərqlər;
- beynəlxalq hesablaşmalarda qeyri-tarazlığın artması;
- kapital ixracı həcmnin mal və xidmətlərlə ticarətin həcmi üstələməsi.

Dünya maliyyə axınlarının hərəkəti aşağıdakı əsas kanallar üzrə həyata keçirilir:

- malların (xüsusi mal olan qızıl da daxil olmaqla) alqı-satqısına valyuta-kredit hesablaşma xidməti;
- əsas və dövriyyə kapitalına xarici investisiya;
- qiymətli kağızlarla və müxtəlif maliyyə alətləri ilə əməliyyatlar;
- valyuta əməliyyatları;
- büdcə vasitəsilə inkişaf etməkdə olan ölkələrə və beynəlxalq təşkilatlara ayırmalar formasında milli gəlirin hissəsinin yenidən bölgüsü. Milli valyuta, kredit və maliyyə bazarlarının beynəlxalq bazar əməliyyatlarında iştirakı aşağıdakı amillərlə müəyyən olunur:
- ölkənin dünya təsərrüfat sistemində və onun valyuta kredit iqtisadi münasibətlərində yeri;

- inkişaf etmiş kredit sisteminin və yaxşı təşkil edilmiş fond birjasının mövcudluğu;
- vergi rejiminin mülayimliyi;
- xarici borc alanların və xarici qiymətli kağızların milli bazara daxil olmasına imkan verən valyuta qanuvericiliyinin olması;
- əlverişli coğrafi mövqe;
- siyasi rejimin nisbi stabilliyi və s.

7.2. Valyuta bazarları və valyuta əməliyyatları

Valyuta bazarları – rəsmi mərkəzlər olub, tələb və təklif əsasında müəyyənləşən kurs üzrə xarici valyutaların dəyişdirildiyi yerdir.

Müasir valyuta bazarlarının aşağıdakı xüsusiyyətləri vardır:

- valyuta bazarlarının beynəlmilləşməsi, elektron rabitə vasitələrinin geniş tətbiqi;
- əməliyyatların sutka ərzində aparılması;
- valyuta əməliyyatları texnikasının unifikasiya edilməsi, hesablaşmaların bankların müxbir hesablaşmaları üzrə aparılması;
- valyuta və kredit risklərinin sığortalanması məqsədilə valyuta əməliyyatlarının genişləndirilməsi;
- möhtərirlərlik və arbitraj əməliyyatlarının valyuta əməliyyatlarının üstələməsi;
- valyuta kurslarının qeyri-stabilliyi.

7.3. Dünya kredit və maliyyə bazarları

Dünya kredit və maliyyə bazarlarının aşağıdakı xüsusiyyətlərini qeyd etmək lazımdır:

- miqyasın nəhəngliyi;
- dəqiq məkan və zaman sərhədlərinin yoxluğu;
- institusional xüsusiyyət;

- dünya borc kapitalı bazarına müraciət imkanlarının məhdudluğu;

-aparıcı ölkələrin dönərli valyutalarının və avronun valyuta kimi kredit və maliyyə sazişlərində iştirak etməsi;

- borc kapitalı dünya bazarının universallığı;

-avrovalyutada aparılan əməliyyatların milli valyutada aparılan əməliyyatlara nəzərən mənfəətli olması;

-dünya borc kapitalı bazarı sektorlarının genişlənməsi.

Sektorlara aşağıdakılar aid edilir:

a) dünya pul bazarı (1 gündən 1 ilə qədər)

b) dünya kapital bazarı(1 ildən 15 ilə qədər verilən avrokredit kreditlər)

v) dünya maliyyə bazarı. Burada emissiya və qiymətli kağızların alqı-satqısı baş verir.

7.4. Dünya qızıl bazarları və qızılla aparılan əməliyyatlar

Qızıl bazarları - qızılla ticarətin xüsusi mərkəzləridir və burada o aşağıdakı məqsədlər üçün müntəzəm olaraq bazar qiymətində alınıb satılır:

- sənaye-məişət istehlakı;

- investisiya;

- riskin sığortalanması;

- möhtəkirlik;

- beynəlxalq hesablaşmalar üçün zəruri valyuta alınması məqsədilə.

Bazarda qızıl təklifinin əsas mənbəyi (80 %-ə qədər yeni hasil edilən qızıldır, Bundan əlavə, dövlət və xüsusi qızıl ehtiyatları da mənbə sayıla bilər.

Qızıl bazarında köhnə və yeni qızıl pullara tələb böyükdür.

Təşkilati cəhətdən qızıl bazarı bir neçə bankdan ibarət konsorsium olub, qızıl alqı-satqısı üzrə sazişlər bağlayır.

Banklar alıcılar və satıcılar arasında vasitəçi rolunu oynayır, gündə 2 dəfə qızılın orta bazar qiymətini müəyyən edirlər. Qızıl bazarlarında həmçinin qızılın tənzimlənməsi, saxlanması və külçələrin hazırlanması ilə məşğul olan xüsusi firmalar fəaliyyət göstərir.

7.5. Valyuta riskləri və müdafiə qeyd-şərtləri

Beynəlxalq iqtisadi, o cümlədən valyuta-kredit münasibətlərinin iştirakçıları müxtəlif risklərə məruz qalırlar. Bunların içərisində kommersiya riskləri xüsusi yer tutur. Kommersiya riskləri aşağıdakı hallarda meydana çıxır:

- kontrakt bağlandıqdan sonra malın qiymətinin dəyişməsi;

- idxalatçı tərəfindən mal qəbulundan imtina edilməsi;

- sənədlərdə və ya malın haqqının ödənilməsində səhvlər;

- valyuta vəsaitinin oğurlanması, saxta banknotlar, çeklər və s. üzrə ödənişlər;

- alıcının və ya borc alanın ödəniş qabiliyyətinin olmaması;

- valyuta məzənnələrinin qeyri-sabit olması, inflyasiya.

Beynəlxalq təcrübədə valyuta risklərindən sığortalanmanın üç əsas üsulu tətbiq olunur:

- Kontragentlərdən birinin birtərəfli qaydada fəaliyyəti;

- sığorta şirkətlərinin və ya bankların əməliyyatı;

- saziş iştirakçılarının qarşılıqlı razılaşması.

VIII FƏSİL

BEYNƏLXALQ VƏ REGIONAL VALYUTA-KREDİT VƏ MALİYYƏ TƏŞKİLATLARI

8.1. Beynəlxalq maliyyə institutlarının ümumi xarakteristikası

Beynəlxalq və regional valyuta-kredit və maliyyə təşkilatları çoxsaylı olub, əsasən, aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirir:

- valyuta-kredit və maliyyə münasibətlərinin tənzimlənməsi;

- valyuta-kredit və maliyyə siyasəti sahəsində tövsiyələrin hazırlanması;

- valyuta-kredit və maliyyə informasiyasının yığılması, aktual problemlər üzrə elmi-tədqiqat işlərinin nəşr edilməsi.

Bu vəzifələrin hamısını və ya yalnız birini yerinə yetirən təşkilatlar vardır.

Dünya əhəmiyyətli beynəlxalq maliyyə institutlarına aşağıdakılar aiddir:

- BMT-nin və BVF-nin ixtisaslaşdırılmış institutları;
- Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankları (BYİB) qrupu;
- Tarif və ticarət haqqında baş saziş.

8.2. Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF)

BVF öz kredit imkanlarını genişləndirmək üçün xüsusi fondlar yaradır. Onlar kreditin məqsədi, şərtləri və dəyəri baxımından fərqlənilir:

- tədiyyə balansında xarici səbəblərdən irəli gələn kəsinin kompensasiya fondu;

- müxtəlif ölkələrə kömək məqsədilə xammal ehtiyatı yaradan üzv ölkələrin tədiyyə balansında kəsiri aradan qaldırmaq üçün kreditləşmə fondu;

➤ xarici borcun azaldılması əməliyyatları üçün verilən kreditlər fondu;

➤ quruluş dəyişikliklərini dəstəkləyən fond. Bu fond radikal iqtisadi və siyasi islahatlar yolu ilə bazar iqtisadiyyatına keçən ölkələrə yönəldilir.

Hazırda fəaliyyət göstərən yuxarıda qeyd olunmuş xüsusi fondlardan başqa, müntəzəm olaraq müvəqqəti fondlar da yaradılır. Bunlara aşağıdakıları aid etmək olar:

Neft fondu. Bu fond neft və neft məhsullarının qiymətlərinin artması ilə əlaqədar xərclərin ödənilməsi üçün verilir.

Etibar fondu. Bu fond BVF-nin qızıl ehtiyatının satışı hesabına, daha doğrusu, ondan alınan mənfəət hesabına yaradılır. Fondan kreditlər güzəştli şərtlərlə və ən az inkişaf etmiş ölkələrə verilir.

Əlavə kreditləşdirmə fondu. Kredit limitini işlətməmiş və tədiyyə balansını böhranı keçirən ölkələrə verilir.

8.3. Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı qrupu (BYİB)

BYİB qrupuna BYİB özü və onun üç filialı daxildir:

- Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası (BİA);
- Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası (BMK);
- Çoxtərəfli İnvestisiya-Zəmanət Agentliyi (ÇİZA).

BYİB və BVF eyni vaxtda (1944-cü ildə) yaradılmışdır.

Çoxtərəfli İnvestisiya-Zəmanət Agentliyinin sığortalandığı (zəmanət verdiyi) qeyri-kommersiya risklərinə aşağıdakılar aid edilə bilər:

- milli valyutanın dönərliyinin ləğv edilməsi;
- investora əmlakının müsadirə olunması;
- hərbi əməliyyatlar;
- dövlət çevrilişləri;
- hökumət qərarı ilə kontraktın icrasının dayandırılması.

8.4. Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı (AYİB)

AYİB kredit fəaliyyətini həyata keçirərkən aşağıdakıları təmin edir:

- inkişaf etmiş ölkələrin bank işi standartları əsasında çevik kreditləşmə üçün müxtəlif vasitələrdən istifadəsi;

- xüsusi investorlarla, onların məsləhətçilərilə, həmçinin kommersiya bankları ilə əməkdaşlıq;

- uzunmüddətli inkişaf planlarının həyata keçirilməsində hökumətlərlə əməkdaşlığı;

- beynəlxalq valyuta-kredit və maliyyə təşkilatları ilə əməkdaşlıq;

- ətraf mühitin qorunması və yaxşılaşdırılmasına yönəldilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi;

- AYİB fəaliyyətində qarşıya çıxan çətinliklərə bir sıra ölkələrdə ayrılmış vəsaitin istifadəsi üzrə dəqiq hüquqi təminatın olmaması;

- xüsusi sektorun maliyyələşdirilməsinə mühafizəkar münasibət və s. aid edilə bilər.

AYİB məcmu kredit resursları adi resurslardan və xüsusi fondların vəsaitlərindən ibarətdir. Adi resurslara aşağıdakılar daxildir:

- AYİB nizamnamə kapitalı, o cümlədən ödənilən səhmlər və tələb olunduqda ödənilməli səhmlər;

- cəlb edilmiş borc vəsaitləri;

- borcların ödənilməsi və ya qətnamələr üzrə alınmış vəsait, həmçinin səhm kapitalına investisiyaların reallaşdırılmasından əldə olunmuş məbləğ;

- xüsusi fondların tərkibinə aid olmayan vəsait və gəlirlər.

8.5. Regional inkişaf bankları

Regional inkişaf banklarına aşağıdakıları misal göstərmək olar:

Asiya İnkişaf Bankı;
Amerika İnkişaf Bankı;
Afrika İnkişaf Bankı.

II B Ö L M Ə

XARİCİ ÖLKƏLƏRİN PUL-KREDİT SİSTEMİ

IX F Ə S İ L

AMERİKA BİRLƏŞMİŞ ŞTATLARININ PUL-KREDİT SİSTEMİ

9.1. ABŞ-ın pul sistemi

Hazırda ABŞ - ın pul tədavülünün quruluşunu müəyyən edən üç əsas pul emitentlərini qeyd etmək lazımdır:

- Maliyyə Nazirliyi (xəzinədarlıq);
- Mərkəzi Bank (Federal Ehtiyat Sistemi);
- Kommersiya bankları.

Mərkəzi Bank banknotların emissiyasını üç yolla həyata keçirir:

- kredit idarələrinə kommersiya veksellərinin uçotu formasında kredit verməklə;
- dövlət qiymətli kağızlarının təminatı ilə xəzinənin kreditləşdirilməsi;
- xarici valyutaya mübadilə edilməklə, banknotların buraxılması.

9.2. ABŞ-ın kredit sistemi

ABŞ-ın başlıca kredit institutu olan Federal Ehtiyat Sisteminə aşağıdakılar daxildir:

- 12 federal ehtiyat bankı (FEB);
- çoxsaylı banklar. 1913-cü ildə qəbul edilmiş Federal Ehtiyat aktına müvafiq olaraq;

- FES-in üzvü olan bütün banklar öz xüsusi kapitalının 6 %-ni üzvlük payı kimi FEB-nin xüsusi kapitalı üçün ayırmalıdır:

- qısamüddətli əmanətlərin 3 %-ni və tələb olunana qədər olan əmanətlərin 7 %-dən 13 %-ə qədər məbləğinin bu banklarda ehtiyat kimi saxlamaq.

Federal ehtiyat bankı öz qanuni depozitlərinin 35 %-i həcmində qızıl ehtiyatına malik olmalı idi. Beləliklə, Federal ehtiyat banklarının passivi aşağıdakılardan ibarətdir:

- üzv bankların üzvlük payı əsasında yaradılmış xüsusi kapital;

- banknot emissiyası;

- bank depozitləri.

Emissiya banklarından başqa ABŞ - in bank sistemində aşağıdakı banklar daxildir:

- kommersiya bankları;

- investisiya bankları;

- qarşılıqlı-əmanət bankları;

- bankir evləri.

X FƏSİL

BÖYÜK BRİTANİYANIN PUL-KREDİT SİSTEMİ

10.1. Böyük Britaniyanın pul sistemi

Böyük Britaniyanın pul vahidi funt-sterlinqdir. Funt-sterlinq IX-X əsrlərdə, Mərkəzləşdirilmiş dövlətin yaranmasından xeyli əvvəl istifadə olunurdu. XIV əsrdə İngiltərədə dövriyyəyə qızıl funt-sterlinqlər çıxmış və XVIII əsrin axırlarına qədər bimetallizm pul sistemi fəaliyyət göstərmişdir. XVIII əsrin sonu XIX əsrin əvvəllərində İngiltərə ilk qızıl monometallizmi dövləti oldu. 1798-ci il qanununa görə gümüş pulların kəsilməsi qadağan olundu. Gümüş pullarla ödənişlərə məhdudiyətlər qoyuldu. Bu, İngiltərənin Fransa ilə müharibə apardığı dövr idi. Odur ki, qızıl monometallizmi üçün səciyyəvi olan banknotların qızıla dəyişdirilməsi də dayandırıldı və 1821-ci ilə qədər dövriyyədə qızıla dəyişdirilməyən banknotlar mövcud idi. Banknotların qızıla dəyişdirilməsi təcrübəsinin bərpasından 5 il əvvəl, yəni 1816-cı ildə qızıl pulların kəsilməsinə icazə verən qanun verildi. Qızıl rəsmi olaraq pul sisteminin əsasına çevrildi. 1821-ci ildən 1914-cü ilə qədər İngiltərədə qızıl-pul standartı fəaliyyət göstərirdi. R.Pİl aktına görə (1844-cü il) banknotların emisiyası, demək olar ki, 100 % qızilla təmin olunurdu.

Pul emitentlərinə həmçinin kommersiya bankları aiddir. Onlar müştərilər tərəfindən nağdsız hesablaşmalarda çeklər, tapşırıqlar, kredit kartları vasitəsilə istifadə olunan bank depozitləri şəklində pul yaradırlar.

Bank depozitləri müxtəlif qaydada meydana gəlir:

- nağd pulların qəbul edilməsi vasitəsilə;
- ssudaların verilməsi prosesində banklar tərəfindən yaradıla bilər;
- istiqrazların, qiymətli kağızların və xarici valyutaların alınması vasitəsilə.

10.2. Böyük Britaniyanın kredit sistemi

Böyük Britaniyanın bank sistemi ikipilləlidir: birinci pillədə Mərkəzi Bank, ikinci pillədə isə kommersiya (depozit) və ixtisaslaşdırılmış – ticarət, xarici, əmanət bankları və uçot evləri durur.

Böyük Britaniyanın Mərkəzi Bankı - İngiltərə Bankı səhmdar şirkəti kimi 1694-cü ildə Fransa ilə müharibə aparmaq üçün krala borc vermək məqsədilə parlamentin qərarı ilə yaradılmışdır. Parlamentin icazəsi olmadan bank krala borc verə bilməzdi. İngiltərə bankına qızıl-gümüş alıb-satmaq, köçürmə vekselləri buraxmaq, kommersiya vekselləri ilə əməliyyatlar aparmaq, təminatlı borc vermək imkanı verildi. İngiltərə bankı tarixində 1946-cı il əlamətdar olmuşdur. Belə ki, bu ildə İngiltərə bankı milliləşdirilmiş, onun kapitalı xəzinədarlığa verilmiş və keçmiş səhmdarlar isə dövlət istiqrazları şəklində kompensasiya almışdılar.

Ticarət bankları sənaye və ticarət şirkətlərinə geniş çeşiddə xidmət göstərir və müxtəlif beynəlxalq maliyyə-kredit əməliyyatlarını həyata keçirirlər. Ayrı-ayrı ticarət banklarının arasındakı fərqlə baxmayaraq, onların fəaliyyət dairəsini aşağıdakı seqmentlərə bölmək olar:

- beynəlxalq maliyyə-kredit əməliyyatları;
- emissiya-təsis fəaliyyəti və şirkətlərə təşkilati məsləhət xidməti;
- depozitlərin qəbulu, ssudaların verilməsi, aksept və digər ənənəvi bank əməliyyatları;
- etimad əməliyyatları.

XI FƏSİL

ALMANİYANIN PUL-KREDİT SİSTEMİ

11.1. Almaniyanın pul sistemi

Almaniya mərkəzləşdirilmiş dövlət kimi təşəkkülünə (XIX əsrin 70-ci illərinə) qədər burada vahid pul sistemi olmamışdır. Müasir Almaniyanın ərazisində yerləşmiş 20-dən artıq dövlət və knyazlığın hər biri özünəməxsus pul sisteminə malik idi.

Qızıl talerin işləndiyi Bremen istisna olmaqla, bu dövlətlərin pul sisteminin əsasında, ilk növbədə, gümüş monometallizmi dururdu. Digər pul vahidləri (luidorlar, fridrixsdorlar, dukatlar və pistolilər) biometallizmin paralel və ikili sisteminə əsaslanırdı. Başqa sözlə, tədavüldə qızıl və gümüş pullar iştirak edirdi. Qızıl və gümüş arasında dəyər nisbəti isə bazar və ya dövlət tərəfindən müəyyənləşdirilirdi. Mərkəzləşdirilmiş dövlətin yaranmasına qədər tədavüldə banknotlar və kağız pullar da olmuşdur.

Alman imperiyasının yaranması, alman torpaqlarının birləşməsi pul sistemində də köklü dəyişikliyə səbəb oldu. Qızıl monometallizminə əsaslanan vahid pul sistemi yarandı, qızıl məzmunu 0,358423 qram olan yeni pul vahidi – reyxsmarka tədavülə buraxıldı.

11. 2. AFR-in kredit sistemi

Almaniyanın ikipilləli bank sistemi aşağıdakılardan təşkil edilmişdir:

- Döyçe Bundesbank (Federal Mərkəzi bank);
- kommersiya bankları;
- əmanət bankları;
- mərkəzi kooperativ bankları;
- kredit kooperativləri;

- xüsusi təyinatlı banklar (dövlət və xüsusi ipoteka bankları);

- poçt, kommunal və əmanət bankları;

- ixtisaslaşdırılmış banklar.

Bundesbank aşağıdakı əsas funksiyaları həyata keçirir:

• ölkənin emissiya mərkəzidir;

• ölkənin valyuta mərkəzidir, başqa sözlə, ölkənin tədiyyə balansını və valyuta məzənnəsini tənzimləyir;

• hökumətin cari hesabları vasitəsilə federal büdcəni icrasını həyata keçirir;

• "banklar bankı" olmaq, başqa sözlə, kredit idarələrini passiv və aktivlərinə xidmət;

• ölkənin hesablaşma mərkəzidir;

• ölkə iqtisadiyyatının pul-kredit tənzimləyicisidir.

XII FƏSİL FRANSANIN PUL-KREDİT SİSTEMİ

12.1. Fransanın pul sistemi

Fransada pul buraxılışının dörd mənbəyi vardır:

- Fransa Bankı;
- müvəqqəti pullar buraxılışı ilə məşğul olan banklar və bəzi kredit-maliyyə institutları;
- təsərrüfatı kreditləşdirmək üçün Maliyyə Nazirliyinin buraxdığı pullar;
- depozit saxlanılan kassalar. Onlar dolayı yolla pul emissiyasını həyata keçirirlər.

Fransada pul emissiyasının üç əsas kanalı fəaliyyət göstərir:

- milli iqtisadiyyatın bank kreditləşdirilməsi;
- dövlət istiqrazları vasitəsilə dövlətin bank kreditləşdirilməsi;
- Yamayka valyuta müqaviləsinə qədər (1976-cı il) rəsmi qızıl-valyuta ehtiyatlarının artımına xidmət edən banknot emissiyası.

Keçən əsrin 60-cı illərində ölkədə gedən inflyasiya prosesini cilovlamaq üçün Fransa hökuməti aşağıdakı tədbirləri həyata keçirdi:

- pərakəndə qiymətlərin və əməkhaqqının artımının məhdudlaşdırılması;
- bank və istehlak kreditlərinin verilməsinə məhdudiyət;
- Fransa Bankının uçot dərəcəsinin artırılması;
- vergilərin artırılması hesabına büdcə kəsirinin azaldılması və s.

12. 2. Fransanın kredit sistemi

Fransanın kredit sistemində başca mövqe tutan bank sisteminin əsas halqaları aşağıdakılardır: Fransa Bankı, depozit banklar, investisiya bankları; orta və uzunmüddətli kredit bankları.

Mərkəzi emissiya bankı rolunu, artıq qeyd edildiyi kimi, Fransa Bankı oynayır. Bu bank 1800-cü ildə 30 milyon frank kapitalla malik xüsusi səhmdar şirkət kimi yaradılmış və 1803-cü ildən Paris üçün 1948-ci ildə 9 əyalət emissiya bankının özünün filialına çevirdikdən sonra isə bütün Fransa üçün pul emissiyası inhisarı hüququ əldə etmişdir.

Hazırda Fransada 30-a yaxın investisiya bankı fəaliyyət göstərir. Depozit bankları ilə müqayisədə onlar aşağıdakı fərqli cəhətlərə malikdir:

- depozit banklara nəzərən bank resurslarının ümumi məbləğində investisiya bankının kapitalının xüsusi çəkisi daha böyükdür;

- investisiya banklarının depozitlərinin tərkibində müddətli əmanətlərin xüsusi çəkisi böyük olduğu halda, depozit banklarda bu əmanətlərin böyük hissəsini tələb olunana qədər əmanətlər təşkil edirlər.

- investisiya banklarına nisbətən depozit banklarda uçot-ssuda əməliyyatları böyük rol oynayır, kapitalının böyük hissəsinin sənaye və digər müəssisələrin səhmlərində yerləşdirilməsinə baxmayaraq fond əməliyyatlarının xüsusi çəkisi depozit banklara nisbətən investisiya banklarında daha böyükdür.

XIII FƏSİL

YAPONİYANIN PUL-KREDİT SİSTEMİ

13.1. Yaponiyanın pul sistemi

Yaponiyanın Emissiya Bankı 1882 - ci ildə təsis edilmiş və 1889-cu il qanununa əsasən banknot emissiyası hüququ qazanmışdır.

1897-ci ildən Yaponiyada qızıl standartı tətbiq edilmişdi. Birinci Dünya müharibəsi dövründən 1933-cü ilə qədər banknotların qızıla dəyişdirilməsi qadağan edilmişdir. Yaponiyada 1933-cü ilin axırında qızıl standartı rəsmi qaydada ləğv edildi.

13.2. Yaponiyanın kredit sistemi

Ölkənin kredit təşkilatları aşağıdakı şəkildə təsnifləşdirilir:

- Yaponiya Bankı;
- komməriya bankları (ümummilli banklar);
- kooperativ kredit institutları;
- hökumətin kredit idarələri;
- özəl maliyyə qurumları;
- poçt-əmanət şəbəkələri və s.

Yaponiya bank sisteminin mərkəzi orqanı Yaponiya Bankının səhmlərinin 55%-i dövlətə məxsusdur. Xüsusi səhmdarlar bankın idarə edilməsində iştirak etmirlər. Hazırda bu bankın nizamnamə kapitalı 100 milyon iendir. Bu bankın əsas funksiyaları aşağıdakılardır:

- banknot emissiyası;
- iqtisadiyyatın pul-kredit tənzimlənməsi;
- beynəlxalq hesablaşmalar;
- valyuta bazarında aparılan əməliyyatlar;
- xəzinədarlığın kassa xidməti.

Yaponiyanın bank sisteminin əsasını ümummilli banklar (kommersiya bankları) təşkil edir. Ümummilli banklara aşağıdakılar daxildir:

- şəhər bankları;
- regional banklar;
- ikinci dərəcəli regional banklar;
- uzunmüddətli kreditləşdirmə bankları;
- trust banklar (etimad).

XIV FƏSİL

RUSİYA FEDERASIYASININ PUL-KREDİT SİSTEMİ

14.1. Rusiya Federasiyasının pul sistemi

Rusiya Bankı əsas funksiyası olan nağd pul tədavi-
lünün təşkilini aşağıdakı şəkildə həyata keçirir:

- banknot və xırda pulların buraxılışı, daşınması mü-
hafizəsi və onların ehtiyat fondlarının təşkili və proqnozlaş-
dırılması;

- kredit təşkilatlarında nağd pulların saxlanması, da-
şınması və inkassasiya edilməsi qaydalarının müəyyənleşdi-
rilməsi;

- pul nişanlarının alıcılıq qabiliyyətinin müəyyən edilməsi;

- zədələnmiş banknotların və xırda pulların dəyişdiril-
məsi və ya məhv edilməsi qaydasının müəyyən edilməsi;

- kredit təşkilatları üçün kassa əməliyyatlarının aparılması
qaydasının müəyyən edilməsi və i.a.

Ə D Ə B İ Y Y A T

1. "International Finance" Washington (1999).
2. "World Economy Today" (2001).
3. M. P. Dooley, "Can Output Losses Following International Financial Crises be Avoided?" NBER Working Paper No. 7531 February 2000.
4. C. Burnside, M. Eichenbaum, and S. Rebelo, "Government Finance in the Wake of a Currency Crisis," NBER Working Paper No. 9786 June 2003.
5. G. L. Kaminsky and C. M. Reinhart, "The Center and the Periphery: The Globalization of Financial Turmoil," NBER Working Paper No. 9479 February 2003.
6. "Financial Globalization and Exchange Rates" Philip R. Lane Gian Maria, Milesi-Ferretti
7. "International finance and Caribbean development" P. Desmond Brunton, S. Valerie Kelsick.
8. "Yeni dünyada Yeniləşən Azərbaycan İqtisadiyyatı" Dr. Şahin Əhmədov 2006.
9. "Maliyyə" Saleh Məmmədov. Bakı (1997).
10. "Beynəlxalq Maliyyə" Dünyamalı Vəliyev, Mayıl Rəhimov. Bakı (2000).

Elektron ünvanlar

1. <http://www.economics.adelaide.edu.au/mbarnes/tpg-294.pdf>
2. <http://www.nber.org/papers/w8837>
3. <http://fmwww.bc.edu/ECP/WP319.pdf>
4. www.internationalecon.com.
5. www.qasim-az.com
6. <http://www.utexas.edu/world/univ/alpha>.
7. http://en.wikipedia.org/wiki/Main_Page
8. <http://www.questia.com/subscribe>
9. www.usa.net
10. www.nba.az

M Ü N D Ə R İ C A T

BEYNƏLXALQ MALİYYƏ MÜNASİBƏTLƏRİ.....	3
I B Ö L M Ə	
BEYNƏLXALQ MALİYYƏ VALYUTA-KREDİT MÜNASİBƏTLƏRİ.....	38
I FƏSİL	
BEYNƏLXALQ MALİYYƏ MÜNASİBƏTLƏRİ VƏ VALYUTA SİSTEMİ.....	38
Valyuta münasibətləri və valyuta sistemi haqqında anlayış.....	38
1.2.Valyuta məzənnəsi: təsir edən amillər və tənzimləmə....	39
II FƏSİL	
DÜNYA VALYUTA SİSTEMİNİN TƏKAMÜLÜ VƏ MÜASİR VALYUTA PROBLEMLƏRİ	42
2.1.Qızıl metal standartından qızıl-deviz standartına keçid.....	42
III FƏSİL	
TƏDİYYƏ BALANSI.....	43
3.2.Tədiyyə balansının tarazlandırılması üsulları.....	47
3.3.İnkişaf etməkdə olan ölkələrin tədiyyə balansı.....	51
Azərbaycan Respublikasının tədiyyə balansı, tədiyyə balansının göstəriciləri mln. ABŞ dolları ilə	61
Azərbaycan Respublikasının Beynəlxalq Valyuta Fondu ilə əməkdaşlığının inkişaf istiqamətləri və perspektivləri	66
Beynəlxalq Valyuta Fondunun proqramlarının işlənilib hazırlanması və Azərbaycanda həyata keçirilən iqtisadi islahatlar.....	72
IV FƏSİL	
BEYNƏLXALQ VALYUTA MÜNASİBƏTLƏRİNİN	
TƏNZİMLƏNMƏSİ VƏ VALYUTA SİYASƏTİ.....	76
4.1.Valyuta münasibətlərinin bazar və dövlət tərəfin-	

dən tənzimlənməsi.....	76
4.2.Valyuta siyasəti və onun formalaşması.....	78
4.3.Valyuta məhdudiyətləri.....	81
4.4.İnkişaf edən ölkələrin valyuta siyasəti.....	83

V FƏSİL

BEYNƏLXALQ HESABLAŞMALAR	85
5.1.Beynəlxalq hesablaşmaların mahiyyəti.....	85
5.2.Beynəlxalq hesablaşmaların formaları.....	85
5.3.Valyuta klirinqləri.....	88

VI FƏSİL

BEYNƏLXALQ KREDİT MÜNASİBƏTLƏRİ.....	90
6.1.Beynəlxalq kredit iqtisadi kateqoriya kimi.....	90
6.2.Beynəlxalq kreditin formaları.....	92
6.3.Lizinq, faktoring və forfetləşdirmə beynəlxalq kreditin daha perspektivli formaları kimi.....	93
6.4.Beynəlxalq kreditin şərtləri.....	95
6.5.Beynəlxalq kredit münasibətlərinin dövlət tənzimlənməsi.....	96

VII FƏSİL

DÜNYA VALYUTA, KREDİT VƏ MALİYYƏ BAZARLARI. QIZIL BAZARLARI.....	98
7.1.Beynəlxalq maliyyə mərkəzi.....	98
7.2.Valyuta bazarları və valyuta əməliyyatları.....	99
7.3.Dünya kredit və maliyyə bazarları.....	99
7.4.Dünya qızıl bazarları və qızilla aparılan əməliyyatlar.....	100
7.5. Valyuta riskləri və müdafiə qeyd-şərtləri.....	101

VIII FƏSİL

BEYNƏLXALQ VƏ REGIONAL VALYUTA-KREDİT VƏ MALİYYƏ TƏŞKİLATLARI.....	102
8.1.Beynəlxalq maliyyə institutlarının ümumi xarakteristikası.....	102
8.2.Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF).....	102
8.3.Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı qrupu (BYİB).....	103

8.4. Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı (AYİB).....	104
8.5. Regional inkişaf bankları.....	105
II BÖLMƏ	
XARİCİ ÖLKƏLƏRİN PUL-KREDİT SİSTEMİ....	106
IX FƏSİL	
AMERİKA BİRLƏŞMİŞ ŞTATLARININ PUL-KREDİT SİSTEMİ.....	106
9.1. ABŞ-ın pul sistemi.....	106
9.2. ABŞ-ın kredit sistemi.....	106
X FƏSİL	
BÖYÜK BRİTANİYANIN PUL-KREDİT SİSTEMİ	108
10.1. Böyük Britaniyanın pul sistemi.....	108
10.2. Böyük Britaniyanın kredit sistemi.....	109
XI FƏSİL	
ALMANİYANIN PUL-KREDİT SİSTEMİ.....	110
11.1. Almaniyanın pul sistemi.....	110
11.2. AFR-in kredit sistemi.....	110
XII FƏSİL	
FRANSANIN PUL-KREDİT SİSTEMİ.....	112
12.1. Fransanın pul sistemi.....	112
12.2. Fransanın kredit sistemi.....	112
XIII FƏSİL	
YAPONİYANIN PUL-KREDİT SİSTEMİ.....	114
13.1. Yaponiyanın pul sistemi.....	114
13.2. Yaponiyanın kredit sistemi.....	114
XIV FƏSİL	
RUSİYA FEDERASİYASININ PUL-KREDİT SİSTEMİ.....	116
14.1. Rusiya Federasiyasının pul sistemi.....	116
ƏDƏBİYYAT.....	117